

**ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ХУЧАНД БА НОМИ
АКАДЕМИК БОБОҶОН ҒАФУРОВ**

Ба ҳуқуқи дастнавис

ТДУ-373(575.3)

ТКБ- 74.200

Р 88

РУСТАМЗОДА СҶҲРОБ ҲАКИМӢ

**ШАРОИТҲОИ ПЕДАГОГИИ ТАШАККУЛИ АРЗИШҲОИ ШАҲРВАНДӢ-
ВАТАНДӢСТӢИ ХОНАНДАҒОНИ СИНФҲОИ 9-10 МУАССИСАҲОИ
ТАҲСИЛОТИ МИЁНАӢ УМУМӢ ДАР ДАРСҲОИ ТАЪРИХИ УМУМӢ**

ДИССЕРТАТСИЯ

**барои дарёфти дараҷаи илмии номзоди илмҳои педагогӣ аз рӯи ихтисоси
13.00.02 – Назария ва методикаи таълиму тарбия (13.00.02.05 – Назария ва
методикаи таълими фанҳои ҷамъиятӣ (таҳсилоти миёнаи умумӣ))**

**Сабури Ҳайрулло Мирзозода –
доктори илмҳои педагогӣ,
профессор**

ХУЧАНД – 2025

МУНДАРИҶА

МУҚАДДИМА.....	3
БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛИ АРЗИШҲОИ ШАҲРВАНДИЮ ВАТАНДҶУСТИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ 9–10 МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ ДАР НАЗАРИЯ ВА АМАЛИЯИ ТАҲСИЛОТ.....	16
1.1. Асосҳои маънавию таърихӣ тарбияи шаҳрвандию ватандӯстӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	16
1.2. Таҳлили назариявии асосҳои ташаккули арзишҳои шаҳрвандию ватандӯстии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ	41
1.3. Шароитҳои педагогии ташаккули арзишҳои шаҳрвандию ватандӯстии хонандагони синфҳои 9-10 муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар дарсҳои таърихи умумӣ.....	66
Хулосаи боби 1.....	90
БОБИ 2. ТАҲҚИҚОТИ ОЗМОИШИИ ШАРОИТҲОИ ПЕДАГОГИИ ТАШАККУЛИ АРЗИШҲОИ ШАҲРВАНДИЮ ВАТАНДҶУСТИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ 9–10 МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ ДАР ДАРСҲОИ ТАЪРИХИ УМУМӢ.....	94
2.1. Рушди муҳтавои ташаккули арзишҳои шаҳрвандию ватандӯстии хонандагони синфҳои 9-10.....	94
2.2. Татбиқи технологияи педагогии ташаккули арзишҳои шаҳрвандию ватандӯстии хонандагони синфҳои 9-10 дар дарсҳои таърихи умумӣ.....	104
2.3. Таҳлили натиҷаҳо ва шароитҳои самаранокии ташаккули арзишҳои шаҳрвандию ватандӯстии хонандагони синфҳои 9-10 дар дарсҳои таърихи умумӣ	119
Хулосаи боби 2.....	143
ХУЛОСА.....	147
РӢҲАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА.....	155

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи (предмети) таҳқиқот. Яке аз арзишҳои бунёдии миллии ҷомеа тарбия намудани арзишҳои шаҳрвандию ватандӯстии насли наврас мебошад. Проблемаи мазкур махсусан дар замони ҳозира, дар шароити мураккаби вазъияти геополитикии ҷаҳон ва вазъи кунунии иҷтимоию иқтисодии Тоҷикистон, ки ба як силсила ситезаҳо марбут аст, бояд ҳаллу ҷавоб шавад.

Тарбияи шаҳрвандӣ ва ватандӯстӣ боз ба он далел аз аҳамият бархӯрдор аст, ки дар марҳилаи имрӯзаи ҷаҳонишавӣ ва бо сурати баланд паҳн гардидани ғояҳои бегона, ки хоси миллати соҳибфарҳанги тоҷик нест, ба яке аз масъалаҳои рӯзмарра ва ҳалталаби ҷомеа, аз ҷумла кормандони соҳаи мактабу маориф мубаддал гардидааст.

Аз ин рӯ, барои таъмини суботи ҷомеа, самаранокии рушди иҷтимоию иқтисодии Тоҷикистон бояд роҳи ҳалли дурусти масъалаи тарбияи арзишҳои шаҳрвандию ватандӯстии насли наврас дар руҳияи эҳтиром ба таърихи мамлакат, халқ ва давлати худ пайдо карда шавад. Вазифаҳои ин гуна фаъолият аз инҳо иборатанд: таъмини баробарҳуқуқии ҳамаи халқҳои сокини Тоҷикистон, тарбия намудани ҷавонон дар асоси принципҳои интернатионализм, ёрии ҳамдигарӣ, эҳтироми яқдигар, рад кардани миллатчигӣ ва милитаризм; ҳавасмандкунонии хонандагон ба амалисозии неруи эҷодии худ, майлу хоҳиши кор кардан ба нафъи Ватан.

Барои ноил шудан ба мақсадҳои ба миён гузошташуда дар байни ҷавонон фарҳанги ватандӯстиро ташаккул додан зарур аст, ки унсuri муҳими фарҳанги иҷтимоии инсон ҳамчун шахсият мебошад. Муҳим аст, ки ҷавонон худро шаҳрванди Тоҷикистон эҳсос намоянд, ба арзишҳои маънавию ахлоқии милли таваҷҷуҳ дошта бошанд, ба фардои кишвар бовар дошта бошанд ва шахсан барои ободӣ ва шукуфоии он ғамхорӣ намоянд; арзиши оила, ҳуқуқи инсон, масъулияти мақомоти ҳокимиятро дар назди ҷомеа, поквичдонии судхоро дуруст дарк намоянд; омодагии фаъолонро дар муқобила бо таҳдидҳои ҷаҳони

муосирро дошта бошанд; дар худ арзишҳои шахрвандию ватандӯстиро инкишоф диҳанд.

Таҳқиқоти мо, ки ба раванди ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ ҳангоми омӯзиши фанни «Таърихи умумӣ» бахшида шудааст, ин як ҷустуҷӯи роҳи самараноки ваҳдати ҳамаи халқҳои сокини кишвар, ҳифзи ҳувияти миллии ҳар як қавму миллат дар заминаи арзишҳои умумии миллии халқи тоҷик мебошад, ки дар асоси ватандӯстӣ қарор дорад.

Дарачаи омӯзиши мавзӯи илмӣ. Пеш аз оғози таҳқиқот мо адабиёти илмиро оид ба мавзӯи интиҳобшуда таҳлил намуда, ба хулосае омадем, ки аз ҷиҳати назариявӣ вазифаҳои ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстии ҷавонон қисман хуб омӯхта шудаанд. Масалан, мафҳуми "ватандӯстӣ"—ро ҳамчун як падидаи иҷтимоӣ С.Н. Филиппенко [144], Б.Б. Гармаев [25], И.Л. Нестерович [93] ва дигарон мавриди омӯзиш қарор додаанд. Аз нуқтаи назари мавқеаҳои ахлоқию маънавӣ мавзӯи ватандӯстиро муҳаққиқон А. Гусейнов [32], И. Кон [58], Е.Н. Хохрина [156] ва дигарон таҳлил намудаанд. Ҷузъи таркибии ахлоқии ватандӯстӣ ҳамчун сифати шахсият дар асарҳои А.В. Азарова [6], Л.В. Филатова [143], Н.В. Адаева [4] ва дигарон таҳқиқ шудааст. Пажӯҳишгароне ба монанди В.А. Ружа [118], А.А. Аронов [12], В.В. Сергеева [131] ва дигарон ба падидаи инъикоси ватандӯстӣ дар шуури инсон, сохтори фарҳанги ӯ ҷалби таваҷҷуҳ намудаанд.

Пайванди фарҳанг бо арзишҳои шахрвандию ватандӯстиро Б.Т. Лихачёв [70], Л.Н.Коган [54] ва дигарон баррасӣ намуда, сохтори фарҳанги ватандӯстӣ мавриди таваҷҷуҳи В.А.Ружа [118], С.Н. Филиппенко [144] ва дигарон қарор гирифтааст. Ватандӯстӣ ва масъалаҳои умумии фарҳанг дар таълифоти В.Винделбанд [19], М.С. Коган [54] ва дигарон инъикоси худро ёфтаанд. Муҳаққиқон В.Е. Мусина [88], И.В. Бурлакова [18], С.А. Козирев [55] ва дигарон равишҳои илмӣ худро оид ба ташкили тарбияи фарҳанги ватандӯстӣ пешниҳод кардаанд.

Масъалаи омӯзиш ва таҳқиқи арзишҳои шахрвандӣ-ватандӯстии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар пажӯҳиш ва таҳқиқотҳои олимони зерини ватанӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст: А.Қаландаров [45], И.Каримов [50], С.Бозоров [14], М. Лутфуллозода [71], Ф. Шарифзода [164], И.Обидов [97], К. А.Холова [151], К. Абдухолиқова [3], Г. Сафарзода [128], М.Д. Қаямов [51-52] ва дигарон.

Ҳамаи асарҳои болозикр асоси илмӣ дошта, барои кушодани моҳияти тарбияи шахрвандию ватандӯстӣ басо муҳим мебошанд. Бо вучуди ин, қайд кардан бамаврид аст, ки масъалаҳои зерин ҳанӯз ба кадри кофӣ омӯхта нашудаанд: таъсири арзишҳои ҳуқуқии шахрвандӣ ба таҳсилоти муназзами шахсӣ; робитаи сохтори ин гурӯҳи арзишҳо бо муҳтавои унсурҳои он; методҳо ва равишҳои ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстӣ, эҷоди амсилаи босамари онҳо; лоиҳасозии равандҳои ба ташаккули фарҳанги ватандӯстии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ нигаронидашудава ғайра.

Ҳангоми таҳлили адабиёти махсус мо ихтилофотро ошкор намудем, ки сарфи назар аз зарурати ташаккули арзишҳои ватандӯстӣ ва фарҳангии хонандагон, заминаи назариявӣ барои коркарди амсилаи педагогии ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстӣ дар заминаи муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳанӯз нокифоя мебошад.

Ҳамин тавр, хоҳиши бартараф намудани ин ихтилофот проблемаи кори таҳқиқотии моро муайян кард. Аз ҷумла, мо мушкилотро дар омодагии назариявии амсилае мебинем, ки ба ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстии насли наврас мусоидат мекунад. Дар амал мо бояд муҳтавои фаъолияти таълимии ба ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстӣ самтгиришударо ҳангоми дарсҳои таърихи умумии хонандагони синфҳои 9-10, ки дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ таҳсил мекунанд, муайян намоем.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқоти диссертсионӣ дар доираи татбиқи нақшаи дурнамои корҳои илмӣ таҳқиқотии кафедраҳои педагогикаи иҷтимоӣ ва касбии Донишгоҳи

давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров барои солҳои 2020-2024 дар мавзӯи “Роҳу усулҳои ташаккули арзишҳои маънаӣ ва шахрвандии хонандагон дар қараёни дарс ва чорабиниҳои беруназсинфӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ” ва муқаррароти асосии Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ватандӯстии шахрвандон”, Барномаи давлатии тарбияи ватандӯстӣ ва таҳкими ҳувияти миллии ҷавонони Тоҷикистон барои солҳои 2018-2022 (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 марти соли 2018, №79) иҷро шудааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот: эҷоди амсилаи босамари ташаккули арзишҳои шахрвандӣ ва ватандӯстии хонандагони синфҳои 9-10 дар дарсҳои таърихи умумии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, асосноккунии назариявӣ ва амалии он.

Объекти таҳқиқот: вижагиҳои ташкили раванди таълими хонандагони синфҳои 9-10 дар дарсҳои таърихи умумии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ.

Мавзӯи (предмети) таҳқиқот: равишҳои ташкили ташаккулёбии арзишҳои шахрвандӣ ва ватандӯстии хонандагони синфҳои 9-10 дар дарсҳои таърихи умумии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ.

Вазифаҳои таҳқиқот: Бо назардошти ноил шудан ба мақсади аз ҷониби муаллиф гузошташуда вазифаҳои зерини таҳқиқот муайян карда шуданд:

- муайян ва асоснок намудани ҷузъҳои сохтори арзишҳои шахрвандию ватандӯстӣ;
- асоснок намудани зарурати истифодаи равишҳои фарҳангшиносӣ ва фаъолиятӣ барои ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстии хонандагони синфҳои 9-10 муассисаҳои таҳсилоти умумӣ. Ошкор кардани моҳияти равиши аксиологӣ барои ташаккули ин арзишҳо дар байни хонандагон;

- чудо кардани самтҳои асосии фаъолияти омӯзгори синфҳои болоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, ки ба ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстӣ ҳангоми дарс аз фанни «Таърихи умумӣ» нигаронида шудааст;

- тарҳрезӣ намудани муҳтавои раванде, ки мақсади ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстии хонандагони синфҳои 9-10 дар дарсҳои таърихи умумии муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ, муайян намудани шакли методҳои мусоидаткунанда ба ташаккули фарҳанги ватандӯстӣ;

- дар доираи амсилаи таҳияшудаи арзёбии самаранокии кори озмоишии ба ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстии наврасон нигаронидашуда ҳангоми дарсҳои таърихи умумӣ дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ.

Фарзияи таҳқиқот. Барои татбиқи бомуваффақияти раванди ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстии хонандагон, ки дар синфҳои 9-10-уми муассисаи таҳсилоти умумӣ таҳсил мекунанд, ҳангоми дарсҳои фанни таърихи умумӣ аз шароити зерини педагогӣ истифода бурдан зарур аст:

1. Асоси амсилаи педагогии ба ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ нигаронидашуда бояд ғояи ҳимояи Ватанро, ҳамчун ҳифзи худ, шахсияти худ, ҳуқуқи озодӣ, тарбияи инсонии ватандӯсте, ки ба ҳифзи манфиатҳои умумихалқӣ ва Ватани азиз омода аст, фарогир бошад;

2. Татбиқи ғояе, ки асоси ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстии наврасон мебошад, бояд ба се равиши асосии ташкили раванди педагогӣ асос ёбад: аксиологӣ - пайваستкунандаи арзишҳои инсон бо арзишҳои иҷтимоӣ, вижагиҳои фарҳангии шахсият; фаъолиятӣ - нигаронидашуда ба ташаккули шахсият ва шуури шахрванд; фарҳангшиносӣ - таҳлилкунандаи ҷанбаи иҷтимоӣ ва равонии ҳаёти одамон.

3. Тарҳрезии тарбияи фарҳанги ватандӯстӣ ва ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстӣ бояд бо дарназардошти тамоми маҷмуи ҷузъиёти рафтории ин раванд сурат гирифта, дар чараёни корҳои таълимӣ ва фаъолияти беруназсинфӣ бо методҳои дар амал мувофиқбуда татбиқ карда шавад.

4. Истифодаи чунин методҳои кор бо ҷавонон ба ташаккули арзишҳои шаҳрвандию ватандӯстӣ нигаронида шудааст, ки ҳам барои гирифтани дониш дар бораи таърихи Ватан, ватандӯстӣ ва ҳам ҷиҳати пайвастан ба арзишҳои дар шакли ангезаҳои рафтори ватандӯстона даракдиҳанда имкон фароҳам меорад.

5. Истифодаи шаклҳои ташкилии таълиму тарбия, ки ба ташаккули самтгирии ватандӯстии хонандагон мусоидат мекунад, метавонад онҳоро ба амалҳои ватандӯстона дар вазъияти воқеӣ ғамсиласозӣшуда дар ҷараёни раванди таълим ғамдар фаъолияти беруназсинфӣ водор намояд. Чунин воқуниш дар шакли донишҳои фарҳанги ватандӯстӣ, арзишҳои шаҳрвандию ватандӯстӣ ҳамчун ҷузъи арзишии раванди таълим замина дорад.

Марҳилаҳои таҳқиқот: Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар се марҳилаи бо ҳам алоқаманд гузаронида шуд:

1) Дар давраи солҳои 2019 - 2020 марҳилаи аввали таҳқиқоти мо ташкил карда шуд, ки дар рафти он ба омӯхтани таҷрибаи илми педагогӣ, таҷрибаи тарбияи шаҳрвандию ватандӯстии хонандагон, ки омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти ҳамагонӣ ҷамъ овардаанд, машғул шудем. Маълумоти ҷамъоваришуда асоси эҷоди амсилаи педагогӣ гардид, ки ба ташаккули фарҳанги ватандӯстии наврасон нигаронида шудааст. Таҳлили назариявии адабиёти махсус имкон дод, ки оғози таҳқиқоти илмӣ асоснок карда шавад, мавқеъҳои ибтидоии он муайян ва масъалаҳои мубрам, объект, предмети таҳқиқот мураттаб карда шавад, барои озмоиш ҳадафҳои мушаххас матраҳ гардида, моҳияти фарзия ва вазифаҳои ба миён гузошташуда ошкор карда шавад. Натиҷаи кори иҷрошуда асоснок кардани барномаи озмоиш ва интихоби методҳо ва методологияи таҳқиқот буд.

2) Дар давраи аз соли 2021 то соли 2022 марҳилаи дууми таҳқиқот ташкил карда шуд. Дар ин муддат фарзияи озмоиш тақмил дода шуда, равишҳои асосии ташаккули арзишҳои шаҳрвандию ватандӯстии хонандагони синфҳои 9-10 ҳангоми дарсҳо аз ҷанни «Таърихи умумӣ» дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Тоҷикистон муайян карда шуданд. Илова бар ин, дар марҳилаи мазкур интихоби муҳтаво, методҳои ташаккули фарҳанги ватандӯстии хонандагон

асоснок карда шуда, маълумоти дар чараёни таҳқиқот бадастомада ҷамъбаст ва таҳлил карда шуданд. Дар натиҷаи таҳқиқоти анҷомдода ба мо муяссар гардид, ки амсилаи педагогии ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ эҷод ва дар амал татбиқ карда шавад.

3) Дар давраи аз соли 2023 то соли 2024 марҳилаи сеюми ниҳоии таҳқиқот гузаронида шуд, ки дар рафти он натиҷаҳои бадастомада мавриди мулоҳиза қарор дода шуда, таҳлили назариявии онҳо ва шароити педагогии барои кори ҷамъониба оид ба ташаккули тарбияи шахрвандию ватандӯстӣ зарурбудаи хонандагони синфҳои 9-10 ҳангоми дарсҳо аз фанни «Таърихи умумӣ» дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ муайян карда шуданд. Бахши кори таҳқиқот бо пешниҳоди натиҷаҳо анҷом ёфт.

Асосҳои назариявӣ ва методологии таҳқиқот. Асосҳои назариявӣю методологии таҳқиқотро назарияҳои муосири педагогӣ, психологӣ ва фалсафие ташкил доданд, ки тарбияро ҳамчун раванди мақсадноки ташаккули низоми муносибатҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим ба олами атроф ва ба худ аз тариқи фаъолияти гуногуни ба таври махсус ташкилшуда баррасӣ менамоянд. Асосҳои назариявӣ ва методологии таҳқиқот муқаррароти бунёдии назарияи шахсият ва фаъолият мебошанд, ки дар асарҳои олимони хориҷӣ ва ватанӣ баррасӣ гардидаанд; концепсияи муносибатҳо, ки аз ҷониби муҳаққиқони дохил ва хориҷи кишвар таҳия шудаанд; асарҳо оид ба назарияи арзишҳо, ки аз ҷониби олимони хориҷӣ ва ватанӣ баён шудаанд.

Таҳқиқоти диссертатсионӣ, ҳамчунин, ба натиҷаҳои таҳқиқоти арзишҳо, самтгирӣҳо ва муносибатҳои арзишии насли наврас, ки аз ҷониби олимони ватаниву хориҷӣ гузаронида шудаанд, асос ёфтааст.

Ба маҷмӯе, ки асоси методологии таҳқиқот гардид, илми этика, ки проблемаҳои ахлоқ ва маънавиётро меомӯзад, фалсафаи амалӣ, ки вижагиҳои ҷаҳонбинии одамонро дар фаъолияти амалии онҳо ошкор месозад, фарҳангшиносӣ ҳамчун илм оид ба фарҳанги инсон ва қонуниятҳои он ва аксиология ҳамчун назарияи арзишҳо ворид шуданд.

Сарчашмаҳои маълумот инҳо буданд:

- асарҳои педагогӣ, этикӣ ва фалсафии таълифнамудаи олимони ватаниву хориҷӣ;
- осори педагогии классикони форсу тоҷик;
- таълифот оид ба назария ва асосҳои тарбияи шахрвандию ватандӯстӣ;
- ғояҳои инсонгаросозии таҳсилот, ки дар асарҳои олимони ватаниву хориҷӣ мавриди таҳқиқи қарор дода шудаанд;
- методология ва методикаи педагогика, ки олимони-педагогҳои варзида баррасӣ намудаанд;
- равишҳои аксиологӣ, фаъолияти асосӣ, фарҳангшиносӣ, ки дар асарҳои олимони ватаниву хориҷӣ таҳқиқу таҳлил шудаанд;
- осори илмӣ-педагогии олимони ватаниву хориҷӣ оид ба таълими ба шахсият нигаронидашуда;
- санадҳои меъёрию ҳуқуқии соҳаи маориф ва манбаъҳои шабакаи Интернет.

Заминаҳои эмпирикии таҳқиқот: Дар таҳқиқоти мо барои санҷидани дурустии қиматҳои аввалия ва ҳалли мушкилоти муайяншуда маҷмуи методҳои истифода шуданд, ки ҳамдигарро пурра мекунанд: таҳлили адабиёти илмӣ; методҳои таҳқиқоти сотсиологӣ (санҷиш, пурсиш ва ғ.); омӯختан ва таҳлили назариявии таҷрибаи педагогии андӯхтаи омӯзгорони муассисаҳои таълимӣ, мутахассисони пешбари муассисаҳои таҳсилоти олии, методҳои озмоишӣ; саволномаи муаллиф; методҳои луғати концептуалӣ; методҳои таҳлили математикӣ; методикаи В.А. Ядова, ки ошкор намудани самтгириҳои арзиширо ошкор месозад, ҳамчунин методи мушоҳида.

Пойгоҳи таҷрибавӣ-озмоишии таҳқиқот: Қори таҳқиқотӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии №№5,7,24 -и шаҳри Хуҷанд ва №№15, 18-и ноҳияи Б. Ғафуров, №1-и шаҳри Бӯстон, №10-и шаҳри Гулистон ва №№ 6,7 ноҳияи Деваштичи вилояти Суғд амалӣ карда шуд. Дар озмоиш 640 нафар

хонандагон ва 30 нафар омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии зикргардида иштирок доштанд.

Навгони илмӣ таҳқиқот:

- робитаи байниҳамдигарии унсурҳои ифодакунандаи сохтори ягонаи арзишҳои шахрвандию ватандӯстӣ муайян карда шуда, муҳтавои ҳар як ҷузъи он асоснок карда шудааст;

- аҳамияти истифодаи равишҳои фарҳангшиносӣ ва фаъолияти барои ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстии наврасоне, ки дар синфҳои 9-10 дар дарсҳои таърихи умумӣ таҳсил мекунанд, асоснок карда шудаанд;

- моҳияти илмӣ равиши аксиологӣ, ки ба ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, ки дар синфҳои 9-10 дарсҳои фанни «Таърихи умумӣ»-ро меомӯзанд, аниқ карда шудааст;

- амсилае таҳия ва тасвиб карда шудааст, ки ба ташаккули арзишҳои шахрвандӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои 9-10 муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ҳангоми омӯзиши дарсҳои фанни «Таърихи умумӣ» нигаронида шудааст;

- муҳтавои раванди таълиму тарбияи ба ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстии хонандагони синфҳои 9-10 муассисаҳои таҳсилоти умумии Тоҷикистон нигаронидашуда ҳангоми дарсҳои фанни «Таърихи умумӣ» тарҳрезӣ гардидааст;

- самтҳои фаъолияти омӯзгори муассисаи таълимӣ бо хонандагони синфҳои 9-10 дар самти ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстии онҳо дар дарсҳои фанни «Таърихи умумӣ» дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ муайян карда шудаанд.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Аз ҷумлаи вазифаҳои асосие, ки давлат дар назди низоми муосири таҳсилот гузоштааст, тарбияи насли наврас дар руҳияи ватандӯстӣ, ҳамчун ҷузъи муҳими рушди маънавию ахлоқии ҳам шахсияти алоҳида, шахрванд ва ҳам ҷомеа дар маҷмӯъ мебошад. Ин раванд бояд ба ошносозии хонандагон бо

арзишҳои ватандӯстӣ, ки арзишҳои мондагор ва доимии шахсияти инсон мебошанд, равона карда шавад.

Ҳамчун роҳи муассири ҳалли зиддиятҳои дар ин ҷода мавҷуда мо пешниҳод менамоем, ки раванди ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстии хонандагон бояд ба ҳайси таҳсилоти шахсии онҳо истифода шавад. Дар чунин раванд ҷузъиёти сохтори маърифатӣ, рафторӣ, арзишӣ фарқ мекунанд, ки бо муҳтавои тарбиявӣ ва таҳсилотии худ мукамал мешаванд.

2. Дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстии хонандагони синфҳои 9-10 ҳангоми дарсҳо аз фанни «Таърихи умумӣ» бояд дар асоси худ амсилаи заминавие дошта бошад, ки имкон диҳад ба ташаккули дониши хонандагон оид ба таърихи Ватан, ватандӯстӣ, ҳомиёни Ватан, арзишҳои ватандӯстӣ, аз қабili мафҳумҳои «шаъну шараф», «этибор», «қарз», «эҳтиром» ва ғайра фаъолияти воқеии амалиро фароҳам оварад.

Дар амсилаи пешниҳодкардаи мо равишу воситаҳои муқаррар шудаанд, ки имкон медиҳанд, хонандагон бо шаъну этибор тарбия гирифта, эҳтиром ба худро аз тарафи ҷомеа ва дигар одамон таъмин намоянд.

3. Асоси ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстии хонандагони синфҳои 9-10 ҳангоми дарсҳои «Таърихи умумӣ» дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ равишҳои аксиологӣ, фарҳангшиносӣ ва фаъолиятӣ мебошанд, ки татбиқи онҳо бо шакли методҳои мувофиқ амалӣ мегардад ва он ба ташаккули фарҳанги ватандӯстии насли наврас мусоидат мекунанд.

4. Муҳтавои раванди таълиму тарбия, ки ба ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстии хонандагони синфҳои 9-10 дар ҷараёни дарсҳои таърихи умумӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ нигаронида шудааст, бояд ба мазмуни мафҳуми «ватандӯстӣ» асос ёфта, тамоми маҷмуи унсурҳои сохтори арзишҳои шахрвандию ватандӯстиро ба назар гирифта бошад. Барои амалӣ намудани муҳтавои мазкур бояд маводи таълимии фанни «Таърихи умумӣ», маводи тарбиявии ҷорабиниҳои ватандӯстӣ ва соатҳои синфӣ истифода

шаванд. Ҳангоми фаъолияти дарсӣ донишҳои хонандагонро ташаккул додан лозим аст, ки он ба инкишофи ҷузъи таркибии маърифатии тарбияи ватандӯстӣ, фарҳанг ва арзишҳо мусоидат мекунад.

Аҳамияти назариявӣ таҳқиқот дар ҳалли проблемаи илмӣ эҷоди амсилаи педагогии ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстии хонандагони синфҳои 9-10 ҳангоми дарсҳои таърихи умумӣ ба таври возеҳ зоҳир гардид. Илова бар ин, сохтори раванди тарбияи фарҳанги ватандӯстии хонандагон аз рӯйи инкишофи шахсият, инчунин асоснокии ҷузъҳои алоҳидаи он муайян карда шуд. Ҳамаи ин асоси таҳқиқоти илмӣ оянда шуда метавонад.

Амсилае, ки мо барои ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстии хонандагони синфҳои 9-10 муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ҳангоми дарсҳои таърихи умумӣ таҳия кардаем, имкон медиҳад, ки бо назардошти таҳаввулоти назариявӣ муносибатҳо ба ташаккули фарҳанги ватандӯстии хонандагон ва принципҳои асосии такмил додани он имконпазир гардад..

Дар таҳқиқоти диссертатсионӣ далелҳои мушаххаси он ҳолат оварда шудааст, ки бо мақсади ба даст овардани натиҷаи пешбинишавандаи савияи ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстии хонандагони синфҳои 9-10, ки дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ таҳсил мекунанд, дар дарсҳои фанни таърихи умумӣ истифодаи мачмуи равишҳои (аксиологӣ, фарҳангшиносӣ, фаъолиятӣ), ки ба ташаккули фарҳанги ватандӯстӣ нигаронида шудаанд, зарур аст.

Он далел ба исбот расидааст, ки раванди ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстии хонандагон ҳангоми дарси таърихи умумӣ бояд бо самти фаъолияти омӯзгори муассисаи миёнаи таҳсилотӣ алоқаманд карда шавад. Бо таъкиди натиҷаҳои таҳқиқоти мо тарбияи фарҳанги ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ ва такмили ихтисоси омӯзгорон дар самти ташкили тарбияи ватандӯстии насли наврас беҳтар хоҳад гардид.

Аҳамияти амалии таҳқиқот аз имкони истифодаи натиҷаҳои кори илмӣ барои такмили фаъолияти омӯзгори муассисаи таҳсилоти миёна дар самти

ташаққули фарҳанги ватандӯстии хонандагон нишон дода шуд; ҳангоми муайян кардани методҳое, ки метавон тасаввуроти воқеии хонандагонро дар бораи таърихи зодгоҳ, Ватан, беҳтарин одамони кишвар, минтақа ва ғайра муайян кард; силсиламаротиби арзишҳои ватандӯстиро, ки фарҳанги ватандӯстиро ташаққул медиҳанд, муайян намуд; дар тасаввури насли наврас, робитаи байни ҷузъҳои алоҳидаи он, ки барои ҳавасманд кардани навҷавонон ба амалҳои ватандӯстӣ таъсир мерасонанд; муайян намудани мафҳумҳое, ки ба маводи фанҳои таълимӣ дохил шудаанд ва ба ташаққули ҷузъи маърифатии тарбияи фарҳанги ватандӯстӣ таъсир мерасонанд, инчунин мафҳумҳое, ки метавонанд барои муайян кардани арзишҳои фарҳанги ватандӯстона дар дарсҳои сохташуда, соатҳои синфӣ, барномаҳои фаъолияти беруназсинфӣ самти ватандӯстидошта истифода шаванд; дар саволномае, ки муаллифи таҳқиқот тартиб додааст, бо ёрии он амалҳои хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ омӯхта мешаванд. Маводи бадастомадаро метавон ҳамчун маводи ташхисӣ дар дарсҳое истифода кард, ки ба ташаққули арзишҳои шаҳрвандию ватандӯстӣ нигаронида шудаанд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои тадқиқот: Эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот бо интихоби методологияи мувофиқ, методҳои озмоишии ба вазифаҳо мутобиқбуда; бо ташкили таҳқиқот дар ду самт - назариявӣ ва амалӣ; бо таҷрибаи шахсии мусбати муаллиф аз рӯйи мавзӯи таҳқиқот; бо истифодаи маҷмуи методҳои арзёбии натиҷаҳои озмоиш, ки баровардани хулосаҳои сифатӣ ва миқдорӣ, инчунин тафсири иттилооти андухташуда ва гузаронидани озмоишҳои ҳаммонанд ва муқоисаи натиҷаҳоро имконпазир месозад, тасдиқ карда мешавад.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсия ба бандҳои зерини шиносномаи ихтисоси илмӣ 13.00.02 – Назария ва методикаи таълиму тарбия (13.00.02.05 – Назария ва методикаи таълими фанҳои ҷамъиятӣ, таҳсилоти миёнаи умумӣ), аз он ҷумла, ба банди 1- назария ва методикаи таълими фанҳои ҷамъиятӣ ва банди 2 - назария ва методикаи тарбияи хонандагон дар раванди таълими фанҳои ҷамъиятӣ мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии муаллиф аз иштироки бевосита дар ҷамъоварӣ ва коркарди маводи воқеӣ ва маълумоти омории ибтидоӣ, таҳлил ва ҷамъбасти натиҷаҳо, таҳияи муносибатҳои методологӣ, санҷиши натиҷаҳо, таҳия ва ироаи хулосаву пешниҳод ва тавсияҳо иборат аст.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои таҳқиқот. Натиҷаҳои таҳқиқот дар семинарҳои илмӣ-методӣ ва илмӣ-амалӣ дар Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров ва дар иттиҳодияҳои методии муаллимони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумие, ки корҳои таҷрибавӣ-озмоишӣ дар пойгоҳи онҳо гузаронида шуданд, муҳокима ва мавриди баррасиву тасвиб қарор дода шудаанд.

Ҳамчунин, муқаррароти асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ тавассути ироаи маърузаҳо дар конференсияҳои илмӣ-амалии байналмилалӣ ва ҷумҳуриявӣ –“Таҳсилоти фарогир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: муаммо, стратегия ва рушди он” (Хучанд, 2023), –Муаммоҳо ва дурнамои рушди илмҳои педагогӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ” (Хучанд, 2024), –Масъалаҳои мубрами таълими таърих: мушкилот ва дурнамо дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, миёна ва олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон” (Душанбе, 2023) дар шакли маъруза пешниҳод ва ҷоп гардидааст.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ дар 10 интишороти муаллиф инъикос ёфтанд: 3 мақолаи илмӣ дар маҷаллаҳои тақризшавандаи КОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва КОА Вазорати маориф ва илми Федератсияи Россия ва 6 маводи дигар, аз ҷумла маводи конференсияҳои илмиро ташкил додаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Сохтори таҳқиқоти диссертатсионӣ комилан ба муҳтавои мантиқии таҳқиқот мувофиқат мекунад, он аз муқаддима, ду боби асосӣ, ки моҳияти озмоишро ошкор мекунанд, хулоса ҳамчун қисми ҷамъбасткунанда, рӯйхати адабиёт ва маъхазҳои истифодашударо дар бар мегирад. Матни диссертатсия дар 176 сафҳаи ҷопи компютерӣ баён гардидааст.

БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛИ АРЗИШҲОИ ШАҲРВАНДИЮ ВАТАНДҶУСТИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ 9–10 МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ ДАР НАЗАРИЯ ВА АМАЛИЯИ ТАҲСИЛОТ

1.1. Асосҳои маънавию таърихӣ тарбияи шаҳрвандию ватандӯстӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ҳамзамон бо пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ ва гузаштан ба иқтисоди бозорӣ дар ҳаёти мардуми тоҷик дар садаи нави ХХI дигаргуниҳои ҷиддӣ ба амал омаданд. Чунин таҳаввулот, бешубҳа, ба робитаҳои байни миллатҳо дар дохили мамлакат таъсири назаррас расонда, зарурати тарбияи насли наврасро дар руҳия муносибати мусбат нисбат ба намояндагони дигар миллатҳо ба миён гузошт.

Сермиллат будан аз қадимулайём ба Тоҷикистон хос будааст. Масъалаи муносибатҳои байни миллатҳо имрӯз ҳам басо мубрам мебошад. Илми педагогикаи муосир кӯшиш мекунад, ки таҷрибаи гузаштaro мулоҳиза намуда, хулоса барорад, то ки такрори иштибоҳоти таърихӣ пешгирӣ карда шавад. Аз ҷумла, ба ақидаҳои қаблан талабнашуда оид ба проблемаи ташаккули муносибати таҳаммулпазиронаи ҷавонон нисбат ба одамони қавму миллатҳои дигар амиқтар назар кардан лозим аст [96].

Ташаккули эҳсоси ватандӯстӣ, интернатсионализм ва ҳавасмандии ҷавонон ба ҳифзи ҳифзи Ватан аз самтҳои афзалиятноки сиёсати амалишавандаи давлати Тоҷикистон мебошад. Ин аст, ки дар Тоҷикистон Консепсияи миллии тарбия қабул шудааст [134].

Дар ин санад қайд карда мешавад, ки тарбия бо истифода аз методҳо ва амалҳои иҷтимоӣ, психологию педагогӣ ва фарҳангӣ ба ташаккули шахсияти инсон, ба танзими зиндагии ӯ ва рушди тамоми ҷомеа ёрӣ мерасонад. Тарбия фаъолияти мақсаднок буда, ба фард имкон медиҳад, ки неруи худро ошкор намуда, дар бунёди ҳаёти фарҳангии халқи тоҷик равишҳои нав пайдо кунад.

Татбиқи мақсад ва вазифаҳои тарбия, ки давлат дар санадҳои гуногун мураттаб намудааст, ба ҳифзи манфиатҳои ҳам шаҳрвандони алоҳида ва ҳам тамоми ҷомеа нигаронида шудааст.

Давлати ҳуқуқбунёд назму тартибро дар мамлакат муқаррар ва нигоҳдорӣ менамояд, ки ин ба ҷаъолияти ҳаётии ҳамаи одамон таъсири мусбат расонида, онҳоро дар руҳияи худшиносии миллӣ тарбия мекунад. Умуман, тарбияи миллӣ бояд дар инсон фарҳанг, инсондӯстӣ, ташаббускорӣ, мавқеи иҷтимоии шаҳрвандӣ, озодафикрӣ ва бисёр дигар хислатҳои мусбатро ташаккул диҳад. Шаҳрванде, ки дар руҳияи фарҳанги миллӣ тарбия ёфтааст, қодир аст манфиатҳои миллии кишварро самаранок ҳимоя кунад, нисбат ба зухуроти манфии дар ҳар шаклу намуд ифодаёфта оштинопазир бошад, Ватани худро дӯст дорад, дар рушди ҷомеа иштирок намояд [112].

Муҳаммадҷон Шакурӣ бо назардошти муқаррароти мафҳуми тарбия ба чунин хулоса омадааст: «тарбия бояд самтҳои гуногуни муносибатҳои иҷтимоиро фаро гирад. Ин барои он зарур аст, ки ҷавонони кишвар пас аз хатми мактаб дар ҳаёти воқеӣ ҷаъолони ширкат варзанд, дар зиндагӣ ва ҷомеа мавқеи худро пайдо кунанд. Тарбияи ватандӯстӣ бояд дар насли наврас инсонпарвариро ташаккул диҳад, қобилияти зеҳнии онҳоро инкишоф диҳад» [123].

Вожаи «ватандӯстӣ» аз решаи юнонии (πατρίς – ватан), ифодакунандаи эҳсоси махсусест, ки руҳро аз муҳаббат ба Ватан мамлу месозад, вақте манфиатҳои шахсро аз манфиатҳои тамоми ҷомеа болотар намегузоранд. Таърих, фарҳанг, комёбиҳо, мушкилоти мухталифе, ки дар роҳи рушди Тоҷикистон ба миён меоянд, бо ватандӯстии шаҳрвандони кишвар, ки асоси маънавии шахсияти онҳост, пайванди ногустанӣ дорад. Ватандӯст аз комёбиҳои Ватан дар соҳаҳои гуногун ҳамеша ифтихор мекунад, фарҳанги онро эҳтиром мекунад, худро бо халқе алоқаманд месозад, ки бо савбю кӯшиши ягонаи аз суикасҳои гуногун муҳофизат намудани мамлакат, афзун гардондани сарватҳои маънавӣ, маданӣ ва моддӣ он муттаҳид шудааст.

Сарчашмаи ватандӯстиро дилбастагӣ ба зодгоҳ, фарҳанг, миллат, забон, анъанаҳои мардумӣ медонанд. Аз замони ташаккули миллату давлатҳо ватандӯстӣ ҳатман як унсури муҳими шуури ҷомеа мегардад. Дар ҳамин ҳол, ҳар як шахс метавонад дар бораи муҳтавои мафҳуми мазкур тасаввуроти худро дошта бошад.

Анъанаҳои назариявии муайянкунандаи мафҳуми ватандӯстӣ, ба умқи таърих рафта мерасад. Афлотун чунин ҳисоб мекард, ки танҳо Ватан метавонад аз модар ва падар азизтар бошад. Ватандӯстӣ дар осори мутафаккирони маъруфи тоҷик Саъдӣ, Кайковус, Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Румӣ ва дигарон дар гузаштаи дур муфассалтар тасвир шудааст. Дар замонҳои таърихӣ аксарияти мутафаккирон, омӯзгорони он солҳо ватандӯстиро ҳамчун раванди ташаккули шахсияти одамон, ки оғози ташаккулдиҳандаи гуногунсавия дорад, мавриди омӯзиш қарор додаанд.. Ба андешаи онҳо, ватандӯстӣ на танҳо вазифаи тарбиявиرو иҷро мекунад, он ҳамчунин воситаи таъсирбахши педагогӣ аст: «Одамони бе худпарастӣ ва бидуни эҳсоси муҳаббат ба Ватан вучуд надоранд. Чунин муҳаббат аз қалби инсон берун омада, барои мубориза бурдан ба муқобили ниятҳои зишти дорои ҷанбаҳои шахсӣ ё иҷтимоӣ неру мебахшад» [8].

Вақтҳои охир, чун дар замонҳои қадим, ватандӯстӣ як арзиши мавриди қабули ҳамагон эътироф шудааст, ки ҷузъиёти таркибии фарҳангию таърихӣ, иҷтимоӣ ва маънавиро дар бар мегирад. Дар маҷмӯъ, бо ҷамъбасти бисёр тафсирҳои гуногуни истилоҳи «ватандӯстӣ» ба хулосае омадан мумкин аст, ки таҳти мафҳуми ватандӯстӣ муҳимтарин арзиш барои инсон, ҷомеа дарк карда мешавад ва арзиши маънавии шахсе мебошад, ки фаъолияти худро ба манфиати кишвараш амалӣ менамояд. Боз як таърифи дигари ин истилоҳ, ки тафсири умумиро пурра мекунад, дар зер ифода ёфтааст. Ватандӯстӣ - эҳсоси дилбастагӣ ба хонаи падар, зодгоҳ, ба забонест, ки мардум бо он суҳан мегӯянд. Ватандӯст будан маънои ҳимояи манфиатҳои Ватан, ҳифзи он, садоқат ба халқи худ, ифтихор аз муваффақиятҳои халқи худ, эҳтироми рамзҳои давлатӣ, гузаштаи

таърихӣ, расму оин, масъулият доштан барои тақдири Ватан, мусоидат кардан ба нашъунамо ва саодатмандии он мебошад.

Тарбияро бидуни омӯзиши ватандӯстӣ тасаввур кардан ғайриимкон аст. Алиев А. дар рисолаи номзадии худ масъалаҳои ташаккул ва рушди ватандӯстии насли навраси тамаддуни ориёиро баррасӣ кардааст. Дар таҳқиқоти мазкур [10]:

- заминаҳои объективии тағйирёбии ҳаёти маънавии ҷомеа, ки дар натиҷаи дигаргуниҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ, навсозии соҳаи таҳсилот ба вучуд омадаанд, таҳаввулоти шаклҳои анъанавии тарбияро дар шароити ҳамгироии ҷомеаи ҷаҳонӣ, инъикоси ҷаҳонишавии равандҳое, ки дар он ба амал меоянд, муайян карда шудаанд;

- тавсифоти асосии моҳияти омӯхташавандаи фарҳанги ориёӣ ҳамчун маҷмуи анъанаҳо, расму оинҳо, арзишҳо ва меъёрҳои анъанавии барои миллат муайяншуда, ки аз нуқтаи назари низоми иҷтимоӣ фарҳангӣ, этнопедагогӣ баррасӣ шудаанд;

- усулҳои самараноки таҳлил ва ташхиси тағйироти этнопедагогии муайяншуда дарёфт гардида, робитаи мутақобилаи низоми таҳсилоти этноминтақавӣ ва этнопедагогикӣ муайян карда шуд ва таъсири мутақобилаи онҳо дар давраҳои гуногун мавриди омӯзиш қарор гирифт;

- тавсифоти этнопедагогикаи миллиро, ки ҳамчун парадигмаҳои ғоявӣ назариявӣ дар ҷомеаи муосир вучуд доранд, бо таваҷҷуҳ ба арзишҳои аз тарафи умум эътирофшуда, принципҳои инсондустӣ, демократикунонии ҷомеа ба ҳисоб мераванд, мавриди таҳлил қарор дода шудаанд;

- давраҳои таърихӣ тағйирёбии арзишҳо, муҳтаво ва самтҳои рушди онҳо бо назардошти тамоюлҳои ҳамкории сифатии этнопедагогика бо таҳсилоти замони ҳозира нишон дода шудаанд;

- фарзияи илмӣ тасвирот ва асоснок карда шудааст, ки асоси таҳқиқоти ҳаёти маънавӣ ва фарҳангии миллати ориёӣ, таъсири он ба рушди таҳсилот, ташаккули ахлоқи насли наврас мебошад.

Проблемаи тарбияи ватандӯстӣ дар илми педагогикаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кӯмаки мероси таърихии Шарқ ҳаллу фасл мегардад, ки таҷрибаи онро аз осори мутафаккирони бузург ба мисли Рӯдакӣ, Абӯалӣ ибни Сино, Носири Хусрав, Саъдӣ Ҷомӣ, Айнӣ ва дигарон гирифтаи лозим аст. Файласуфони замони бостон барои инкишофи маънавии шахсият, оғози ватандӯстӣ заминаи ҷиддӣ ба вучуд овардаанд [135].

Дар таҳқиқоти бисёр олимони гузашта ва имрӯза тарбияи ватандӯстӣ аз ҷиҳатҳои гуногун мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. А.Қаландаров, И.Каримова, С.Базаров, Ф.Шарифзода, И.Обидов асарҳои худро баҳам ин мавзӯ бахшидаанд. Онҳо ғояҳои ватандӯстӣ, имкони истифодаи бомуваффақияти иқтисодӣ ва ҷаҳонӣ таърихии миллӣ, анъанаҳои мардуми Тоҷикистонро мавриди баррасӣ қарор додаанд [179].

Яке аз мутафаккирони барҷастаи гузашта Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ - асосгузори адабиёти классикии тоҷик буд. Афкор ва андешаҳои педагогии ӯ бо камоли диққат омӯхта шуда ва дар асоси онҳо хулосаҳои муайян бароварда шудааст [117].

Дар адабиёти классикии тоҷику форс дар асри XI таҳти таъсири шароити ҳаёти иҷтимоии халқ, ба қиссаю дostonҳо оид ба ахлоқ, меъёрҳои рафтори одамон дар ҷомеа ва оила мавқеи махсус ҷудо карда шуда буд. Асарҳои «Ахлоқи Носирӣ»-и шогирди Ибни Юнис, донандаи назарияҳои педагогӣ ва психологӣ Хоҷа Насируддини Тусӣ, «Анвори Сухайлӣ»-и ахлоқишинос ва воизи бонуфузи тоҷику форс Ҳусайн Воизи Кошифӣ, «Рӯшноинома»-и шоир, нависанда ва файласуф Носири Хусрав ва ғайра дар ин давра арзи вучуд намуданд.

Андешаҳо ва ғояҳои педагогӣ дар осори адабии Фаридаддуни Аттор, муаллифи «Панднома», «Ахлоқи Ҷалолӣ» ва дигар дostonҳои дорои мазмунҳои амиқи фалсафӣ, Абӯҳомид Ғазолӣ, асосгузори мактаби тасаввуф, ки ба ҷаҳониён асари «Кимияи Саодат» -ро бахшидааст, низ инъикос ёфтааст.

Асарҳои дар боло номбаршуда ба асрҳои XI-XII тааллуқ доранд ва махсус барои ду қишри ҷомеа таълиф шудаанд. Мардуми меҳнаткаши сокини вилояти

Бадахшони Кӯхистони Тоҷикистон, ки ба мазҳаби исмоилия пайравӣ мекарданд, ба эътиқоди Носири Хусрав наздиктар буданд.

Кайковуси Унсурулмаолӣ ба табақаи аёнӣ асаре бахшидааст, ки «Қобуснома» ном дорад. Муаллиф онро дар мурочиат ба писараш Гелоншоҳ ва фарзандони аёнӣ ашроф таълиф намудааст. Дар ин асари адабие, ки имрӯз аз тарафи ховаршиносону омӯзгорони бисёр кишварҳои ҷаҳон мавриди омӯзиш қарор гирифтааст, асосҳои тарбияи ахлоқии киши аёнӣ ашроф муфасссал баён шудаанд [72].

Баъзе аз адибон, масалан, Сайидо, Восифӣ, ки осори классикӣ эҷод кардаанд, ба проблемаҳои тарбия ба таври махсус машғул нашудаанд. Вале онҳо эҷодиёти худро ба тарбияи насли наврас дар руҳияи муносибати таҳаммулгарой нисбат ба дигарон, сулҳдустӣ ва некиродагӣ бахшидаанд. Чунин асарҳои адабӣ дар он давра ба инкишофи педагогикаи тоҷик таъсири назаррас расонданд.

Рӯйдоди муҳими таърихӣ барои Тоҷикистон ба Русия ҳамроҳ карда шудани Осӣи Миёна дар нимаи дууми асри XIX буд. Ҳамон вақт буд, ки дар Аморти Бухоро ҳаракати маорифпарварӣ ба вуҷуд омад, ки асосгузори он олим ва мутафаккири маъруфи тоҷик Аҳмади Дониш ба ҳисоб меравад.

Бояд қайд намуд, ки педагогикаи халқӣ дар Тоҷикистон дар асри XIX ҳамчун ҳаракат ташаккул ёфт, ҳарчанд ки рушди ғайбӣ ва густарда касб накард. Тарбияи кӯдакону ҷавонон ҳам аз рӯйи ақидаҳои пешқадами он замон ва ҳам дар заминаи ғояҳои ақибмонда асос ёфта, ба соҳибмаърифат шудани мардум ҳалал мерасонд.

Андешаҳои педагогӣ, ки дар заминаи асарҳои адабӣ қарор доштанд, ба талаботи замон ва шароити зиндагии одамон мувофиқ буданд. Дар ҳамин ҳол онҳо, бешубҳа, талаботи табақаи муайяни иҷтимоиро инъикос мекарданд. Масалан, муаллифи «Қобуснома» Унсурмаолӣ, ки аз табақаи аёнӣ ашроф буд, дар бораи педагогика ва тарбия ба манфиати намоёндагони синфи феодалҳо мулоҳиза меронд.

Баъзе шоирон, нависандагон ва файласуфон ақидаҳои педагогии худро ба иртиҷоӣ сиёсӣ, тасаввуф ва аҳкоми ислом равона кардаанд. Аз ҷумлаи онҳо Имом Ғазолӣ («Кимияи саодат»), шоири аҳли тасаввуф ва Ҷаҳеҳи Фаридаддуни Аттор («Панднома») ҳастанд.

Иддае аз адибон ба мардуми оддӣ қаробат дошта, андешаҳои халқро дар бораи зиндагӣ дастгирӣ мекарданд. Ғояҳои педагогии онҳо барои он давра пешрафта бошанд ҳам, бо вучуди ин, онҳо дар омезиш бо идеология ва дин буданд. Ба ин гуна адибони тоҷик Носири Хусрав, Саъдии Шерозӣ ва Абдурахмони Ҷомӣ, дохил мешаванд. Новобаста аз мушкилот ин адибон тавонистанд бо ҳаракати пешқадами ҷомеаи он давра муттаҳид шуда, дар педагогика самтҳои нави пешқадамро ташаккул диҳанд [155].

Ватандӯстӣ, ҳамдигарфаҳмӣ, хайрхоҳӣ, инсондӯстӣ аз ҷумлаи мавзӯҳои мубрами педагогии асри XIX ба шумор мераванд. Аммо ғояҳои сулҳу оштианд, ки шартӣ некуаҳволии миллатанд ва ҳамзистии осоишта мақсади тамоми халқ буд [71-72]:

1. Муросо – орзуо омоли ҳамаи тоҷикон аст.
2. Обод кардани Ватан, ягона роҳи дуруст мебошад.
3. Сарҷамъии миллат - роҳи ободӣ аст.
4. Пас аз ҷанги бузург шояд Тоҷикистон дигар вучуд надошта бошад.
5. Дар сурати ҷанг, баҳор ба мавсими лолаҳо низ писандида нахоҳад буд.

Дарки сулҳу амонӣ, муросою оштӣ на танҳо аз нуқтаи назари сиёсӣ ва иқтисодӣ муҳим аст, вақте ки халқ зарурати чунин шароитро дарк намояд, он гоҳ тарбияи ҷавонон осонтар ва бо самараро бештар мешавад. Тоҷикон «домани сулҳ»-ро маҳкам ба даст гирифта, ба тарбияи насли наврас бо фарҳанги маънавӣ, хиради зиндагӣ ва ахлоқи ҳамида машғул хоҳанд шуд.

Агар халқ соҳиби мазрааҳои ҳосилхез, оби тоза бошад ва бо захираҳои зарурии моддӣ, маънавияту ахлоқ таъмин бошад, ба ҷанг рафтан дар сарзаминҳои бегона маъно надорад. Далелҳои таърихӣ равшан шаҳодат

медиҳанд, ки тамоми ҳаёти таърихӣ тоҷикон ба фарҳанг, сарзамин ва санъати худ бахшида шудааст.

Профессор Маҳмадулло Лутфуллоев самтҳои асосии тарбияи ҷавононро асоснок кардааст, ки унсурҳои асосии онҳо бояд ватандӯстӣ, ахлоқ, инсондӯстӣ, маънавият ва ғайра бошанд. Донишманди мазкур андешаҳои худро дар «Китоби шуҳрати миллӣ», асари «Тоҷикистони соҳибистиқлол ва масъалаҳои тарбия» муфасссал баён кардааст [73].

Масъалаҳои ватандӯстӣ имрӯзҳо боз як мавзӯи мубрами илми педагогикаи Ҷумҳурии Тоҷикистон мубаддал гардиданд. Дар баробари ин проблемае муайян карда шуд, ки он чунин аст: дар чараёни ислоҳоти демократӣ ба проблемаи мазкур дар барномаҳои таълимии муассисаҳои таҳсилотӣ ба қадри кофӣ эътибор дода намешуд. Дар МТО низ оид ба ватандӯстӣ мухтасар, бо худдорӣ сухан мегуфтанд [154].

Дар асоси маводи дар чараёни таҳқиқоти дар муассисаҳои таҳсилоти умумии ҷумҳурӣ бадастомада аз тарафи А. Саидмуъминов диссертатсияи номзадӣ таълиф карда шуд, ки дар он ҷанбаҳои зерини масъала мавриди омӯзиш қарор гирифт:

1. Таҳқиқоти қисмҳои таркибии истилоҳи «тарбияи ватандӯстӣ» гузаронида шуда, роҳҳои инкишофи минбаъдаи эҳсоси ватандӯстии насли наврас бо ёрии кишваршиносӣ дар давраи демократикунонии ҷомеа пайдо карда шуданд.

2. Мухтавои барнома, ки мақсади аз он тарбияи ватандӯстӣ мебошад, вижагиҳои татбиқи он бо ёрии кишваршиносӣ дар дарсҳои омӯзиши таърих дар синфҳои болоӣ, инчунин дар давраи беруназсинфӣ нишон дода шудааст.

3. Мухтаво ва усулҳои таълими хонандагонӣ синфҳои болоӣ асоснок карда шудаанд, ки ба тарбияи ватандӯстии хонандагон тавассути кишваршиносӣ мусоидат мекунанд. Методҳои таълим ба таври озмоишӣ санҷида шудаанд ва самаранокии онҳо исбот шудааст.

Дар рисолаи илмӣ А.Қаландаров таҳти унвони «Тарбияи ватандӯстӣ дар фаъолияти педагогии омӯзгорони ҶТ» амсилаҳо тарроҳӣ шудаанд, ки ҳадафи

онҳо мусоидат намудан ба ташкили кори ватандӯстӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ мебошад. Таҳқиқоти мазкур ба чунин далелҳои объективӣ асос ёфтааст [45], [129]:

- умумӣ будани тарбияи ватандӯстӣ, иштирок дар фаъолияти ташкилотҳои ҷамъиятӣ, ки ба оммавиғардонии ғояҳои ватандӯстӣ машғул мебошанд;
- робитаи мутақобилаи ватандӯстӣ бо арзишҳои асосии фарҳангии кишвар, анъанаҳои қадимонаи халқ;
- истифодаи анъанаҳои миллӣ ва фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки барои рафъи зухуроти маҳалгароӣ ва қабилапарастӣ мусоидат карда, хонандагонро муттаҳид месозад;
- бо роҳи муттаҳид кардани кӯшишҳои машғулиятҳои синфӣ ва беруназсинфӣ, ташаккул додани эҳсоси ватандӯстӣ дар байни ҷавонон;
- тасвияти концепсияе, ки дар бораи хусусиятҳои хоси тарбияи ватандӯстӣ дар байни хонандагони таҳсилкунанда дар 2 навъи муассисаҳои таҳсилоти умумии хоси низомии таҳсилоти ҷумҳурӣ маълумот медиҳад:
- навъи якум, муассисаҳои таълимии сермиллат. Хонандагон дар ин ҷо тавассути омӯзиши амиқи фарҳанги тоҷикон, таърихи кишвар, ҷуғрофия, забон муоширати байни миллатҳоро меомӯзанд;
- муассисаҳои таҳсилоти умумии навъи дуюми миллӣ, ки ба ташаккули шуури миллӣ, аз ҳаёт дур кардани падидаҳои маҳалгароӣ, қабилапарастӣ нигаронида шудаанд. Дар ин муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ба тарбияи кӯдакон тавассути арзишҳои фарҳангӣ, парвардани муҳаббат ба Ватан, аз худ намудани забони русӣ ҳамчун забоне, ки халқҳои бародарро муттаҳид мекунад, диққати махсус дода мешавад.

Академики Академияи миллии фанҳои Белоруссия И.Ф.Харламов ватандӯстиро ҳамчун умумияти ахлоқ ва рафтори медонад, ки муҳаббат ба Ватан, майли меҳнат кардан ба нафъи Ватан, пайравии арзишҳои анъанавии халқи худ, эҳтироми таърихи он, урфу одатҳо, омодагии мардона ва фидокорона

ҳифз намудани сарҳадҳои ватании худ, эҳтироми халқҳои сокини мамлакатҳои дигар ва бо онҳо ҳамкорӣ карданро дар назар дорад.

Олим ва нависандаи рус Т. Малковская ватандӯстиро категорияи ахлоқие медонад, ки муҳаббат ба Ватан, арзишҳои фарҳангӣ, урфу одат, анъанаҳои мардум, интернационализм, шаҳрвандӣ, оштинопазирӣ нисбат ба шовинизм, миллатгарой, омодагӣ ба ҳифозати Ватанро муттаҳид мекунад [153].

Масъалаҳои дар шахс тарбия намудани ватандӯстӣ акнун аз тарафи бисёр донишмандон мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд. А.С. Макаренко дуруст қайд кардааст, ки ватандӯстӣ на танҳо дар кирдорҳои, ки қаҳрамониро талаб мекунад, ифода меёбад. Ӯ навиштааст, ки ватандӯстӣ, аксаран кори тулонӣ, чиркин, баъзан дардовар ва ғайриҷолиб мебошад.

Дар омӯзиши самти мазкур ҳиссаи донишманд ва омӯзгори машҳур В.А. Сухомлинский назаррас аст. Ӯ ба тарбияи дар шуури хонандагон тайёр будан ба меҳнати ҳаррӯза, кори маъмулӣ ба нафъи тамоми ҷомеаҷамъият диққати махсус меод. Чунин чорабиниҳоро омӯзгор бо мақсади ташаккули шаҳрвандӣ дар ҷавонон ташкил мекунад. Мо бо фикри В.А. Сухомлинский, ки муҳаббат ба Модар-Ватанро таҳкурсии мустаҳкам барои руҳияи қавӣ хоҳад кард, агар дар шуури инсон тимсолҳои Ватан, анъанаҳои халқӣ ва забон равшан нишон дода шаванд, мувофиқ ҳастем. Ин тимсолҳо, ки дар хотир пайдо мешаванд, одамонро ба ифтихор аз Ватани худ, сокинони он водор месозанд [142].

Асоси мафкуравии тарбияи ватандӯстӣ дар шароити муассисаи таҳсилоти ҷамагонии муосир, ба ақидаи О.Р. Шефер, бояд арзишҳои ахлоқии хоси миллат гарданд. Дар ин маврид маънои чунин тарбия метавонад дар ташаккули шахсият, инсонпарварӣ, маънавият ва шуури ватандӯстӣ бошад.

Дар навбати худ С.Е. Матушкин дар ватандӯстӣ принсипи ахлоқиро мебинад, ки сохт ва мазмуни мураккаби психологию педагоги дорад.

Ватандӯстиро ҳамчун ҷузъи фарҳанги маънавӣ Ш.Ш. Хайруллин баррасӣ мекунад. Ӯ бовар дошт, ки халқҳои чунин фарҳанг ахлоқи инсон аст. Ватандӯстӣ аз нигоҳи психология як падидаи басо мураккаб аст. Онро маҷмуи

донишҳои серсоҳаи этникӣ, меъёрҳои ахлоқии умумибашарӣ, эътиқоди ахлоқӣ, майлу хоҳиши ба одамон некӣ овардан тавсиф намудан мумкин аст.

Таҳқиқот асоси тасдиқи ин нуктаро фароҳам намуд, ки дар баробари низоми таҳсилот дар давраи демократикунонии Ҷумҳурии Тоҷикистон ниҳодҳои гуногуне таъсис дода шуданд, ки ба ташаккули ҳисси ватандӯстӣ ва тарбияи ҷавонон мусоидат мекунанд. Методҳои муносири таълими хонандагон, тадриси фанҳои гуногун на танҳо ба баланд бардоштани маърифатнокии шаҳрвандони Тоҷикистон, тарбияи ватандӯстони ҳақиқӣ, балки ба боло бурдани сатҳи некӯахлоқии шаҳрвандони кишвар дар маҷмӯъ нигаронида шудаанд [136].

Яке аз вазифаҳои асосии низоми таҳсилоти Ҷумҳурии соҳибистиклоли Тоҷикистон тарбияи шахсияти ғаъол мебошад. Барои ноил шудан ба ин ҳадаф заминаи ҳуқуқӣ фароҳам оварда шуда, маблағгузориҳои лоиҳаҳои соҳаи таҳсилот аз ҳисоби буҷети ҷумҳурӣ ва маблағҳои ғайрибуҷетӣ таъмин карда шуд, ки ин болоравии сатҳи таълиму тарбия, сифати раванди таҳсилот, таҳким ва ҳифзи саломатии кӯдакон ва наврасонро таъмин намуд. .

Шароити зиндагии оилаҳои камбизоат, یتимон ва дигар табақаҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ осебпазири аҳоли таҳти назорати доимии мақомоти давлатӣ қарор дорад. Барои таъмини ин раванд маҷмуи санадҳои ҳуқуқӣ таҳия ва баъдан қабул карда шуданд, ки аз ҷумла меъёрҳои нави дар соҳаи маориф қабулшударо танзим мекунанд. Илова бар ин, стандартҳои нави таҳсилот ҷорӣ карда шуданд, ки ҳоло дар муассисаҳои томактабӣ, муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олӣ истифода мешаванд. Нақшаҳо ва барномаҳои таҳсилотӣ, адабиёти таълимию методӣ нав карда шуданд.

Ҳукумати Тоҷикистон дар даврони соҳибистиклолии ҷумҳурӣ як қатор санадҳои муҳимро қабул кард, ки барои баланд бардоштани рақобатпазирии соҳаи маориф, омода намудани мутахассисони сатҳи баланд ва тарбияи ҷавонон мусоидат мекунанд. Ин ҳуҷҷатҳо, пеш аз ҳама, «Консепсияи гузариш ба низоми нави таҳсилоти умумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», инчунин барномаи ҳукуматӣ,

ки ба ҳифзи моликияти зеҳнӣ нигаронида шудааст ва ҳуҷҷати танзимкунандаи рушди фанҳои табиатшиносӣ, математикию техникӣ мебошанд [23].

Дар татбики ин қарору барномаҳо тамоми омӯзгорону донишҷӯёни кишвар, аз ҷумла Донишгоҳи техникии Тоҷикистон, фаъолона иштирок мекунад.

Таҳлили санадҳои расмӣ ва таҳқиқотҳои диссертатсионӣ ба таври эътимодбахш нишон дод, ки самти асосии кори роҳбарияти Ҷумҳурии Тоҷикистон тарбияи насли наврас, баланд бардоштани дараҷаи таҳсилоти онҳо, таълим дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, миёнаи махсус ва олӣ мебошад.

Шубҳае нест, ки илму маориф ба пешрафти ҷомеа мусоидат мекунад. Онҳо ба соҳаҳои гуногуни фаъолияти инсон, аз ҷумла иқтисодиёт, фарҳанг бевосита иртибот дошта, масъалаҳои мустақкам намудани мавқеи Тоҷикистонро дар арсаи байналмилалӣ ҳаллу фасл мекунад.

Ҳукумати кишвар аз замони эълони истиқлолияти ҷумҳурӣ фаъолияти худро ба таҳкими мавқеи илму маориф ва нерӯи зеҳнии давлат равона кардааст. Аҳамияти ин соҳаҳоро ба назар гирифта, маблағҳои буҷет барои иҷрои амалисозии вазифаҳои таҳсилот ҳамасола афзоиш меёбад.

Аммо соҳаи таҳсилот ба ислоҳот, яъне тағйир додани муҳтаво, равишҳои ташкили таълим, интихоби методҳои таълим эҳтиёҷ дошт. Чун қоида, чунин корҳо ҷанбаи давлатӣ доранд, аммо дар айни замон ин фаъолиятро метавон байнидавлатӣ номид.

Воқеиятҳои наво, ки ҷомеаи муосир дар он амал мекунад, ислоҳоти нави соҳаи таҳсилотро тақозо мекунад, ки онро Ҳукумати кишвар ба инобат гирифта, тақсими таҳсилоти олиро ба барномаҳои бакалаврӣ ва магистрӣ муайян намуда, тағйироти маблағгузори МТО-ро муайян карда, як қисми онҳоро ба муассасаҳои олирутба ҷудо мекунад, гузаронидани имтиҳони ягонаи давлатӣ ва дигар ислоҳотро роҳандозӣ мекунад..

Вале қобили зикр аст, ки на ҳамаи корҳо аз тарафи мутахассисони пешбари муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ва муассисоти таҳсилоти олӣ ба осон дарк карда

мешаванд. Чунин далел гувоҳӣ медихад, ки доктринаи миллии таҳсилот ҳанӯз ба қадри кофӣ коркард нашудааст.

Агар мо ба таърихи Тоҷикистон амиқ назар андозем, мебинем, ки рӯйдодҳои тақдирсоз чандон зиёд нестанд. Пеш аз ҳама, ин давраи Сомониён аст, ки дар он илму фарҳанг ғаболна инкишоф ёфтааст, ба ҳайати ИҶШС дохил шудани Тоҷикистон ва давраи наво мебошад, ки ниҳоят мамлакатро ба давлати мустакил ҷудо кард [48].

Дар ҳоли ҳозир Пешвои тағйирнопазири халқи тоҷик фарзанди содиқи Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам роҳбари матину фидокор Эмомалӣ Раҳмон мебошад, ки давраи шукуфӣ ва пурсамартарини давлат бо номи ӯ вобаста аст.

Дурандешӣ ва қобилияту истеъдоди баланди роҳбарӣ якҷоя бо ташаббускорӣ боиси он гардид, ки ин фарзанди арзандаи халқ дар давраи душвори ташаккиёбии Тоҷикистони наво дар сари давлат ҳамчун Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий ва Пешвои муаззами миллат боқӣ монад. Тоҷикон ба ӯ бовар карданд ва аз пайи ӯ рафтанд ва ба сукути Сомониён, ки ҳазор сол идома дошт, хотима бахшиданд.

Бо тақия ба таҷриба ва дониши мардуми тоҷик, пешвоёни сатҳи ҷаҳонӣ дар соҳаи таълиму тарбия ва таҳсилот Ҳукумати ҷумҳурӣ ислоҳот омода намуда, муносибати наво ба мафҳуми таҳсилот интиҳоб ва татбиқ намуд, ки дар асоси ҳадафҳои кӯтоҳмуҳлат ва дарозмуҳлат қарор дорад ва он ба бунёдкорӣ ва гулгулукуфии Ватан нигаронида шудааст..

Эмомалӣ Раҳмон дар яке аз суҳанрониҳои худ дуруст қайд кард, ки Тоҷикистони соҳибистиклол ба афроди дорои мафкураи наво, дорои хислати қавӣ ва ҷаҳонбинии пешқадам хеле эҳтиёҷ дорад. Моҳияти мафкураи имрӯза дар ифтихори миллий, инсондӯстӣ, ватандӯстӣ, дар он ҳиссиётҳост, ки умумибашарӣ доништа шуда, барои шаҳрвандони кишвар арзиши миллий доранд [165].

Дар айнаи замон Ҳукумати Тоҷикистон ғояҳои ватандӯстӣ, интернационализмро ғаболна тарғиб карда, онҳоро дар тарбияи ҷавонон, ки

дар ояндаи наздик амният ва пешрафти Ҷумҳурии Тоҷикистонро таъмин хоханд кард, татбики менамояд.

Аз соли 1995 инҷониб дар кишвар барномаҳои зерини кор бо насли наврас марҳила ба марҳила таҳия ва амалӣ карда мешаванд:

1. Қонунҳо:

- Дар бораи маориф [41];
- Дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлатии ҷавонон [42];
- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ҷавонон»;

2. Барномаи миллии ҷавонони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2015;

3. Барномаи давлатии тарбияи ҷавонон;

4. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон № 93 аз 01.01.12. «Дар бораи тасдиқи Барномаи тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии ҷавонон барои солҳои 2012-2015»;

5. Концепсияи миллии тарбияи Ҷумҳурии Тоҷикистон.

6. Стратегияи сиёсати давлатии ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020

7. Барномаи таълими этнофарҳангӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистоню

Ҳамаи ҳуҷҷатҳои дар боло зикршудар принципҳои зерини кор бо ҷавононро нишон доданд [91]:

- интихоби самти ягонаи тақмили сиёсати давлатии тарбияи ватандӯстии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, таҳияи маҷмӯи самарабахши тадбирҳое, ки ба ташаккули шуури ватандӯстӣ, муттаҳидии ҷомеа ва нигоҳдории суботи давлат дар тамоми соҳаҳои ҳаёт мусоидат мекунанд;

- ташаккули ҳавасмандии ҷавонон барои иштироки фаъолона дар рушди кишвар;

- инкишофи мақсадноки сифатҳои шахсии ахлоқии хонандагони мактаб, тақмил додани онҳо;

- тарбия намудани ҷавонон дар руҳияи муҳаббат ба Ватан, халқи Тоҷикистон, омодагӣ ба фаъолияти созанда ба нафъи кишвар;

- дар шуури кӯдакону наврасон талқин намудани самтҳои арзишии ташаккулдиҳандаи ахлоқи шахсият, заминагузорандаи шуури шаҳрвандӣ, ки ба худшиносии ҷавонон мусоидат менамоянд;

- таҳияи маҷмуи тадбирҳое, ки ба кори самарабахш бо кӯдакон ва наврасон бо мақсади тарбияи ватандӯстӣ нигаронида шуда онҳо ба шиносоии шахсият ба анъана, расму оин, забон, фарҳанги халқи тоҷик асос ёфтааст.

Дар байни ғояҳои асосии санадҳои мазкур демократиконии ҷомеа, тарбияи ватандӯстӣ, инсондӯстӣ, интернатионализмро махсус қайд кардан зарур аст. Ин нуктаҳо савияи худшиносии миллии одамонро ҳавасманд мекунад. Аз ин рӯ, истифодаи ин ғояҳо дар фаъолияти тарбиявӣ дар муассисаҳои таҳсилотӣ бо мақсади фароҳам овардани шароити иҷтимоӣ фарҳангии ба рушди неруи маънавии ҷавонон ва мусоидат ба худамалисозии шахсият нигаронидашуда басо муҳим аст.

Барномаҳои таълимии асри XXI мафкураи ватандӯстӣ, интернатионализмро бо нигоҳ доштани мафҳумҳои маънавию ахлоқие, ки дар ҷомеаи муосир ҷой доранд ва дар замони навсозии низоми таҳсилоти Тоҷикистони соҳибистиқлол босуръат инкишоф меёбанд, муттаҳид месозад.

Дар кори таълиму тарбиявии муассисаҳои томактабӣ, мактабӣ ва дигар муассисаҳои таҳсилоти Тоҷикистон тарбияи ватандӯстӣ ва интернатионалӣ мавқеи афзалиятнокро доро мебошад. Ташаккули эҳсоси ватандӯстӣ барои масъулияти шаҳрвандии шахсият, ифтихор аз тааллуқ доштан ба давлат ва Ватани худ замина фароҳам меорад [115].

Кормандони педагогии ба татбиқи амалии ғояҳои тарбияи ватандӯстӣ машғулбуда нишон медиҳанд, ки дар низоми таҳсилоти муосири Тоҷикистон роҳи муассиртарини таъсиррасонӣ ба шуури ҷавонон бо мақсади тарбиявӣ корҳои беруназдарсӣ ва беруназсинфӣ мебошанд.

То кунун проблемаи марбут бо ватандӯстӣ дар ҷомеаи Тоҷикистон мубрам боқӣ мемонад. Баъзан ин проблемаҳо бисёр доғ ба миён меоянд, зеро лаҳзаҳое мешаванд, ки ҷавонон аз фарҳанги милли дур мешаванд, аз меъёрҳои ахлоқии

муқарраркардаи ҷомеа робитаи худро гум мекунанд ва дар онҳо майлу хоҳиши бебандуборӣ зоҳир мешавад. Ҳодисаҳои пайвастан ва муттаҳид шудани ҷавонон дар созмонҳои ифротӣ мушоҳида мешавад [152].

Барои ҷомеа набудани идомаи пайванди ғоявӣ, ахлоқӣ ва фарҳангӣ байни наслҳо, ҳалалдоршавии мувозинати байни самтҳои арзишманди гузашта ва имрӯз басо хатарнок мебошад.

Падидаи хоси имрӯза холигии маънавии ҷавонони донишҷӯ, нокифоя будани савияи фарҳанг, худшиносии шаҳрвандӣ ва ватандӯстии онҳо мебошад. Тамоюли афзудани зиддиятҳо дар байни ҷавонон, ки дар низоъҳои байни миллатҳо зоҳир мегардад, боиси нигаронӣ нашуда наметавонад.

Ҳодисаҳои пайвастани ҷавонон ба сафи созмони ДИИШ, ки дар саросари ҷаҳон ҳамчун созмони террористӣ эътироф шудааст, инчунин ба дигар гурӯҳҳои ифротгаро низ мушоҳида мешавад. Ин мушкилот на танҳо барои Тоҷикистон, балки барои дигар кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Федератсияи Русия низ хос аст. Ба таври мисол сарнавишти Варвара Караулова, донишҷӯи аълоҳони Донишгоҳи давлатии Маскавро мисол овардан мумкин аст, ки барои узвият дар баҳши ДИИШ-и Сурия талош кардааст. Мутаассифона, имрӯз чунин мисоло бисёреранд [31].

Тамоюлотҳои манфӣ роҳбарияти Тоҷикистонро водор месозад, ки ба масъалаи тарбияи насли наврас, ташаккули ҳисси ватандӯстӣ ва интернационализми ҷавонон таваҷҷуҳи бештар диҳад ва инро шартҳои ҳатмии рушди босуботи ҷомеа, таъмини амнияти миллии ҷумҳурӣ мебошад.

Тоҷикистон ҷанги шаҳрвандиро аз сар гузаронида, дар ҳалли масъалаҳои мураккаб дар вазъиятҳои гуногуни низоъӣ таҷрибаи воқеӣ ба даст овардааст. Далели муносибатҳои босуботи байни миллатҳо соҳибхитории ҷомеа, муттаҳид намудани манфиатҳои миллий, қабули қонунҳои мебошад, ки ба ваҳдати миллий мусоидат мекунанд. Таҷрибаи мазкур дар Созмони Миллали Муттаҳид воқуниши мусбат пайдо кард ва он тавсия дод, ки дастовардҳои Ҷумҳурии

Тоҷикистон дар ҳалли низоъҳои мушобех дар кишварҳои дигар истифода шавад [99].

Мо гузаштаро таҳқиқ намуда, ба зарурати тарбияи эҳсосоти ватандӯстӣ, интернационализм бештар боварӣ ҳосил мекунем. Бидуни ин омил фарди ҳамаҷониба ва аз ҷиҳати маънавӣ тарбиятдида, шаҳрванди бошуури мамлакатро, ки барои бунёдкорӣ ба нафъи Ватан омода бошад, тасаввур кардан мумкин нест.

Дар замони ҳозира дар саросари ҷаҳон бар зидди терроризми байналмилалӣ ва зухуроти ифротгароии динӣ муборизаи муташаккилона бурда мешавад. Аз ин рӯ, ватандӯстӣ ва тарбияи ватандӯстӣ ба вазифаи муҳими давлате табдил ёфтааст, ки дар бораи амнияти шаҳрвандонаш ғамхорӣ мекунад.

Ба тарбияи ватандӯстии насли наврас ва шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҳукумати ҷумҳурӣ дар якҷоягӣ бо Кумитаи ҷавонон, сайёҳӣ ва варзиш фаъолона машғул мебошанд. Яке аз самтҳои асосии ин гуна корҳо инкишоф додани фаъолияти ҷамъиятии ҷавононе мебошад, ки омодаанд на танҳо ба манфиати некуахлоқии худ, балки ба манфиати тамоми ҷомеа неру ва истеъдоди худро сафарбар намоянд. Ин вазифа дар барномаи амалисозии ислоҳоти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсии дар дохили мамлакат гузарондашаванда самти афзалиятнок гардид [31].

Барои татбиқи бомуваффақияти стратегияи пешбинишуда корҳои мунтазами тарбиявӣ ба роҳ монда шудааст, ки ба ҳамоҳангсозии фаъолияти ҷомеа, ҷавонон, иттиҳодияҳои кӯдакон бо мақсади фароҳам овардани шароит барои рушди худшиносии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, такмили методология, асосҳои амалӣ ва назариявии тарбияи ватандӯстӣ, таъминоти иттилоотии раванди мазкур равона мегардад [49].

Дар чараёни таҳқиқоти худ ба хулосае омадем, ки ҳоли ҳозир дар Тоҷикистон созмонҳои собиқадорон дар кор бо насли наврас фаъолона ширкат меварзанд. Ин тамоюл дар муассисаҳои томактабӣ, таҳсилоти умумӣ ва донишқадаю донишгоҳҳо мушоҳида мешавад. Ҳамин тавр, таҷрибаи собиқадорон барои нигоҳ доштани давомнокии наслҳо, анъанаҳои пуршарафи

халқи тоҷик ёрӣ мерасонад. Дар баробари ин, давлати сермиллат будани Тоҷикистон бо фарҳангҳои гуногуни миллию этникӣ пурра ба назар гирифта мешавад. Ташкилотҳои собиқадорон дар ташкили чорабиниҳои гуногуни ватандӯстӣ, аз ҷумла бозиҳои ҳарбию ватандӯстӣ, экскурсияҳо оид ба таърихи кишвар, концертҳо бахшида ба санаҳои фаромӯшнашавандаи меҳнат ва ҷанг ва ғайра иштирок мекунанд. Ба тувайли ёрии насли калонсол кор бо хонандагон беҳтар мегардад. Дастгирии мақомоти давлатӣ ва шаҳрӣ имкон дод, ки таъминоти иттилоотии тарбияи интернатсионалӣ, чорабиниҳои ватандӯстӣ, ки дар онҳо рамзҳои давлатии ҷумҳурӣ ғайбона истифода бурда мешаванд, ба дараҷаи баланд бардошта шавад.

Мо ба гуфтаҳои М.Лутфуллоев комила розӣ ҳастем, ки тарбияи фарди ватандӯст шартӣ муҳими зиндагӣ ва рушди бомуваффақияти давлат ва ифтихори миллий қўллаи баландтаринест, ки инсон ба он баромада метавонад.

Дар асоси гуфтаҳои боло метавон ба чунин хулоса омад, ки дар низомии таҳсилоти миллии мактаби навшуда бояд ба принтсипҳои асосии таълиму тарбия ҷиҳати ташаккули худшиносӣ, ватандӯстӣ, интернатсионизм, эҳсоси ифтихор барои кишвар дар шахсияти донишҷӯ нигаронида шуда бошад. Ба андешаи академик М.Лутфуллоев, барномаи рушди мактаб, умуман таҳсилот бояд ба тарбияи инсондӯстӣ, эҳсоси ваҳдати миллий, ваҳдат бо халқу миллатҳои худ, ки дар як кишвари муттафиқ – Тоҷикистон зиндагӣ мекунанд ва шаҳрвандони он ба меҳнат, инкишофи арзишҳои маънавӣ, беҳбудии оила ва ҷомеа нигаронида шуда бошад [74].

Сарвари Ҷумҳурии Тоҷикистон дар маърузаҳо, мақолаҳо ва барномаҳои худ дар васоити ахбори омма мақсади асосии сиёсати давлатиро оид ба масъалаи миллий равшану возеҳ нишон додааст. Ё муайян намуд, ки масъулияти тарбияи насли наврас дар руҳияи эҳсоси ватандӯстӣ, интернатсионизм, меҳру муҳаббат ба Ватан ба зиммаи падару модарон, муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ва дигар муассисаҳои таҳсилотӣ гузошта шавад.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тавзеҳ дод, ки методҳои маорифи халқ бояд ба талаботи замон ҷавобгӯ бошад, ба рушди давлати демократӣ, дунявӣ, ки асоси он риояи ҳуқуқи озодиҳои шахрванд аст, мусоидат намояд. Интиҳоби чунин методҳо раванди мақсаднок буда, ба рушди тамоми маҷмуъе, ки ҷузъи низоми таҳсилот аст ва ба ноил шудан ба мақсадҳои дар назди тарбия гузошташуда нигаронида шудааст, мусоидат мекунад.

Дар муассисаи таҳсилоти умумии муосир раванди таълиму тарбия бояд тавре таъзим шавад, ки дар хонандагон эҳсоси худшиносӣ, ҳувияти миллӣ ташаккул ёбад. Танҳо дар ҳамин сурат ҷавонон ҳамчун муҳофизони воқеан содиқу вафодори Ватан, қодир ба ҳифзи манфиатҳои кишвар ба воя мерасанд [114].

Методи мақсадноки тарбия, ки дар якҷоягӣ бо консепсияи мактаби миллӣ амалӣ мегардад, ҷузъи ҷудонашавандаи барномаест, ки ба муттаҳидсозии халқи тоҷик ва бунёди давлати миллӣ нигаронида шудааст. Ба ин кор бояд на фадат мақомоти давлатӣ, муассисаҳои таҳсилотӣ, балки тамоми ҷомеа ва албатта, падару модарон, ки ба тарбияи инсонӣ комил манфиатдоранд, ҷалб карда шаванд.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун Пешвои эътирофшудаи миллат, пешниҳод кард, ки соли 2018 соли рушди сайёҳӣ ва ҳунари мардумӣ доништа шавад. Ба ин муносибат дар шаҳри Кӯлоб ҷорабинии ҷолибе аз нигоҳи таълиму тарбия бо номи Достони «Гӯрғулӣ» дар шакли викторина баргузор гардид, ки иштирокчиёни он бозиро бо як шавқу завқӣ зиёд истиқбол намуданд [55].

Бояд гуфт, ки достони «Гӯрғулӣ» решаҳои амиқи таърихӣ дошта, аз ҷониби тоҷикон яке аз шаклҳои гиромидоштаи фолклор маҳсуб мешавад. Эпос ба афсонаи «Гӯрғулӣ» асос ёфтааст, ки пур аз эҳсоси ватандӯстӣ буда, ғояи ҳифзи Ватанро аз душманон дар бар мегирад.

Сюжети дoston дар бораи муборизаи қаҳрамононаи Аваз бо душманоне, ки Ватани ӯро забт карданӣ мешаванд, нақл мекунад. Дар ин мубориза ҳамроҳи ӯ

падараш, ду писараш Шералӣ ва Нуралӣ низ иштирок мекунанд. Тибки ривоятҳо, оилаи Аваз дар кишвари афсонавии Ҷамбули Мастон зиндагӣ мекунад, ки дар он ҳама хушбахт ва озоданд. Аммо душманон мехоҳанд бо салоҳдиди худ одамони сарбаландеро, ки барои ҳифзи Ватан бархостаанд, несту нобуд кунанд.

Афсонаи «Гурғулӣ»-ро бо илҳом хондан бояд мутолиа намуд. Шунавандагон бояд ба сюжет пурра ворид шаванд ва худро яке аз муҳофизони давлат эҳсос кунанд. Дар ин сурат дар байни ровӣ ва шунаванда робитаи маънавӣ ба амал меояд, ки дар натиҷа хисси ифтихор аз мамлакат ба амал меояд.

Тоҷикон аз қадимулайём ба достони «Гурғулӣ» эҳтиром мегузоранд. Дар рафти чорабинӣ дар шаҳри Кӯлоб гӯяндагони касбии достон иштирок надоштанд. Ба ҳозирон сабти овози онҳо шунавонида шуд. Албатта, гӯяндагони касбии достон хеле кам мондаанд. Бинобар ин, ба ин масъала диққат дода, дар ин маврид чораҳои зарурӣ бояд андешид. Зеро, достони халқӣ барои тарбияи ватандӯстии наврасону ҷавонон аҳамияти калон дорад [170].

Гуфтаҳои боло бори дигар нишон медиҳанд, ки истифодаи хунаҳои мардумӣ, мусиқӣ барои ташаккули одоби ахлоқ, ватандӯстӣ, интернационализм, таҳаммулпазирӣ ва сулҳпарварӣ дар байни ҷавонон зарур аст.

Бояд гуфт, ки халқи тоҷик то соли 1917, вақте ки инқилоби Октябри Кабир ба пирӯзӣ расид, соҳиби мамлакати худ набуд. То он вақт тамоми сарвати бо меҳнати халқ ба вучуд овардашуда азони амалдорон ва намояндагони руҳониёни воломақом буд. Барои ба даст овардани як луқма нон одами оддӣ гоҳе маҷбур мешуд, ки аз ҳудуди деҳа ва зодгоҳаш дуртар ба ҷустуҷӯи кор равад. Махсусан зиндагӣ барои сокинони минтақаҳои кӯҳистон хеле душвор буд. Аз ин ҷост, ки дар достонҳо ва ашъори эҷодиёти шифоҳии халқии он замонҳо дар бораи сафарҳои дуру дароз ва ҷудоӣ азоби фироқ бисёр гуфта мешуд [2, с. 265-269].

Аммо ба эҷодиёти халқ маҳдуд будани мавзӯи Ватан хос буд. Дар аксари мавридҳо ин истилоҳ ба маънои хона ё ҳатто ҳавлӣ истифода мешуд. Танҳо бо мурури замон ин мавзӯ воқеан ҷанбаи ҷаҳонӣ касб намуд. Халқи тоҷик танҳо баъди муборизаи дуру дароз барои озодии худ аз самарҳои меҳнати худ баҳра

бурда тавонист. Маҳз ҳамон вақт мавзуи Ватан бо бо дурахши рангҳои нав чилвагар шуд.

Гояҳои ватандӯстӣ хоси педагогикаи халқӣ буда, дар инсон ва махсусан дар ҷавонон чунин хислатҳои муҳими шахсӣ, ба монанди далерӣ, устуворӣ, некбиниро тарбия мекунад. Мардум мегӯянд: ҳақ ба росткорон лозим аст ва хатар дӯсти одамоне тарсу аст. Дар достонҳои халқӣ ин гуна гуфтаҳои ҳикматнок хеле зиёданд.

Дар ҳамосаи «Шоҳнома» -и безаволи Фирдавсӣ чунин сифатҳо, ба монанди эътиқод ба инсон, неруи рухонии ӯ ва некбин будан устодона ва бенуқсон тасвир шудаанд.

Мавзуи инсондӯстӣ дар педагогикаи халқии тоҷик, ҳамчунин дар педагогикаи бисёр мамлакатҳои Шарқ мавқеи муҳимро ишғол мекунад. Гумон меравад, ки одами ботарбия бояд мардумро эҳтиром кунад, бо онҳоро хайрхоҳ бошад, ба наздикон меҳру муҳаббат ва ғамхорӣ намояд [78].

Дар байни тоҷикон зарбулмасали «Каъба ту чи меравӣ, дилеро дарёб» маъмул аст, ки аз рубоии зерини Ҳаким Умари Хайём сарчашма мегирад:

Дар роҳи ниёз, ҳар дилеро дарёб,
Дар кӯи ҳузур, муқобилеро дарёб,
Сад Каъбаи обу гил, ба як дил нарасад,
Каъба чи равӣ, бирав дилеро дарёб.

Суханони болозикр маънои мустақими инсондӯстиро бештар ифода мекунад. Аз ин рӯ, ҷавононро бояд тавре тарбия намуд, ки эҳсоси инсондӯстӣ ҷойгузини таассуби динӣ гардад.

Чунин бори маъноӣ на танҳо ба эҷодиёти шифоҳии халқҳои Тоҷикистон хос аст. Гояи мазкур дар таълифоти омӯзгорон, нависандагони дигар мамлакатҳо низ зиёд ба назар мерасад. Масалан, маорифпарвари швейтсария Г.Песталотси, ки бо ақидаҳои демократии худ машҳур аст, олими педагоги навропозии рус К.Д. Ушинский муҳаббатро муҳимтарин омили тарбияи инсон ҳисоб мекард, анъанаҳои динӣ барои онҳо бегона буданд. Ба андешаи К.Д. Ушинский, одамоне,

ки аз дин дуранд, вале ба инсонҳо бо меҳру муҳаббат муносибат мекунанд, нисбат ба порсоени парҳезгор, вале нисбат ба одамон назари таҳқиромездоста, ба Худо хеле наздиктаранд [138].

Маънавияти халқи тоҷик дар осори наср, назм, ҷаҳлор, хиради халқ инъикос ёфтааст. Асоси он ба ғояҳои таҳаммулпазирӣ, инсондӯстӣ ва, ватандӯстӣ устувор мебошад.

Дар эҷодиёти халқ бисёр самтҳои гуногун мавҷуданд. Ҳамаи онҳо баёнғари афкори андешаи мардум буда, самимият, ҳадилий, садоқат, қаҳрамониро ифода намуда ва зарурати азхудкунии ҳунар, пешаварӣ, эҳтироми падару модар, Ватан, сарзамини аҷдодиро таъкид мекунанд. Дар ин гуна асарҳо, албатта, хиради халқӣ мавҷуд аст, ки ифодагари маҳорати азиз доштани озоиштагӣ, ободӣ, қудрат, озодӣ мебошад. Табиист, инсонии боҳирад одами хушахлоқ ва зирак аст ва медонад, ки чи гуна ба қадри дороии худ бирасад.

Ҳамаи ин мавзӯҳо дар эҷодиёти халқ мавқеи муҳимро ишғол мекунанд. Дар ҷаҳлор далелҳои воқеӣ ва асоирий, бофташуда ва ҳатто ҳодисаҳои таҳайюлие, ки бо ҳаёти ҳаррӯзаи халқ, зиддиятҳои синфӣ алоҳаманданд, дучор мешавем.

Ф. Энгелс се хусусияти асосии эҷодиёти шифоҳии халқро муайян кардааст. Пеш аз ҳама, ин воқеаҳои сиёсӣ мебошанд. Сониян, ин асарҳо қанбаи тарбиявӣ доранд. Сеюм, ҷаҳлор аз самти сиёсӣ иҷтимоӣ бархӯрдор аст [64, с. 74-77].

Дар насру назми халқӣ мавзӯи сулҳу неқӣ баръало мушоҳида мешавад. Масалан, ин маъниро асарҳои «Ривоят дар бораи Зарина», «Зарир» ва бисёр дигар қиссаҳо, афсонаҳои халқӣ ба мо мерасонанд. Аммо бояд гуфт, ки осори насрӣ шакли классикӣ надошт, зеро ҷаҳлор аз рӯйи ин ё он қолаб офарида нашудааст.

Бисёр ривоятҳои қадимӣ дар шакли қиссаҳои шифоҳӣ дар байни мардум интишор ёфтаанд. Онҳо аз насл ба насл тақмил ёфта, ифодаҳои нави забонӣ пайдо карданд ва дар хотираи мардум ҷой гирифтанд. Достонҳои шифоҳӣ, ки сарчашмаи онҳо ривоятҳои қадимӣ буданд, махсусан дар кишварҳои Осиёи

Миёна васеъ паҳн шудаанд. Ин навъи фолклор дар Қафқоз ва дар Эрон маъмул буд. Аксар вақт муаллифони ин асарҳоро ношинос ва гумном мебошанд. Аммо дар баъзе мавридҳо дар сатрҳои охири қиссаҳо муаллиф зикр мегардад. Ҳарчанд ки чунин ҳолатҳо ба нудрат ба назар мерасанд [116].

Баъзе адибони тоҷик асарҳои худро бо сабки наздик ба эҷодиёти халқ офаридаанд. Мо ин падидаро дар эҷодиёти Бобоюнус Худойдодзода, Фаҳрии Рӯмонӣ, Саидалӣ Вализода ва дигарон низ мушоҳида мекунем. Муаллифи асарҳои алоҳидаро муайян кардан мумкин аст, агарчи дар он муаллифи ҳикоя ё шеър зикр нашуда бошад ва дар асар сабки хоси баёни нависанда ё ғӯянда махсус бошад.

Мақолҳои халқӣ, зарбулмасалҳо, афсонаҳо, қиссаҳои пандомез мавзӯҳои абадии олам аз қабилӣ садоқат, шаъну шараф, эҳтиром нисбат ба одамон, дӯстӣ, муҳаббатро кушода медиҳанд. Ҳамаи ин хислатҳои хулку атвори одамоне мебошанд, ки зеҳнияти халқи тоҷикро ифода мекунанд [65].

Дар барномаи таълимии синфҳои ибтидоӣ бисёр осори мардумӣ, ки панду ҳикмат доранд, дохил карда шудаанд. Илова бар ин, омӯзгор бояд мустақилона аз чунин намунаҳои осори шифоҳии халқ ганҷинаи методӣ тартиб дода, аз онҳо дар тарбияи насли наврас чун унсури муҳим истифода намояд.

Ҳар ки н-омӯхт зи гузашти рӯзгор,

Низ н-омӯзад зи ҳеҷ омӯзгор.

Ин ду мисраи ашъори Рӯдакӣ дорои мазмуни бузург буда, ба зарурати рӯ овардан ба таҷрибаи мардумӣ, ки дар тӯли ҳазорсолаҳои таърихи башар андухта шудааст, ишора мекунад.

Дар эҷодиёти Абулқосим Фирдавӣ сулҳу осоиштагӣ, муносибати хайрхоҳона ба наздикон тараннум мегардад. Ашъори ӯро шогирдони синфҳои ибтидоӣ ба осонӣ дарк мекунанд. Ҳамосаи «Шоҳнома» намунаи эҷодиёти бузурги Фирдавӣ буда, онро дар тӯли 30 сол офаридааст. Мавзуи сулҳу амонӣ дар он ҷойгоҳи асосиро ишғол мекунад. Аммо андешаҳои ҳам мавҷуд аст, ки ғӯе муаллиф дар «Шоҳнома» ангеҳаҳои ҷангҷӯёнаро тарғиб мекунад. Ба ин ақида

розӣ шудан мумкин нест. Зеро агар дostonро бодикқат мутолиа намоем, дар он ҷанг ситоиш нашуда, баръакс, тарафҳои ҷанговарро ба сулҳу оштии ва ободкорӣ даъват мекунанд.

Биё, то ҷаҳонро ба бад наспарем,

Ба кӯшиш ҳама дасти некӣ барем.

Омӯзгороне, ки дар фаъолияти худ аз намунаҳои эҷодиёти шиғҳии халқ истиғода мебаранд, ба таҳлили муғассали суҳани муаллиғ, ки аз ҷиғати тарбия аҳамияти калон доранд, лозим нест. Онҳо бояд ин вазифаро ба ҳонандагон супоранд, то онҳо андешаи муаллиғро дарк намоянд ва мустақилона ба ҳулосае оянд, ки сулҳ аз ҷанг беҳтар аст.

Достони «Шоҳнома»-ро на дар шакли анъанавии назм, балки дар шакли наср низ бозгӯ намудан мумкин аст. Ин равиш дарки асарро аз ҷониби шогирдони хурдсол осонтар намуда, самараи тарбияи насли наврасро ағзун мекунад [51].

Дар консепсияҳои педагогии муосир бояд аз мисолҳо ва анъанаҳои аз ниёгон ба мо меросмонда ва зери таъсири муаллиғони бузурги адабиёти тоҷику форс ташаккулефта истиғода намуд. Мутағаккирони гузашта ҳанӯз ҳам ба тарбияи инсонҳо таъсири калон мерасонанд. Ин дар қору фаъолияти омӯзгори синғҳои ибтидоӣ аст, ки дар ҳонандагони хурдсол эҳсосоти ватандӯстӣ, сулҳдӯстӣ ва эътиқодоти ахлоқиро ташаккул медиҳанд.

Аммо мусаллам аст, ки сарғи назар аз инъикоси фаъолони проблемаи мазкур дар педагогика, масъалаҳои дар руҳияи ватандӯстӣ ва интернационализм тарбия намудани ҷавонон дар шароити кунунӣ ҳам муғрам боқӣ мемонанд. Сабаби ин ҳодисаҳои харобиоварест, ки мағҳуми аслии ватандӯстӣ, муҳаббат ба Ватан ва таҳаммулпазириро беғуруғ мегардонанд. Ҷунин тамоюлҳо имкон намедиҳанд, ки симои ҳақиқии ватандӯстӣ ба таври бояду шояд нишон дода шавад, кӯшишҳои ба тарбияи байналмилалӣи ватандӯстӣ нигаронидашударо беасар месозанд.

Кори амалӣ дар муассисаҳои таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла дар донишгоҳҳо ва муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, ки ба тарбияи ватандӯстӣ ва интернатионализм нигаронида шудааст, аз шаклҳои зеринро истифода мебарад:

- таърихию ватандӯстӣ;
- ҳарбию ватандӯстӣ;
- фарҳангию ватандӯстӣ;
- миллию ватандӯстӣ;
- шаҳрвандию-ватандӯстӣ.

Ҳамаи самтҳои болозикрро як ҳадаф, яъне тарбияи насли наврас муттаҳид мекунад.

Холо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тақрибан 3800 муассисаи таҳсилоти умумӣ ва 40 муассисаи таҳсилоти олӣ мавҷуд аст. Дар МТО дар як вақт 150 ҳазор нафар ҷавонон таҳсил мекунанд. Ин омор ба таври боварибахш нишон медиҳад, ки дар Тоҷикистони муосир барои ташаккули шаҳрванди маънавӣ ва масъулиятшиносии иҷтимоӣ, шахсияти ҳамаҷониба инкишофёфта корҳои ғайрароҷа идома доранд [101].

Дар педагогика дар ҳама даври замон тарбия самти афзалиятнок ба ҳисоб мерафт. Агар тарбияро ба маънии иҷтимоӣ баррасӣ намоем, он раванд, падидаи иҷтимоист, ки ҷавононро ба ҳаёти мустақил омода месозад. Агар сухан дар бораи педагогикаи томақтабӣ равад, пас дар ин маврид тарбия кӯдакро барои гузаштан ба марҳалаи нави инкишоф, яъне ба таҳсил дар мактаб омода мекунад.

Ватандӯстӣ, ғояҳои интернатионализм ба манфиати ҷомеа ва халқ инкишоф меёбанд. Онҳо афродро ба риояи меъёрҳои ҳуқуқӣ водор мекунанд, мардумро тавассути таҷрибаи ватандӯстӣ, ки дар шакли анъанаҳо, урфу одатҳо, арзишҳо, ҳунарҳои мардумӣ, дастуроти ахлоқии аз тарафи ҳуди мардум таҳия ва қабулшуда ҳифз мекунанд ва муттаҳид месозанд.

Ҷавонони муосир бояд бидонанд, ки сулҳу озодӣ дар сарзамини тоҷикон ба шарофати муборизаи ҷандинасраи мардум барои истиқлолияти Ватан ҳифз

шудааст. Имрӯз вазифаи муқаддаси муҳофизати Ватан ба уҳдаи ҷавонон гузошта шудааст. Саъю кӯшиши онҳо бояд ба мустаҳкам намудани сулҳу ваҳдати миллӣ равона карда шавад.

Дар назди омӯзгорон ва устодони ҳамаи муассисаҳои таҳсилотӣ вазифаи ҷиддии банақшагирӣ ва ба амал баровардани барномаҳои таълимӣ, фаъолияти беруназсинфӣ, ки ба тарбияи ватандӯстӣ ва интернационализм нигаронида шудаанд, матраҳ мебошанд. Мақомоти давлатӣ бояд бо роҳи ташкили ҳамкориҳои муассисаҳои таълимии миёнаи умумӣ ва МТО бо клубу маҳфилҳои ватандӯстӣ, муассисаҳои фарҳанг, варзиш, таҳсилоти иловагӣ, қисмҳои ҳарбӣ барои ташаккули шуури миллии омӯзгорон шароит фароҳам оваранд. Омӯзгоронро ба тартиб додани барномаҳои таълимӣ, васоити таълимӣ оид ба корҳои ватандӯстӣ дар муассисаҳои таҳсилотӣ фаъолона ҷалб кардан лозим аст. Ташкили урдугоҳҳои истирохати тобистонии ватандӯстона вазифаи дигари муҳимми мақомоти давлатӣ ва маҳаллӣ мебошад.

Таҳқиқоти мо нишон дод, ки ташаккули қобилияти муоширати самарабахши байни миллатҳо бояд ба тарбияи ҳисси дилсӯзӣ, шавқмандӣ нисбат ба ҳамдигар ва хушнудӣ аз кори умумӣ асос ёбад.

Тарбияи пурмаҳсули ҷаврнписарону духтарон танҳо дар сурати кори мураттабу кордонӣ ва ибрати педагогӣ имконпазир аст.

1.2. Таҳлили назариявии асосҳои ташаккули арзишҳои шахрвандӣ-ватандӯстии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ

Ҳодисаҳои таърихӣ, ки дар ҷаҳон ба вуқӯъ меоянд, аҳамияти тарбияи ватандӯстиро барои рушди босуботи ҷомеа ва аз ҷумла шахсиятро исбот мекунанд. Дурустии ин гуфтаҳоро тавассути таҳлили адабиёти махсуси психологию педагогӣ, асарҳои илмӣ соҳаи фалсафа, сотсиология, таърих санҷидан мумкин аст.

Ватандӯстӣ мафҳуми бисёрзина аст. Дар он меҳру муҳаббат ба Ватан, майлу хоҳиши барои ҳифзи Ватан хизмат кардан, тайёр будан ба фидокорӣ баҳри манфиати халқи худ муттаҳид мешавад [122, с. 115-117].

Ҳисси ватандӯстӣ як навъ оинаи рӯҳи инсон аст, ки дар он ангезаҳои аслии ӯ ва хислатҳои ӯ ифода ёфта, ба васиятҳои ниёгон ва муносибати ӯ ба зодгоҳаш ифода ёфтааст. Ватандӯстӣ бо ташаккули ҷаҳонбинӣ, арзишҳои ахлоқӣ, эътиқоди ботинӣ, меъёрҳои рафтор, бо мурури замон, ба вучуд омада, дар тамоми умр мустаҳкам мегардад. Ин роҳро инсон дар ҷустуҷӯи ормони худ, ба амал баровардани майлу хоҳиши ба Ватан ғоиданок будан, мақсадҳои иҷтимоӣ ва давлатӣ тай мекунад. Ватандӯстии шахс бо эҳсосоти дурахшонтарин, меҳрубонтарин, зарурати бо халқи худ зиндагӣ кардан, ҳифзи манфиатҳои миллӣ, ифтихор аз таърихи Тоҷикистон ва фарҳанги ҷумҳурӣ ифода меёбад.

Дар шуури хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ бояд ҷаҳонбинӣ ташаккул ёбад, ки дар он фикру зикр дар бораи Ватани бузурги худ унсури асосӣ мебошад. Ба хонандагон лозим аст хотиррасон карда шавад, ки мамлакат ч гуна роҳи пуршараф ва душворро тай кардааст, ниёгони куҳансоли онҳо чи қорҳои бузургеро анҷом додаанд, то ки дар шуури ҷавонон дастурҳои устувори ахлоқӣ таҷассум ёбад. Барои ин аз тамоми воситаҳои мавҷудаи муассисаҳои таҳсилотӣ истифода намуда, қори мақсаднокро оид ба тарбияи ватандӯстии насли наврас ташкил кардан лозим аст. Ин як раванди мураккаби бисёрмарҳила буда, аз усулҳои гуногуни анъанавии тарбияи хонандагон, таъсир расонидан ба ҳолати отифавии онҳо тавассути маводи мусбати дарсӣ ва методҳои қорҳои беруназсинфӣ иборат аст. Дар баробари ин, муассисаи таҳсилотӣ бояд қори ватандӯстонаи худро бо воситаҳои ахбори омма, муассисаҳои фарҳангӣ истироҳатӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва ғайра мутобиқ ва ҳамоҳанг намояд [46].

Махсусан муҳим аст, ки омӯзгорони иштироккунанда дар иҷрои вазифаҳои гузошташуда ба хонандагон барои мустақилона дарк намудани арзиши тарбияи ватандӯстӣ кӯмак расонанд. Барои ташаккули шуури ватандӯстӣ, ба ин ё он намуди фаъолият самтгирии рафтори хонандагон зарур аст, ки онҳо мардонагӣ

рафтор, муқаддас будани онро барои халқ, Ватан дарк намоянд. Аз ин рӯ, барои ташаккули чунин арзишҳои шахсӣ дар насли наврас сифатҳои аз қабili муҳаббат ба Ватан, омодагӣ ба ҳифзи Ватан, ҳифзи мероси фарҳангии онро тарбия кардан зарур аст. Ҳамаи ин бидуни дарки мавқеи худ аз тарафи ҷавонон дар зиндагӣ ва идроки нақши худ дар он имконнопазир аст.

Дар раванди таҳсил дар муассисаи таҳсилоти умумӣ хонандагонро бо таърихи Тоҷикистон, ташаккули истиқлолияти он, рушди маориф, фарҳанг, иқтисодиёт, анъана ва забони миллӣ шинос кардан лозим аст. Чунин дониш барои дар шуури кӯдакон пайдо шудани эҳсоси ватандӯстӣ ҳамчун як падидаи мураккаби иҷтимоӣ, падидаи психологию педагогӣ замина фароҳам меорад.

Эътиқоди ватандӯстӣ дар ҳама даври замонҳо аҳамияти муттаҳидкунанда дошта, ҳамчун неруи мусбат қодир буд ба эҳсосоти одамон, сарфи назар аз вазъи иҷтимоӣ, миллаташон, сифатан таъсир расонад.

Дарвоқеъ, ватандӯстӣ моҳиятан қонуни асосии шаъну шараф, эътибори инсон ҳамчун шахрванди кишвар дар ҷомеаи сермиллат аст. Воқеаҳои таърихӣ моро бовар мекунонанд, ки ватандӯстӣ ҳамеша неруи пешбарандаи мубориза барои истиқлолияти давлат, халқҳои сокини он буд.

Дар дарозии рафти таърих ватандӯстӣ шиори асосии муборизони зидди беадолатӣ гардидааст. Вай илҳомбахши одамон буд, ки ба муқобили қувваҳои ҷангҷӯ, таҷовузкорону ғоратгарон сина сипар карда, ҳамчун неруи махсуси ҳифзи Ватан, ба халқҳо хизмат карда, дар ободии Ватан саҳми худро мегузоранд.

Таваҷҷуҳи олимони ба ин мавзӯ ҳамеша дар сатҳи баланд қарор дошт. Дар ин бора маъхазҳои сершумори адабиёти илмӣ шаҳодат медиҳанд. Баъзе муҳаққиқон кӯшиш мекарданд, ки масъалаҳои ватандӯстиро аз дидгоҳи фалсафӣ баррасӣ намоянд (Г. П. Плеханов, Н. А. Бердяев, Л. П. Корсавин); дигарон ба ҷиҳати психологӣ масъала мароқ зоҳир менамуданд (И. А. Сикорский, И. Б. Котов, С. Л. Рубинштейн); бисёр олимони муаммоҳои педагогӣ тарбияи ватандӯстиро омӯхтанд (Л. Р. Болотин, В. А. Сухомлинский, А. С. Макаренко, Н. К. Крупская). Нависандагон ва шоирон (В. Г. Белинский, Н. Г. Чернышевский,

Н. А. Добролюбов Н. А. Островский, В. В. Маяковский, М.А. Шолохов) ҳам аз тасвиру тавсифи ватандӯстӣ, шуури ватандӯстӣ сарфи назар карда натавонистанд [68].

Таҳлили сарчашмаҳои илмию адабӣ нишон дод, ки ватандӯстӣ як падидаи комилан беназири ахлоқӣ мебошад. Дар замонҳои қадим онро бо эҳсоси худхифозатӣ дар асоси таҷрибаи чандинасраи одамоне, ки барои аз истилогарон муҳофизат кардани замин, макони зисти худ ба вучуд омада буд, алоқаманд кардан мумкин буд. Аз ин рӯ, агар ватандӯстиро аз нигоҳи назариявӣ баррасӣ кунем, бояд решаҳои таърихӣ онро таҳқиқ намоем. Ҳанӯз дар таълифоти Афлотун бахсҳои дар бораи маънии Ватан барои инсон мушоҳида мекунем, ки мутафаккири Юнони қадим онро бо модар баробар кардааст. Мутафаккироне чун Руссо, Макиавелли, Фихте, Крижанич ва дигарон муҳаббат ба Ватан, кишвари худро арзиши олии ахлоқӣ медонистанд.

Дар охири садаи XX муҳимтарин ҳодисаи таърихӣ барои Тоҷикистон ба даст овардани истиқлолият буд. Ҷумҳури дар асоси анъанаҳои пуршарафи Сомониён ба давлати соҳибхитӣ табдил ёфт.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суханронии худ борҳо аҳамияти ватандӯстии мардуми тоҷикро бо назардошти арзишҳои мондагори бунёдгузори давлати Сомониён таъкид намудаанд [24].

Асосгузори давлати Сомониён Исмоили Сомонӣ (849 – 907) дар солҳои ҳукмронии худ тавонист идораи давлатиро ба низом дароварда, артиши тавоно ва омодаи ҷангиро ба вучуд оварад, ба пешрафти иқтисоди миллий, сиёсат, фарҳанг ва барқарор намудани робитаҳои мустаҳками байнидавлатӣ мусоидат намояд.

Гузаштаи таърихӣ Тоҷикистон асоси ғоявии тарбияи ватандӯстии муосир гардид. Агар ба умқи солҳои гузашта ворид шавем, дар адабиёти тоҷику форс сарчашмаҳои зиёди эҳсосот ва ормонҳои ватандӯстиро пайдо хоҳем кард. Воқеан асари «Шоҳнома» ё китоби шоҳон ганҷи бебаҳост, ки аз ҷониби Абулқосим

Фирдавсии бузургвор офарида шудааст. Ҳамосаи мазкур ба як навъ кодекси қонунҳо табдил ёфтааст, ки муқаддас будани Ватан, зарурати аз ҳар гуна таҷовуз муҳофизат намудани онро васф мекунад. Аз таълифи "Шоҳнома" беш аз ҳазор сол сипарӣ мешавад, аммо то кунун ин асар, барои ватандӯстони асил, ки меҳоханд сулҳро дар сарзамини тоҷикон пайдор созанд, ваҳдати халқу миллат, якпорчагии давлатро таъмин кунанд, ҳамчун алифбои ватандӯстӣ пазируфта шудааст.

Абулқосим Фирдавӣ дар ашъори худ борҳо хислат ва табиати сулҳдӯстонаи тоҷикон, рисолати сулҳҷӯёнаи онҳоро таъкид кардааст. Шоир ба таври боварибахш исбот мекунад, ки душманӣ ба халқҳо некӣ намеоварад. Ҳеҷ гуна адоват ва ҷанг, ба фикри шоир асос надорад. Фирдавӣ дуруст таъкид мекунад, ки агар ҷанг ҳамеша бо сулҳ хотима ёбад, чаро бояд онро оғоз кард.

Дар достони «Шоҳнома» тимсолҳои қаҳрамонони халқӣ хеле хуб нишон дода шудааст, ки мо, пеш аз ҳама, Рустамро дар назар дорем. Вижагии хислати ӯ ин буд, ки чун ҳудашро беасос меранҷониданд, борҳо гуноҳҳои ҳокимонро барои беасос ранҷонидани ҳудаш бахшидааст.

Бо омӯзиши ҳамосаи безаволе чун «Шоҳнома» мардум арзишҳои таърихиро дарк мекунанд. Аз ин рӯ, тарбияи ватандӯстӣ, бо шумули омӯзиши сарчашмаҳои қадимаи адабӣ самти муҳими кори мақомоти давлатӣ мебошад. Зеро, раванди қабули истиқлолият аз ҷониби Тоҷикистон бо ҷанги шаҳрвандӣ, ки аз нигоҳи ақли солим нофаҳмо сураат гирифт, ки чанд сол (1992-1997) идома намуд [38].

Имрӯз замоне фаро расидааст, ки ба таърихи кишвар, арзишҳои таърихӣ фарҳангии он, афкори хирадмандонаи ватандӯстии равшанфикрони он солҳо мусбат арзёбӣ гардида, дар шароити муосир ба қорбурди онҳо иқдом кардан лозим аст, вақте ки аз нав рӯ овардан ба ватандӯстӣ, эътиқоди ватандӯстӣ ва ба нафъи давлат ба зинаҳои нав бардоштани онҳо зарур аст.

Рухияи ватандӯстӣ на танҳо ба эҷодиёти Фирдавӣ хос буд. Онро ҳакимони қадим чун Абӯалӣ ибни Сино, Носири Хусрав, Саъдии Шерозӣ, Абдурахмони

Чомӣ, Аҳмади Дониш, ва албатта, худи маликушшуарои бузурги шоирони Шарк Рӯдакӣ низ тасвир ва ситоиш намудаанд.

Дар осори ҷовидонаи намояндагони адабиёти тоҷику форс ормонҳои фидокорона хизмат кардан ба Ватан ва ҷомеа тараннум шудаанд. Онҳо бо мазмуни амиқи маънавию ахлоқӣ фаро гирифта шудаанд, ки дар ҳама даври замон мубрам ва созгоранд.

Проблемаҳои тарбияи ватандӯстиро бисёр олимони педагогика, психологҳо, методистони донишманд мавриди баррасӣ қарор додаанд. Дар байни онҳо А.Паҳлавонов, М. Лутфуллоев, Б.Қодиров, Б.Чумаев, Л.А. Орлов ва бисёр дигаронро номбар кардан мумкин аст. Муҳаққиқони номбаршуда асосҳои ташаққули тарбияи ватандӯстӣ, рушди этиқоди миллӣ-ватандӯстиро аз лиҳози методологӣ ва назариявӣ дар робита бо шароити муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ва МТО омӯхтаанд. Онҳо дар тарбияи ватандӯстии насли наврас ба истифодаи анъана ва расму оинҳои миллӣ ва арзишҳои фарҳангӣ таваҷҷуҳи зиёд додаанд.

Бо ибтиқори Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барномаҳои давлатӣ қабул шуданд, ки вазифаҳои дар назди ҷомеа матраҳбударо равшан намуда, проблемаҳои баланд бардоштани эҳсоси ватандӯстӣ ва этиқодоти хонандагони муассисаҳои таҳсилотиро ҳаллу фасл мекунанд. Дар санадҳои қабулшуда тадбирҳои ба ташкили таҳқиқот дар самти инкишоф додани эҳсосоти ватандӯстӣ дар байни ҷавонон, ба ҳифзи Ватан, баҳри гул-гулшукуфии он ҳавасманд гардондани ҷавонон нигаронида шудаанд. Ин санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ҷанбаҳои гуногуни қор бо ҷавонон, аз ҷумла тарбияи ҷисмонӣ, фарҳангӣ ва, ахлоқиро дар бар мегиранд [27].

Тарбияи шаҳрванди ватандӯст вазифаи муқаддаси муассисаи таҳсилоти умумӣ, ташкилоти ҷамъиятӣ ва, албатта, оила мебошад. Зеро, фарзанд аввалин қиссаю дostonҳо дар бораи қаҳрамонони халқиро бо пандҳои хирадмандона аз падару модар, дар доираи оила фаро мегирад. Маҳз оила бояд дар шуури кӯдакон асоси этиқоди зиндагӣ, меъёрҳои рафтор, муносибат ба одамон, вазифаҳои онҳоро дар ҷомеа ташаққул диҳад. Арзишҳои оилавӣ эҳтиром ба

калонсолон, муҳаббат ба Ватан, забон, анъана, мардумро дар бар мегиранд. Зиёда аз ин, дар оила бояд эҳсоси масъулият, ҳамдардӣ нисбат ба рӯйдодҳо дар мамлакате, ки шумо истиқомат мекунед, ғамхорӣ дар бораи беҳбудии Ватан тарбия карда шавад. Вале масъалаҳои ватандӯстӣ бояд ба таври комплексӣ ҳаллу ҷасл гардида, барои ин созмону ташкилоти ҷамъиятӣ, муассисаҳои таҳсилотӣ, аҳли ҷомеаи илмиро бояд ҷалб намуд.

Аз ҷиҳати арзёбии самтҳои афзалиятноки тарбияи ватандӯстӣ таҳқиқоти Абдуллоҳон Қаландаров ҷолиби диққат буда, самтҳои ин равандро дар заминаи фаъолияти педагогии омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсиф менамояд. Таҳқиқоти илмӣ бо номи «Тарбияи ватандӯстӣ дар фаъолияти педагогии омӯзгорони Ҷумҳурии Тоҷикистон» таҳлили натиҷаҳои ҷанги шахрвандӣ дар охири асри гузашта ва осори оқибатҳои он дар арзишҳои мавҷудаи ватандӯстии мардум, тамоюлоти манфӣ, муносибатҳои қабилавию авлодӣ, ки ба фарҳанги Тоҷикистон, низоми таҳсилоти кишвар таъсири манфӣ мерасонанд, дар бар мегирад [168].

Муҳаққиқ дар кори илмӣ худ ба таври илова ба зарурати таҳким ва ҳифзи сарҳадҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, аҳамияти ин раванд барои амнияти тамоми давлатҳои ИДМ тавачҷуҳ менамояд. Дар ин таҳқиқот ба аҳамияти тарбияи ватандӯстии насли наврас диққати махсус дода шудааст. Муаллиф амсилаи ба худ хоси тарбияи ҳисси ватандӯстӣ дар ҷавононро пешниҳод кардааст, ки он ба воситаҳои дарсӣ ва корҳои беруназсинфӣ асос ёфтааст.

Амсилаи тарбиявӣ барои истифода дар минтақаҳои наздисарҳадии Тоҷикистон тавсия шудааст. Он аз маҷмуи чорабиниҳои тарбиявӣ ва ватандӯстӣ иборат аст, ки ба ташаккули робитаҳои байни миллатҳо бо мақсади таъмини самаранокии тарбияи эҳсосот ва арзишҳои ватандӯстӣ дар хонандагон нигаронида шудааст.

Тоҷикистон бо таври худ ҷанги шахрвандиро аз сар гузаронд. Мамлакат аз таҷрибаи худ роҳи мустақилона ҳал кардани ихтилофҳои мураккаби дохилӣ омӯхт. Ҷузъҳои таркибии чунин таҷриба соҳибхитиёрии ҷомеаи сермиллат,

вахдати миллӣ, омодагӣ ба ҳалли сулҳомези масъалаҳои баҳсбарангез мебошанд. Тавре маълум аст, СММ ба кишварҳои дигар тавсия додааст, ки аз таҷрибаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муттаҳидсозӣ ва таҳкими ҷомеа истифода намојанд.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Консепсияи миллии тарбияро қабул кард, ки барои тарбияи ватандӯстӣ дар муассисаҳои таҳсилоти ҳамагонӣ замина гузошт. Пас аз рӯйдодҳои тақдирсози таърихӣ, пошхӯрии ИҶШС, ҷанги шаҳрвандии солҳои 1992-1997 дар тафаккури омма тағйироти ҷиддие ба амал омад, ки ҳадафи он дарки зарурати ҳифзи манфиатҳои миллӣ аз тарафи мардум буд.

Вазифаи аввалиндараҷа дар ин самт зарурати таҳияи барномаи ягонаи умумидавлатии тарбияи ватандӯстии ҷавонон матраҳ гардид. Барои ин ҳатогҳои таърихиеро, ки ба интиҳоби равишҳои тарбияи ватандӯстиву ахлоқӣ ва маънавии хонандагон ва донишҷӯён таъсири манфӣ расониданд, доништан ва дарк кардан, лозим буд [36].

Вале бояд иқрор шуд, ки тайи солҳои охири истиқлолияти кишвар дар шуури ҷавонон дигаргуниҳои мусбат ба амал омаданд. Дар ин замина зарурат ба миён омад, ки консепсияи миллии тарбияи насли наврас дар рӯҳияи ватандӯстӣ бо назардошти ғояҳои нав оид ба фарҳанги ҳуқуқии одами нав, озод, мавқеи шаҳрвандии ӯ таҳия карда шавад.

Дар Тоҷикистон кори ҳамаҷониба оид ба таҳияи барномаи насли нав, ки ба тарбияи ватандӯстӣ, ҳуқуқи шаҳрвандии кӯдакон, наврасон ва ҷавонон нигаронида шудааст, фаъолона оғоз гардид. Соҳаи таҳсилотро таҳаввулоти бунёдӣ дар пеш буд. Муассисаҳои ташкил карда шуданд, ки беҳтарин сифатҳои ахлоқии инсонро ба таври мақсаднок инкишоф медиҳанд. Дар ҷумҳурӣ марказҳои тарбияи ватандӯстӣ, мактабҳои ватандӯстони ҷавон, клубҳои шӯҳрати ҷангӣ ва ғайра пайдо шуданд. Дар муассисаҳои таълимӣ вохӯрӣ бо собиқадорони Ҷанги Бузурги Ватанӣ, ходимони маъруфи фарҳанг, адибон, рӯзноманигорон ба ҳукми анъана даромадааст. Дар рӯзҳои таътили тобистонӣ урдугоҳҳои ҳарбию ватандӯстӣ оммавӣ гардиданд.

Ҳамин тариқ, тарбияи ватандӯстӣ ба вазифаи муҳими давлатӣ ва афзалиятноки соҳаи таҳсилот табдил ёфтааст. Афзалиятноки қор дар ин самт дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонун «Дар бораи маориф», «Дар бораи собиқадорон», «Консепсияи мактаби миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Консепсияи миллии тарбия» ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ инъикос ёфтаанд.

Унсурҳои асосии тарбияи ватандӯстии ҷавононро баланд бардоштани эҳсоси шаҳрвандӣ, тарбияи муҳаббат ба Ватан, таҳкими ҳувияти миллий, омӯзиши фарҳангу таърихи ватан, ҳавасмандӣ ба ҳифзи манфиатҳои давлатии ҷумҳурӣ арзёбӣ кардан лозим аст.

Дар Консепсияи миллии тарбия омадааст, ки фарҳанги ватандӯстӣ бояд ба таври мақсаднок, дар заминаи дар шахсият илқо намудани хислатҳои хос ташаккул ва инкишоф дода шавад. Дар байни ин сифатҳо бояд эътиқоди ватандӯстӣ, ангежа ба арзишҳои миллий, рафтори шоиста ва муносибатҳои таҳаммулпазири байни инсонҳо авлабият дошта бошад [121, с. 33-38].

Ба ҳонандагон, ки дар раванди фаъолияти таълиму тарбиявӣ иштирок мекунанд, усулҳои самараноки ташаккули эҳсоси ватандӯстие, ки ба арзишҳои маънавию ахлоқии онҳо мувофиқанд, пешниҳод карда мешаванд.

Дар бисёре аз пажӯҳишҳо оид ба мафҳуми ватандӯстӣ робитаи мафҳумҳои «Ватан», «Модар-Ватан», «Зодгоҳ», «Ватанпарвар», «Авлод», «Ҷаҳрамон» ва ғайра мавриди таҳлил қарор гирифтаанд. Ин вожаҳо дорои маъно ва мазмунӣ амиқ мебошанд. Онҳо эҳсосоти инсон, эътиқоди ботинии ватандӯстии ӯро инъикос мекунанд. Занҷираи истилоҳоти омӯхташаванда заминаи ташкили раванди муассири тарбияи ватандӯстӣ дар байни ҷавонон мебошад.

Мантиқи ин таҳқиқот равшан кардани методология ва методҳои омӯзиши масъалаҳои ба миёнгузоштаро талаб мекунад. Мо роҳи таҳқиқро ба мафҳумҳои асосӣ, ки ба қори таълимию ватандӯстӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ бевосита дахлдоранд, қайд кардем. Ба сифати унсурҳои асосии методология

равишҳои антропологӣ, технологӣ, аксиологӣ, фарҳангӣ, этнопедагогӣ интихоб карда шудаанд.

Истилоҳи «ватандӯстӣ», дар фарҳанги С.И. Ожегов, ҳамчун садоқат ба Ватан, муҳаббат ба Ватан, ба халқи худ, тайёр будан ба фидокорӣ барои саодати Ватан маънидод карда мешавад [140].

Сарчашмаҳои сершуморро бодикқат омӯхта, ба хулосае омадем, ки баъзе муҳаққиқон мафҳуми ватандӯстиро танҳо аз як ҷиҳат баррасӣ мекунанд, ҳарчанд ки он хеле пурғунҷоиш аст ва омӯзиши амиқро тақозо мекунад. Масалан, Е.Иванитская дар мақолаи худ «Ғуногунмазмунии ватандӯстӣ» ба чунин хулоса омадааст, ки омодагии одамон ба ҷоннисорӣ, дар заминаи ватандӯстӣ абстрактӣ мегардад. Муаллиф ин гуна фидокориюро бо истилоҳи «ватандӯст» алоқаманд намекунад, бинобар ин ҳуди маъноии қарамона мазмунӣ худро гум мекунад.

Е.Иванитская шарҳ медиҳад, ки таҷрибӣ будани қурбонӣ ба номи Ватан, халқ бо дигаргуншавии шуури шаҳрвандон, ки ба вазъияти мушаххас, давраи таърихӣ ва воқеияти мавҷуда вобаста аст.

Ҳангоми омӯзиши таърихи Юнони Қадим мушоҳида кардан мумкин аст, ки дар ин кишвар ватандӯстӣ ҳамчун рисолати махсуси шаҳрвандон, вазифаи муайяни умумидавлатӣ ҳисобида мешуд, ки ҳолат ба шарҳу дастурҳои иловагӣ надошт.

Вожаи «ватандӯст» муҳаббатро нисбат ба давлат, шахре, ки шаҳрванд дар он ҷо зиндагӣ мекунад, ифода карда, дар забони юнонӣ маънои «хамшаҳр»-ро дошт. Бинобар ин, дар ин ҷо таҳти мафҳуми ватандӯстӣ, пеш аз ҳама, ватандӯстии умумиюнониро мефаҳмиданд.

Аммо новобаста аз он ки тафсири мафҳуми «ватандӯст» кадом вижагӣҳоро дошт, диққати асосӣ ба муносибати шахс ба зодгоҳ, халқ, тарзи зиндагӣ, фарҳанг ва таърихи вай нигаронида шудааст. Аз ин рӯ, ҳамаи ин ҷузъҳои таркибӣ арзиши асосии ватандӯстиро ифода мекунанд.

Омӯзиши ҳаракати ватандӯстона танҳо машғулияти омӯзгорон нест. Дар ин кор намояндагони фалсафа сахми чиддӣ гузоштанд. Онҳо ватандӯстиро чузъи худшиносии инсон медонанд. Зеро, маҳз худшиносӣ инсонро аз шумораи субъектҳои оддӣ, ки бо фаъолияти маърифатӣ машғуланд, ҷудо мекунад.

Ба андешаи мо мо, инсони дорои шуури рушдкардаи худшиносӣ бо муҳаббати хоса нисбат ба Ватан, фарҳанги халқи худ, таърихи кишвар, ки дар ҳолати эҳсосотию отифавиаш ифода меёбад, фарқ мекунад. Илова бар ин, ба ин гуна афрод майл ба ҳимояи манфиатҳои кишвари худ, арзишҳои маънавии мардум, принципҳои миллӣ, ифтихор аз корнамоиҳои меҳнатӣ ва ҷангии фарзандони Ватан хос аст [102, с. 301-304].

Ҷолиб аст, ки дар донишномаи мухтасари фалсафии нашри соли 1994 бахше, ки дар он маънои вожаи «ватандӯстӣ» ва мафҳумҳои марбут ба онро шарҳ диҳад. Вучуд надорад. Шарҳу тафсири муносири ватандӯстӣ аз тафсири мафҳуме, ки дар адабиёти илмӣ дар охири асри гузашта истифода мешуд, тафовути чиддӣ дорад. Ин нуктаро бо он шарҳ медиҳанд, ки солҳои охир дар ҳаёти ҷомеа вобаста ба рӯйдодҳои ахир, қабули истиклолияти ҷумҳурӣ, ҷанги шаҳрвандӣ дигаргуниҳои чиддӣ ба вучуд омаданд.

Ватандӯстӣ тибқи таърифи А.Н. Виршиков, унсури асосии худшиносии миллии миллат буда, дар сифатҳои зерин зоҳир мешавад: муҳаббат ба Ватан, ифтихор аз таърихи кишвар, фарҳанг, анъана, дарки зарурати ҳифзи Ватан, манфиатҳои халқ, зухуроти таҳаммулгароӣ нисбат ба миллатҳо, халқҳои дигар.

В. Горбунов ба мо тафсири худро дар бораи мафҳуми «ватандӯстӣ» пешниҳод менамояд. Ба ақидаи ӯ, маънои ватандӯстӣ дар он аст, ки шахс ба афзалияти манфиатҳои давлатӣ, ҷамъиятӣ, аз манфиатҳои шахсӣ нигаронида шавад, ки он маънои асосии ҳаёти шаҳрванди кишвар, як гурӯҳи иҷтимоии одамон мебошад.

Олими дигар Н. М. Снопко чунин мешуморад, ки ватандӯстӣ бо тимсоли Ватан, ки дар шуури одам ташаккул меёбад, зич алоқаманд аст. Ба ин раванд

тағйироти дастурҳои арзишии, ки пас аз пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ рух доданд, таъсири калон мерасонад [166].

Муаллиф бар ин назар аст, ки дар Тоҷикистони соҳибистиқлол ватандӯстиро сатҳи нави муносибатҳои байни миллатҳо муайян мекунад. Имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ватандӯстӣ ба ватандӯстии миллий табдил ёфтааст.

Бо омӯختану таҳқиқи паҳлӯҳои гуногуни ватандӯстӣ, тафсири он мотавонистем ҷузъҳои таркибии зеринро дар ин мафҳум муайян кунем:

1. Таърихию фалсафӣ

Онҳо бевосита ба омӯзиши падида дар шароити давлати соҳибхтиёр, ҷомеае, ки дар даврони соҳибистиқлолии Тоҷикистон ташаккул ёфтааст, иртибот доранд.

2. Психологию педагогӣ

Бо баррасии ватандӯстӣ тавассути худамалисозӣ, худмуайянкунии фард, гурӯҳи иҷтимоӣ мутаносиб мебошад.

3. Сотсиологӣ

Таваҷҷуҳи муҳаққиқ ба зухуроти ватандӯстӣ ҳамчун падидаи иҷтимоӣ, ки дар шакли сарнавишти олии шахс, тамоми табақаҳои ҷомеа ифода ёфтааст, нигаронида шудааст.

Аз таҳлили тафсириҳои гуногуни «ватандӯстӣ» чунин бармеояд, ки ихтилофҳо бештар аз ҳама дар он зухур мекунанд: оё ватандӯстӣ воқеан як принсипи ахлоқӣ, намунаи рафторест, ки ғайрияти инсонро ҳамчун шахсият танзим мекунад. Дар баробари ин, бояд алоҳида қайд намуд, ки ватандӯстӣ ҳамчун «фазилят», ки ҷузъи таркибии шуури ахлоқии одамон аст, бояд таҳқиқ карда шавад.

Дар таърихи педагогикаи тоҷик омӯзиши ватандӯстӣ мавқеи хоса дошта, решаҳои амиқи таърихӣ дорад. Таърихи даҳсолаҳои зиёд маводи ҷиддие ҷамъ оварда шудааст, ки моҳияти воқеии ватандӯстиро ҳамчун мафҳуми илмӣ, иҷтимоӣ, ҷамъиятӣ ифшо мекунад, роҳҳои муассири тарбияи ҳисси ватандӯстӣ дар шуури ҷавонон пайдо шудаанд.

Ба омӯзиши ин масъалаҳо арбобони машҳури ҷамъиятӣ ва нависандагон машғул буданд. Дар байни онҳо мақоми махсусро омӯзгор К. Ушинский, насрнавис, шоир ва файласуф А.Н. Радишев, мунаққиди адабиётшинос Н.А. Добролюбов, муаррих Н.М. Карамзин, демократ Н.Г. Чернышевский ишғол мекунанд. Масалан, А.Н. Радишев чунин мешуморид, ки барои тарбия кардани ватандӯсти воқеӣ ба инкишофи ақлонии вай диққати калон додан лозим аст. Ё бовар дошт, ки ватандӯсти асил набояд аз «мушкилот... ва агар лозим шавад, аз нисори ҷони худ барои Ватан натарсад [17].

Дар навбати худ Н.М. Карамзин ба ҷиҳати инсондӯстии ватандӯстӣ диққати махсус меод. "Дар инсон ҷанбаи шахсӣ бояд бо ҷамъиятӣ муттаҳид карда шавад." Вай хушбахтиро бо неъматҳои ҷомеа, халқ, Ватан алоқаманд мекард. Шаҳрванд бояд ба Ватан нафъ расонад, ки шаъну шарафи он эътибори шумост, - аз ин рӯ муаррихи рус чанд навъ муҳаббати ватандӯстиро нисбат ба зодгоҳи худ, кишвар нишон дода, онро ба муҳаббати ҷисмонӣ ва ахлоқӣ ҷудо карда, муҳаббати сиёсиро дар ҷойи махсус гузоштааст. Муаррих муҳаббат ба зодгоҳи инсонро ба муҳаббати ҷисмонӣ нисбат додааст. Таҳти мафҳуми ҷузъи таркибии ахлоқии муҳаббат ба кишвари худ Н.М. Карамзин хайрхоҳӣ нисбат ба одамон, некбинӣ ва ҳамдардӣ нисбат ба тамоми ҷомеаро мефаҳмид. Муҳаббати сиёсӣ ба эҳсоси ватандӯстӣ асос ёфтааст, ки дарки хоси воқеаҳои имрӯзаро талаб мекунад.

Дар навбати худ В.Г. Белинский ватандӯстиро бо муҳаббати таъсирбахш алоқаманд мегардонад, аммо на ба мафтунӣ. Хоҳиши ғайилона амал кардан ба манфиати Ватан бояд тарбия карда шавад. Худи раванди чунин тарбия, ба қавли мунаққиди адабиётшинос, масъалаест, ки тақдирӣ одамро муайян мекунад. В.Г. Белинский навишта буд: ба наздикӣ ҷавонон соҳибони оянда хоҳанд шуд. Аз ин рӯ, бояд дар руҳияи муҳаббат тарбия карда шаванд.

Н. А. Добролюбов таъкид бар он мекард, ки ватандӯстӣ «дилбастагӣ ба саҳроҳои ватан» аст, сарзамине, ки падару модарон дар он зиндагӣ мекунанд. Аз ин рӯ, адабиётшиноси рус бар ин назар аст, ки эҳсоси ватандӯстӣ на дар як вақт,

балки дар раванди ба воя расидани инсон тарбия мешавад. Вай аз муҳаббат ба падару модар оғоз ёфта, бо мурури замон мафҳумҳои шахрвандӣ, вижагиҳои таърихиро дар бар мегирад. Дар натиҷа инсон дар амалҳо, ашӯ ва падидаҳо ҷудо кардани хубиро аз бадӣ меомӯзад. Натиҷаи чунин дигаргунсозӣ рад кардани муносибатҳои бардурӯғ, алоқамандӣ ба миллат, давлатдорӣ мегардад [16].

Н. М. Карамзин дар ин бора андешаи худро дошт. Ӯ дар осори худ навиштааст, ки дилбастагӣ ба зодгоҳ, кишвари худ, майли ба нафъи он зиндагӣ кардан дар шуури шахрванди ватандӯст ҳамзамон мавҷуд буда, як навъ эҳсоси ватандӯстие нестанд, ки тадричан ташаккул меёбанд.

Мутафаккир мавқеи худро равшан карда, гуфтааст: ватандӯстӣ зухуроти муҳаббати инсон ба тамоми инсоният аст. Чунин андешаро В. Г. Белинский ифода кардааст. Бо вучуди ин мо ба ақидаи Н.А. Добролюбов комилан мувофиқ ҳастем, ки аз «ватандӯстии дурӯғин» дар шакли «чангҷӯии беақлона» ҳарос дошт, онро зухуроти таҷовузкорӣ медонист. Дар баробари ин, чунин одами чангҷӯ маънои аслии ватандӯстӣ, ҳамчун ҳисси шуурноки, ки аз отифаҳои ҳамзамон барангезхта нашудааст, намефаҳмад.

Н.Г. Чернышевский инкишофи ғояҳои тарбияи ватандӯстиро идома дода, нишон дод, ки камолоти иҷтимоӣ сатҳи фаъолияти одамонро, ки ба кишвари худ нафъ расондан меҷӯанд, муайян мекунад.

Демократи инқилобӣ, нависанда Н.Г. Чернышевский чунин мешуморид, ки ташаккули ифтихори миллий дар шуури инсон дар ташаккули шахсият нақши назаррас дорад.

Чанбаи ахлоқии тарбияи ватандӯстиро К.Д. Ушинский мавриди омӯзиш қарор додааст. Ба андешаи ӯ, зарур аст, ки ҷавонон дар рӯҳияи анъанаҳои мардумӣ тарбия карда шаванд, яъне дар дили онҳо меҳри ватанро бедор сохта, онҳоро ба хидмат ба Ватан ва ҷомеа ҳавасманд гардонд.

Ғояи К.Д. Ушинский, — ватандӯстӣ на танҳо устуворӣ дар мубориза ба муқобили душманон аст. Ватандӯст бояд дар бораи масъалаҳои ҷиддӣ, ки дар назди ҷомеа гузошта мешавад, ошкоро ва равшан андешаҳои худро баён кунад.

К.Д. Ушинский шарҳ медиҳад, ки ватандӯстӣ на танҳо ифодаи муҳаббат ба Ватан аст, ки дар задухӯрдҳои ошкоро бо душман ифода меёбад. Ватандӯстӣ - ин сухани ҳақ аст, ки шаҳрванд аз гуфтани он набояд ҳарос дошта бошад. Баъзан чунин ифодаи ватандӯстӣ аз ҷанги ошкоро бо силоҳ хатарноктар аст [22].

Омӯзгори маъруч махсусан таъкид мекард, ки ватандӯстӣ худ аз худ пайдо намешавад, балки тарбияро тақозо мекунад. Дар ин тарбия анъанаҳо, забони халқ, таърихи кишвар, вижагиҳои фарҳанги халқ ҷузъҳои таркибиро ташкил медиҳанд. Ҳамин тариқ, дар тарбияи ватандӯстӣ халқият аҳамияти калон дорад.

Дар ин ҷо мақолаи машҳури К. Д. Ушинский «Дар бораи манфиати адабиёти педагогӣ», ки дар он омӯзгор рафтори манфии фардро, ки ба ташаккули шахсият зарари калон мерасонад, ғош мекунад. Вай ба хислатҳои манфии одамон аз қабилӣ набудани дастурҳои ахлоқӣ, пулпарастӣ, нобоварӣ ба некӣ, майл надоштан ба андешаи танқидӣ, безъитиной ба қонун ишора мекунад. К.Д. Ушинский чунин ҳисоб мекунад, ки ҳамаи инҳо душманоне мебошанд, ки ба муқобили онҳо бояд бечунучаро мубориза бурд.

Тарбияи шахс дар раванди мазкур босамартар хоҳад шуд агар аз мисолҳои гирифташуда аз ҳаёти воқеӣ истифода гардад. Ин андешаро академик В.И. Вернадский ибраз доштааст. Ба инсон таҳлили рӯйдодҳо ва падидаҳо, бо маводи маҳаллӣ шинос шуданро бояд омӯзонд. Ин бадеҳии тарбия мебошад.

Ватандӯстиро муҳаббат ба давлат то Ҷанги шаҳрвандии ибтидоӣ асри гузашта (1918-1922) дар Русия муайян мекард. Аз замони муқобилияти байни синфҳо маънои ин мафҳум тағйир ёфт. Он ба андозаи бештар аз ҷониби аломатҳои синфӣ муайян карда мешуд. Дар байни болшевикон ватандӯстӣ бо руҳияи мафкураи марксизм-ленинизм фаро гирифта шуда буд. Факат онҳоеро, ки манфиатҳои табақотии синфи коргарро тарафдорӣ мекарданд, ҳукумати нав ватандӯстони ҳақиқӣ ҳисоб мекард [167].

Омӯзгор ва нависанда А.С. Макаренко ба он ақида ҳамфиكر буд, ки ватандӯстӣ на танҳо ҷасорат ва қаҳрамонӣ дар давраи душвори таърихи мамлакат аст. Н.А.Абрамов маънои ин мулоҳизаҳоро тавсеа мебахшад. Ӯ

менависад, ки ватандӯстӣ аксаран кори душвору тӯлонӣ, гоҳе сахту дарднок ва гоҳе ҳатто ифлос аст. Асоси ташаккули эътиқоди ватандӯстиро А. С. Макаренко дар саҳми шахсӣ ба кори муштарак ба манфиати тамоми ҷомеа медид. Аз ин чост, ки мактаби шуравӣ асли (принципи) тарбияи меҳнати насли наврасро, ки ба коллективизм асос ёфтааст, ба асос гирифт. А.С.Макаренко таъкид кард, ки дар ватандӯстӣ на танҳо муносибати софдилонаро ба вазифаи супурдашуда дидан лозим аст. Ба ватандӯстӣ бештар майлу хоҳиши бепоёни шаҳрванд барои иштироки бошууруна дар кори мустаҳкам намудани Ватан, ба амал баровардани кори муҳим барои Ватан хос аст.

А.В. Луначарский дар тарбияи ватандӯстӣ, дар шуури инсон ташаккул додани эҳсоси коллективизм, ба манфиати тамоми ҷомеа тобеъ гардондани шахе низ роли махсусро медид. Ӯ аз ҷумла, навишта буд: Хокимияти шуравӣ дар назди худ мақсад гузоштааст, фардиро тарбия кунад, ки вай ҳаёти ҷамъиятӣ дошта, ҳамроҳи коллектив бошад.

Ғояҳоеро, ки дар замони сотсиализм ватандӯстиро муайян мекунанд, ба назар гирифта, мо чунин далелро мебинем, ки дар баробари муносибати синфӣ асоси тарбияи ватандӯстии ҷавононро ғояҳои марксизм-ленинизм ташкил медоданд, ки дар боло гузоштани манфиатҳои коллектив аз манфиатҳои шахсӣ, меҳнат ба манфиати ҷомеа ва халқи меҳнаткаш ифода ёфтаанд..

Дар он замон вазифаи тарбияро тамоми дастгоҳи мафкуравии давлатӣ ҳаллу ҷарда мекард. С.Н. Филиппенко таъкид кард, ки дар ин давра ватандӯстӣ асоси кори тарбиявӣ бо бачагон ва ҷавонон буд.

Омӯзгорони замони шуравӣ ватандӯстиро эҳсоси муҳаббат ба Ватани сотсиалистӣ, аз ҷумла ба ҲКИШ мефаҳмиданд.

Тарбияи ватандӯстӣ дар Иттифоқи Шуравӣ кори ҳарбӣ-ватандӯстӣ, инчунин тарбияи интернационалистии кӯдакон ва ҷавононро дар бар мегирифт. Ватандӯстии одамони шуравӣ дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ равшан зоҳир гардид. Маҳз ватандӯстӣ манбаи ҳақиқии нерӯи мардонагии муҳофизони Ватан, пирӯзӣ дар ҷанги мудҳиш гардид.

И.Л. Нестерович ба мо бӯхрони ватандӯстиро нишон медиҳад, ки ба ақидаи ӯ, дар солҳои 60-уми қарни бистум ба вуқӯъ омадааст. Сабаби асосии он, ба гуфтаи муҳаққиқ, аз даст додани мазмуни маънавӣ дар тарбияи ватандӯстӣ буд, ки меҳвари ватандӯстӣ мебошад [159].

Дар рушди тарбияи ватандӯстӣ дар давраи шуравӣ В. А.Сухомлинский ҳиссаи калон гузоштааст. Ӯ дар осори адабии худ вижагиҳои ҷаҳлияти омӯзгори мактабро дар самти тарбияи эҳсоси ватандӯстӣ дар байни насли наврас баррасӣ кардааст. Вай таҳти мафҳуми ватандӯстии шуравӣ муҳаббатро нисбат ба Ватани сотсиалистӣ мефаҳмад. Аз ин рӯ, вазифаи асосии тарбиявии муассисаҳои таълимиро В.А. Сухомлинский ба ҳаёти воқеӣ, ба меҳнати ҳаррӯза тайёр кардани хонандагонро баҳри гул-гулшукуфии ҷомеа ва давлат ҳисоб мекард. Ба ақидаи ӯ, тарбияи инсон ҳамчун шахрванди асил кори наҷиб аст, ки муносибати эҷодӣ, меҳнати фикрӣ ва неруи маънавиро талаб мекунад.

Чунон ки И.Л. Нестерович дар таълифоти худ нишон медиҳад, пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ боиси дигаргуниҳо на танҳо дар мафкураи ҳуди коммунизм, инчунин дар принципҳои асосии ватандӯстӣ низ гардид. Барои нахустин бор солҳои пас аз соҳибистиклолии Тоҷикистон дар кишвар арзишҳои ҳақиқӣ, шиорҳои ғарбӣ, ки тақлид ба эҳсосоти ватандӯстӣ доранд. Дар марзи асрҳои XX—XXI дар шуури одамон, ки дарк карданд, ки акнун дар ҷумҳурӣ ҳеҷ гуна ғояе нест, ки ҷомеаро муттаҳид карда тавонад, гардиши дардноке ба амал омад. Дар зеҳни ҷавонон як ҳолигии маънавӣ вучуд дошт, ки ҳар кас бо роҳи худ, бути худро ёфта, онро пур мекард [11].

Олимон ватандӯстиро ҳамчун як падидаи мушаххаси таърихӣ омӯхтаанд. Аммо бисёре аз муҳаққиқон онро як падидаи муҳими иҷтимоӣ медонистанд. Масалан, С.Н. Филиппченко тасдиқ меуард, ки манфиатҳои давлатиро бо манфиатҳои умумибашарӣ, аз ҷумла манфиатҳои миллий пайвастан ва низомии таҳсилотро тавре танзим кардан лозим аст, ки он масъалаҳои тарбияро дар оянда ҳаллу ҷавоб намояд, яъне ба оянда нигаронида шуда бошад.

Оид ба ин масъала фикру мулохизаҳои В.А. Караковский шавқовар мебошад. Ё навиштааст, ки имрӯз, чунин ба назар мерасад, ҳама чиз дар бораи ватандӯстӣ гуфта шудааст ва акнун чизе барои илова кардан нест. Аммо дар вазъияти тағйирёфтаи иҷтимоию сиёсӣ ин мафҳум маънои аслии худро ба кулلى иваз кардааст. Аксарияти хонандагони синфҳои болоии муассисаҳои таҳсилоти умумии шаҳри Душанбе хоҳиши тарки Тоҷикистонро доранд. Ин вазъият мамлакатро ба вазъияти душвор рӯ ба рӯ месозад. Вале мо Ватани дигар нахоҳем дошт ва барои дар шуури одамон барқарор намудани муносибатҳои ватандӯстона фавран саъю кӯшиш кардан лозим аст.

Мо дар таҳқиқоти худ ватандӯстиро ҳамчун ҷузъи муҳими раванди тарбия дар муассисаи таҳсилотӣ таҳқиқ мекунем. Барои дар хонандагон ташаккул додани арзишҳои шаҳрвандию ватандӯстӣ бояд тамоми паҳлӯҳои ин мафҳум тафриқа карда шавад. Ватандӯстӣ, пеш аз ҳама, сифати шахсӣ, арзиши махсусест, ки дар шуур маҳкам ҷой мегирад. Ин нуктаро Барномаи давлатии тарбияи ватандӯстӣ ва таҳкими ҳувияти миллии ҷавонони Тоҷикистон барои солҳои 2018-2022 (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 марти соли 2018, №79) тасдиқ менамояд. Дар ин санад гуфта мешавад, ки ватандӯстӣ арзиши асосии миллӣ мебошад.

Барои тарбияи босифати ватандӯстӣ, ташаккули арзишҳои шаҳрвандию ватандӯстӣ дар шахсияти хонандагон зарур аст, ки мафҳуми ин арзишҳо бо назардошти вигаҳои таълим дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Тоҷикистон муайян карда шавад [106].

Дар раванди тарбия, ки дар муассисаи таҳсилоти умумӣ ташкил карда мешавад, эҳсоси ватандӯстии хонандагон дар савияҳои гуногун зоҳир мегардад.

Савияи аввал, маърифатӣ ё оқилона. Дар ин давра хонандагон дар бораи ҳуди мафҳуми ватандӯстӣ, анъанаҳо ва фарҳанги мардуми Тоҷикистон, таърихи Ватан, қаҳрамонони меҳнатӣ ва ҷангии кишвар, аҳамияти адо кардани қарзи ватандӯстӣ дониш ба даст меоваранд.

Савияи дуҷум, отифавӣ. Ба он ифтихор аз кишвар, гузаштаи қаҳрамононаи халқ, эҳсоси муҳаббат ба Ватан хос аст.

Савияи сеюми ташаккули эҳсоси ватандӯстӣ фаъолиятӣ, яъне маърифатӣ мебошад. Хонандагон дар чорабиниҳои ватандӯстона, ки аз тарафи таълимгоҳ, шаҳр ташкил карда мешаванд, фаъолона иштирок намуда, ба обикадорон ёрӣ мерасонанд ва хотираи қаҳрамонони мамлакатро пос медоранд, анъанаҳои халқро риоя менамоянд.

Ватандӯстӣ барои хонандагон чӣ маъно дорад? Пеш аз ҳама, ин меҳру муҳаббат ба падару модар, оила, эҳтиром нисбат ба дигарон, риояи қоидаҳои рафтори муқарраркардаи ҷомеа, зисту зиндагии одамон, анҷом додани корҳои нек, муносибати эҳтиёткорона ба табиат, омода будан барои ҳифзи Ватан, майлу хоҳиши ба Ватан манфиатбахш будан аст.

Дар адабиёти илмӣ мо шарҳу тафсири якхелаи арзишҳои шаҳрвандию ҳуқуқиро пайдо намекунем. Агар истилоҳҳои «фарҳанг», «ватандӯстӣ»-ро муфасссал таҳлил кунем, дар байни маънои ин вожаҳо алоқамандиро ошкор менамоем. Проблемаи арзишҳои шаҳрвандию ватандӯстиро В.А. Ружа, С.Н. Филиппченко, Н. Корниетс, В.В. Сергеева ва олимони дигар мавриди омӯзиш қарор додаанд. Онҳо бар ин назаранд, ки ватандӯстӣ мисли фарҳанг яке аз падидаҳои муҳими ҳаёти ҷомеа аст. Онҳо барои нигоҳ доштани арзишҳои аз ҷониби наслҳои пешин офаридашуда саҳм гузошта, дар эҷоди арзишҳои нави маънавию моддӣ иштирок мекунанд.

Фаҳмидани маънои истилоҳи «арзишҳои шаҳрвандию ҳуқуқӣ» имкон медиҳад, ки аҳамияти онҳоро барои фарҳанг ва тарбияи инсон ҳамчун шахсият дарк кунем.

Дар раванди омӯзиши масъалаҳои ташаккули навъи баррасишавандаи арзишҳои умумибашарӣ мо таърифи С.Н. Филиппченкоро ҳамчун асос қабул карда, мазмуни онро дар таҳқиқоти худ мавриди истифода қарор медиҳем. Фарҳанги ватандӯстии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти ҳамагонӣ

аз ҷониби мо ҳамчун тарбияи шахсие ба ҳисоб меравад, ки дорои сохтори мушаххаси ҷузъҳо ва марҳилаҳои инкишофи ба ҳам алоқаманд мебошад [75].

Дар диалектика ватандӯстӣ ва фарҳанг ҳамчун падидаҳои ба ҳам алоқаманд таҳқиқ карда мешаванд. Онҳо ҷузъҳои арзишҳои шахрвандӣ-ватандӯстиро муайян мекунанд. Принципи детерминизм нишон медиҳад, ки фарҳанг ва ватандӯстӣ ба ҳам зич вобастаанд. Ҳамин тариқ, истилоҳи «фарҳанг» маҷмуаи арзишҳо, амалҳо, донишҳое мебошад, ки бо ҳамдигар амал мекунанд.

Дониш реруи барангезандаи амали инсон мебошад. Дар навбати худ, арзишҳо хистати амалҳоро мукаррар мекунанд, ангеаҳои онҳоро муайян мекунанд, ки шахсро ба амалҳои мувофиқ ба мазмуни арзишҳо водор мекунанд водор мекунанд .

Арзишҳои дар хонандагон ташаккулёфта аз ҷониби шуур ба оянда пешбинӣ шудааст. Меъёри арзишҳои муосири хонандагон бояд манфиатҳои миллӣ, ҷомеаи одамони ҳавасманд ба ҳимояи Ватан, хизмати софдилона ба Ватан ба манфиати ҷомеа бошад.

Унсурҳои фарҳанг, ватандӯстӣ ҷанбаи арзишҳои шахрвандию ватандӯстиро бо ҷузъҳои рафторӣ, маърифатӣ ва арзишӣ муайян мекунанд.

Ҳамин тариқ, дар асоси таҳлили равишҳои муайян кардани арзишҳои шахрванд ию ватандӯстӣ, бо назардошти таҷрибаи кор бо хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, мо ба хулосае омадем, ки арзишҳои шахрвандию ватандӯстӣ як ташкилаи мураккаби шахсӣ буда, аз маҷмуи донишҳо, тасаввурот, арзишҳо, рафторҳо иборат аст, яъне онҳо ягонагии унсурҳои маърифатӣ, арзишӣ ва рафториро ба вуҷуд меоранд [48].

Асоси арзишҳои шахрвандию ватандӯстии хонандагонро муҳаббат ба Ватан, қарз, шараф ва дигар арзишҳое ташкил медиҳанд, ки метавонанд дар ангеаҳои рафтор таҷассум ёфта, рафторҳо ва амалҳое, ки инсонии ватандӯсти кишварро тавсиф карда метавонанд, қаблан муайян намоянд. Чунин кору кирдор боиси эҳтироми мардум гардида, барои Ватан, зодгоҳ, одамон, мактаб, синф нафъ дошта бошанд.

Қобили зикр аст, ки чузъи отифавии арзишҳои шаҳрвандию ватандӯстӣ алоҳида ҷудо карда нашудааст. Ин ҳолат бо он шарҳ дода мешавад, ки дар ташаккули дониши шогирдон оид ба таърихи кишвар, фарҳанг, анъана, қаҳрамонон, эҳсосот мавқеи хосеро ишғол намекунад. Аммо дар раванди ошноии шахс бо чунин арзишҳо эҳсосот ба ғайрияти хонандагон таъсир расонида, ба рафтори онҳоро роҳнамоӣ мекунад.

Чузъи маърифатӣ дониши шогирдонӣ муассасаи таҳсилоти умумиро оид ба таърихи Ватан, ватандӯстони кишвар, вилоят, анъанаҳо, урфу одатҳои мардум, шаъну шараф, масъулият, эҳтиром, ҷашнҳои ватандӯстӣ ва ғайраро дар бар мегирад..

Ҳангоми баррасии арзишҳои шаҳрвандию ватандӯстӣ ба мазмунӣ чузъи арзишии онҳо, ки бояд дар байни мактаббачагон ташаккул ёбад, диққат додан зарур аст. Ин маҳфил муҳаббат ба Ватан, сулҳҷӯӣ, таҳаммулпазирӣ, ватандӯстӣ, садоқат ба вазифа, вичдон, номус, эҳтиром ба дигарон ва серталабӣ нисбат ба худ, шаъну шараф ва ғайраро дар бар мегирад.

Бо дарназардошти таҷрибаи кории дар мактаб андухташуда, донишмандони санадҳои меъёрии ҳуқуқии танзимкунандаи раванди таҳсилот дар муассисаи таҳсилоти умумӣ, мо дарк кардем, ки ташаккули арзишҳои шаҳрвандию ватандӯстӣ дар хонандагон, пеш аз ҳама, ташаккул додани эҳсоси адои қарз, шаъну шараф, эътибор ва масъулият барои амал ва корҳои супурдашударо талаб мекунад [147].

Дар луғати тафсири қарз ҳамчун категорияи асосии ахлоқӣ муайян шудааст. Қарз дар ин маврид маънои зарурати ахлоқии ин ё он шакли рафтори инсон, маҷбуркунии асоснок ба рафторро дорад.

Вазифаи педагогии омӯзгори муассисаи таҳсилоти умумӣ аз он иборат аст, ки шогирдҳо тарбия кунанд, ки ба иҷрои уҳдадорӣҳои оилавӣ, уҳдадорӣҳои назди рафиқон, синф, гурӯҳи иҷтимоӣ, муассисаи таҳсилоти умумӣ ҳавасманд бошад. Чунин ангежа бояд ба муносибатҳои дохилии маънавии шуур, таъсири афкори коллектив асос ёбад. Дар ин сурат нақши иҷтимоии қарз манфиатҳои

дастаҷамъии гурӯҳи муайяни иҷтимоиро таъмин мекунад. Дар ин ҳол аз омӯзгор талаб карда мешавад, ки ирода, суботкорию дар тарбияи хонандагон зоҳир намуда, шогирдон вазифаи худро бо камоли масъулият иҷро намоянд.

Дар раванди тарбия масъалаи муносибати бошуурунаи донишомӯз ба эҳтироми худ ҳамчун шахсият ва одамони дигарро ҳал кардан лозим аст. Хонандагон бояд ба рафтори худ баҳо доданро ёд гиранд, ба рафтори дигарон мувофиқат кунанд, онҳоро аз нуқтаи назари манфиатҳои ҷамъиятӣ баррасӣ намоянд.

Дар фарҳанги тафсирии О.Г. Данилиан шаъну шараф ҳамчун категорияи ахлоқ муайян карда мешавад. Вай дар шакли муносибати ахлоқии шахс ба худ ва дар айни замон муносибати ҷомеаба инсон зоҳир мегардад. Муаллифи фарҳанг таъкид кардааст, ки шаъну шараф мисли вичдон ба одамон барои дарк кардани масъулият ва қарзи худ дар назди одамони дигар, гурӯҳи иҷтимоӣ, ҷомеа кумак мерасонад. Аз ин рӯ, дар хонандагон тарбия намудани ҳисси масъулиятшиносӣ яке аз вазифаҳои аввалиндараҷаи омӯзгор ба шумор меравад. Донишомӯзи дорои эҳсоси иззати нафси худ метавонад мустақилона ташаккулиҳои худро ҳамчун шахс назорат кунад, нисбат ба рафтори худ серталаб бошад [29].

Шаъну шараф яке аз дигар категорияҳои илми ахлоқ аст. Ин мафҳум аз ҷиҳати маъно ба эътибор наздик аст. Он муносибати шахсро ба худ ва дар айни замон муносибати ҷомеаро ба ин фард тавсиф мекунад. Аммо дар арзиҳои ахлоқии шахс дар ин маврид ба мавқеи шахсият дар ҷомеа, эътирофи хизматҳои ахлоқии ӯ дар назди гурӯҳи иҷтимоӣ таъкид мешавад.

Эътибор ҳолати баробарҳуқуқии ҳамаи одамонро таъкид мекунад ва мафҳуми шаъну шараф бо обрӯи инсон алоқаманд аст, яъне мавқеи ӯро дар ҷомеа тафриқа менамояд.

Ҳамин тавр, «шаъну шараф» рафтори шахсро муайян мекунад, ки бояд обрӯи худро нигоҳ дошта бошад, ки ин дар коллектив ба он соҳиб шудааст. Ба хонандагон зарур аст, ки шаъну шараф меъёри баҳодихӣ ба худ ҳамчун шаҳе, ва сифатҳои ахлоқии шахс мебошад.

Ба андешаи мо, тарбияи масъулиятшиносӣ ҳангоми ташаккули арзишҳои шаҳрвандию ватандӯстӣ дар шуури хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ аз аҳамияти бузург бархӯрдор мебошад. Эҳсоси масъулият ба хонандагон хонандагон ёрӣ мерасонад, ки самти рафтори худро интихоб намуда, онҳоро идора карда, ба саволҳои шаҳрвандӣ посух пайдо намоянд: чӣ маро ба кирдор водор кард, ман барои кирдорам кадом масъулиятро дорам.

Чорӣ кардани масъулият дар муассисаи таҳсилоти умумӣ тавассути иҷрои қоидаҳо, талаботи дар муассисаи таҳсилотӣ муқарраршуда, риояи интизом, муносибати софдилона ба вазифаҳои супоридашуда аз ҷониби хонандагон ба амал меояд. Омӯзгор барои ноил шудан ба ин ҳадафҳо ба хонандагон дар интихоби рафтор кӯмак мерасонад, ба онҳо таълим медиҳад, ки дар рафтори худ ва рафтори одамони дигар аз неку бадро фарқ намоянд.

О.Г. Данилян масъулиятро ба категорияи илми ахлоқ ва ҳуқуқ мансуб медонад. Ин мафҳум муносибати ахлоқию ҳуқуқӣ, муносибати иҷтимоии шахсро ба ҷомеа, гурӯҳи одамон, шахси дигар дар бар мегирад ва онро аз ҷиҳати ахлоқию ҳуқуқӣ тавсиф мекунад.

Мақсади омӯзгор ва муассисаи таҳсилоти умумӣ аз он иборат аст, ки хонандагонро бо арзишҳои умумибашарӣ, ки дар онҳо қарз, шаъну шараф ва масъулият мавқеи муҳимро ишғол мекунанд, ошно созанд. Ин барои он зарур аст, ки одамон дар оянда муносибатҳои худро бидуни низоъ ва баҳсҳо барқарор кунанд. Ҳамзистии осоишта, шартӣ ҳатмӣ устуворӣ ва ғайрияти ҳаётии ҷомеа аст. Бесабаб нест, ки сулҳ арзиши умумибашарӣ буда, ҳолати муносибатҳои байни одамон мебошад, ки дар гурӯҳҳои гуногун муттаҳид шудаанд, ки дар байни онҳо низоъ ва муноқишаҳо мушоҳида намешавад. Сулҳ раванди анҷомёфта нест. Онро дастгирӣ ва мустаҳкам кардан лозим аст [79].

Бо дарназардошти мақсад ва вазифаҳои таҳсилоти мактабӣ Стандарти давлатии таҳсилотро ба роҳбарӣ гирифтани лозим аст. Дар ин санад гуфта мешавад, ки азхудкунии барномаҳои таълимӣ ба ташаккули ватандӯстии шаҳрвандӣ, эҳтиром ба таърихи Тоҷикистон, меҳру муҳаббат ба Ватан, ифтихор

аз корномаҳои меҳнатӣ ва ҳарбии кишвар, дастовардҳои фарҳангӣ аз тарафи хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ; дарки мусбати моҳияти миллӣ ва этникии онҳо; таҳаммулпазирии байнимиллӣ, эҳтиром ба ҳамаи халқҳои сокини ҳудуди ҷумҳурӣ ва дигар кишварҳои ҷаҳон, омода будан ба ҳамкорӣ бо ҳама миллати халқиятҳо дар шароити баробар; хайрхоҳӣ ва эҳтиром ба шахсият, таҳаммулнопазирӣ ба зухуроти зӯроварӣ нисбат ба шахс дар ҳар шакл, омода будан ҷиҳати муқовимат ба зухуроти манфӣ; эҳтироми падару модар, оила, одамони дигар, муносибати эҳтиёткорона ба саломатии худ ва саломатии одамон, ки ҷомеаи наздиктаринро ташкил медиҳанд; эҳтиётот ба худтакмилдиҳӣ, худифоданамой, эътирофи иҷтимоӣ; баҳои мусбат ба принципҳои ахлоқию одобии ҳаёт мусоидат мекунад.

Дар арзишҳои шахрвандию ватандӯстӣ як ҷузъи муҳтавоии рафторӣ мавҷуд аст, ки ба кирдорҳои хонандагон таъсир мерасонад. Дар байни онҳо бояд инҳоро ҷудо намуд: эҳтиром ба таърихи кишвар, рамзҳои давлатӣ, урфу одатҳо, анъанаҳо, фарҳанги мардум, дастгирии хонандагон барои идомаи наслҳо, иштироки ғайбӣ дар корҳои ҷамъиятӣ (идҳо, лоиҳаҳо, концертҳо, ҷараёнҳои ватандӯстона ва ғайра), ҳамаҷониба ғайбӣ расондан ба одамони дигар, риояи қоидаҳои рафтор, меъёрҳои эътибор, шаъну шараф, риояи қоидаҳои меъёрҳои ахлоқӣ дар вазъиятҳои гуногуни ҳаётӣ, ғайбият ба манфиати мамлакат, халқ, ҷомеа, артиш [86].

Барои ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстӣ донишҷӯи таъриху анъанаҳои халқи худ зарур аст. Хонандагон бояд ба аъмоли одамон, қору кирдори онҳо, рӯйдодҳои таърихӣ баҳои муносиб дода, ҷузъи таркибии инсонпарварӣ ваватандӯстиро дар онҳо муайян созанд. Ин малака ва донишҳо дар раванди дарс, ғайбияти беруназсинфӣ, ки дар асоси эҳсосотию ғайфавӣ ташкил қарда мешаванд, ташаккул меёбанд.

Мақсади муҳими тарбияи ватандӯстӣ ташаккули хонандагон ҳамаҷун шахсияти ахлоқӣ, шахрванди кишвари худ, ки Ватанро дӯст медорад, ба халқ, принципҳои маънавии онҳо ва фарҳанг эҳтиром қоиладон бошад, арзиши ҳаёти

инсонро идрок намояд. Хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ бояд ҳамчун ғаёлони иҷтимоӣ ба воя расанд, дорои дониш ва қобилияте бошанд, ки ба онҳо имкони амалисозии эҳтиёҷоти худро дар раванди созандагӣ ба нафъи Ватан, таҳким ва ҳифзи Ватан фароҳам оваранд.

Мо дидгоҳҳои гуногунро оид ба ҷузъҳои таркибии тарбияи ватандӯстӣ омӯхта ва таҳлил намуда, вижагиҳои ташкили раванди тарбияро мутобиқан ба шароити муассисаи таҳсилоти умумӣ муайян намудем. Дар байни онҳо: зехнию отифавӣ баён намудани маводи назариявӣ; ғаёлияти амалии ватандӯстона; ташаккули огоҳии арзишҳои ватандӯстӣ [130].

Ҳавасмандии ватандӯстии хонандагонро тавассути ворид намудани ҷузъҳои эҳтиёҷотию анғезавӣ дар раванди таълим, ки ормонҳои ватандӯстонаи шахсияти донишомӯз, хоҳиш ва манфиатҳои ӯро ташкил медиҳанд, пурзӯр кардан мумкин аст. Дар навбати худ, ҷузъи ғаёлиятию амалӣ заминаҳои объективӣ ба вучуд меорад, ки ба рафтори ватандӯстонаи донишомӯз тавассути ташкили амалҳои воқеии ватандӯстӣ, ташаккули одату малакаҳои мушаххас тавассути меҳнати инфиродӣ ё дастаҷамъонаи ватандӯстӣ таъсир мерасонад.

Дар воқеиятҳои муосир, ватандӯстӣ ва эҳсосоти ба он алоқаманд мазмуни нав пайдо мекунад. Агар дар гузашта ватандӯстӣ бештар ҳамчун ҳифзи Ватан ғаҳмида мешуда бошад, ҳоло он бо таҳкими иқтисодии кишвар, оштинопазирӣ бо принципҳои тарзи ҳаёти ғарбӣ, ғасод, ришвахорӣ, либерализм, терроризм, ва эътиқодмандӣ дар дурустии арзишҳои миллӣ алоқамандӣ дорад.

Ҷанбаи муҳтавоии ватандӯстӣ тавассути ислоҳот, навсозии бахши иқтисодии кишвар, муттаҳидсозии ҷомеа бо мақсади баланд бардоштани сатҳи некӯаҳволии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, мубориза бар зидди бемасъулиятӣ ва бепарвой нисбат ба қорҳои миллӣ нав мешавад.

Дар соҳаи тарбияи ватандӯстӣ имрӯз проблемаҳои зиёде ҷамъ шудаанд, ки ҳалу ғасли ғаврии худро талаб мекунад. Барои ин, ба андешаи мо, равишҳои қомилан нави ғаёлияти нигаронидашуда ба қор бо қӯдақону ҷавононро дарёфт ва амалӣ қардан лозим аст. Эҷоди онҳо бояд бар пояҳои дигаре бунёд шавад, ки

арзишҳои муосир, манфиатҳои одамон, ҷомеаи шахрвандиро ба назар гирифта, ба тамоюлҳои навтарини ҳоси ҷомеа мувофиқат кунанд.

Ватандӯстӣ бояд ҳамчун арзиши муҳимтарин барои инсон эътироф карда шавад, ки ҷузъҳои таърихию фарҳангӣ, маънавию ахлоқӣ ва иҷтимоиро муттаҳид мекунад.

Дар ҷамъбаст бояд қайд намуд, ки муҳимтарин самти тарбияи ҷавонон ташаккули эҳсоси ватандӯстӣ, дарки муносибати масъулиятнокӣ ба вазифаҳои худ дар назди ҷомеа, мактаб, оила мебошад [80].

Мутаассифона, ба мамлакат аз тарафи неруҳои иртиҷоии беруна ханӯз таҳдид вучуд дорад. Аз ин рӯ, руҳияи ватандӯстии насли наврас дар ин шароит хеле муҳим аст.

Муҳаббати бепоён ба Ватан дар асоси ҷузъҳои анғезавие, ки арзишҳои миллӣ, эҳсоси махсуси ватандӯстиро дар ҷавонон ташкил медиҳанд, тарбия карда мешавад. Насли наврас вазифа ва масъулияти худро дар назди Ватан, халқ дарк намуда, идомаи наслҳоро омӯзад, арзишҳои моддию маънавии Ватанро ҳифз намуда, барои тамомияти арзии Тоҷикистон саҳм гузорад ва иқтидори мудофиавии онро таҳким бахшад.

1.3. Шароитҳои педагогии ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстии хонандагони синфҳои 9-10-и муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар дарсҳои таърихи умумӣ

Дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон, тибқи омили расмӣ, дар шаҳру деҳот дар соли таҳсили 2021-22 3869 муассисаи таҳсилоти умумии рӯзона мавҷуд буд. Аз ин 583 муассиса дар шаҳрҳо ва шаҳракҳо фаъолият мекард, ки ин 15,1 фоизи шумораи умумиро ташкил медиҳад. Дар деҳот 3286 муассисаи таълимӣ мавҷуд буд, яъне 84,9%. Ҳиссаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ 74,9 фоизи муассисаҳои таълимиро ташкил медиҳад. Бо ифодаи рақамӣ ин ба 2898 баробар аст. Гимназияҳо дар Тоҷикистон ҳамагӣ 2% аз шумораи умумии муассисаҳои

таҳсилоти умумӣ ё 78 ададро ташкил медиҳанд. Илова бар ин, дар ҷумҳурӣ 69 литсей (1,8%) ва 5 мактаби махсус барои кӯдакони болаёқат (0,1%) фаъолият мекунанд. Ҳамин тавр, агар нақшаи таълимии ин гуна таълимгоҳҳо ба назар гирем, пас аз ҷиҳти назариявӣ дар 78,8 фоизи онҳо бояд фанни «Таърихи умумӣ» таълимдода шавад.

Имрӯз дар кишвар 249 ҳазору 429 нафар донишомӯз дар синфҳои 10-11 таҳсил мекунанд. Дар соли таҳсили 2021-2022 133 413 нафар ё 53,5%-и онҳоро писарон ташкил медиҳанд. Аз ин бармеояд, ки дар ин соли таҳсил бояд 133 ҳазор донишомӯз аз тайёрии ибтидоии ҳарбӣ гузарад.

Дар дарсҳои таърихи умумӣ дар хонандагон арзишҳои шаҳрвандию ватандӯстӣ ташаккул меёбанд. Барои ба даст овардани самараи бештари чунин дарсҳо дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, инчунин беҳтар намудани сифати омодаسازی ҷавонон ба хизмати ҳарбӣ дар сафи Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон зарур аст, ки

1. Муассисаҳои таҳсилоти миёнаи Тоҷикистон бо омӯзгорони баландихтисоси фанни таърих таъмин карда шаванд.

2. Мактабҳо ва дигар муассисаҳои таҳсилоти миёна бо синфҳои махсус, ки дар онҳо таърихи умумӣ дар самти ташаккули арзишҳои шаҳрвандию ватандӯстӣ таълим дода мешавад, мучаҳҳаз карда шавад.

Дар айни замон ҷустуҷӯи роҳҳои ҳалли шартҳои дар боло зикршуда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти калон дорад.

Дар асоси таҳқиқоти гузаронидашуда мо ба хулосае омадем, ки дар масъалаи бо кадрҳои баландихтисос таъмин намудани муассисаҳои таҳсилоти умумии Тоҷикистон аз фанни таърихи умумӣ тафовути ҷиддӣ вучуд дорад. Ин далел на танҳо ба нисбати марказ ва минтақаҳо ҷой дорад. Он дар сатҳи шаҳру деҳот зоҳир мешавад, ки дар он ҷо нарасидани кадрҳои омӯзгорӣ аз ҳама бештар назаррас аст.

Таҳқиқоти илмие, ки тамоюлҳои бо кадрҳои омӯзгории фанни таърихи умумӣ таъмин намудани муассисаҳои таҳсилоти умумиро меомӯзанд, мунтазам

нестанд ва вазъияти воқеии кори ин соҳаро инъикос намекунанд. Ҳарчанд онҳо дар бораи нарасидани кадрҳои омӯзгорӣ тасаввуроти умумӣ медиҳанд [100,с. 39-45].

Ба сифати мисол таҳқиқоти рисолаи илмӣ доктории М.М. Саъдуллоевро дар мавзуи тайёр кардани кадрҳои педагогии миллӣ, аз давраи сохибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон овардан мумкин аст. Олими мазкур норасоии омӯзгоронро дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, аз ҷумла омӯзгорони фанни таърихи умумиро қайд мекунад. Аммо ҳеҷ гуна роҳи ҳалли ин мушкилот пешниҳод карда нашудааст.

Сардори Раёсати маорифи вилояти Суғд низ аз камбуди мавҷудайи омӯзгорони фанни таърихи умумӣ ва тарбияи ҷисмонӣ сухан гуфт. Ӯ аз ҷумла таъкид кард, ки дар солҳои қаблӣ ин мушкил қисман ҳал шуда буд, аммо мубрамии он то ҳол боқӣ мемонад. Ҳарчанд, ки аз камбудии бӯҳронии кадрҳо сухан рондан мумкин нест, - гуфт сардори Раёсати маориф, бо омӯзгорони баландхатисоси фанни ҳарбӣ ва тарбияи ҷисмонӣ таъмин намудани муассисаҳои таҳсилоти умумии вилоят доимо машғул шудан лозим аст.

Сабаби чунин вазъият моҳиятан сода аст. МТО дар ин соҳаҳо кам мутахассис тайёр мекунанд. Тибқи омор, дар вилояти Суғд соли 2021 дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ омӯзгорони фанни тарбияи ҷисмонӣ 35 нафар, омӯзгорони фанни таърихи умумӣ 22 нафар намерасанд.

Осим Каримзода сардори Раёсати маорифи вилояти Суғд дар бораи мушкилоти бо омӯзгорони фанни таърихи умумӣ таъмин намудани мактабу литсейҳои вилоят суханронӣ намуд. Ӯ қайд кард, ки дар муассисаҳои таълимӣ таърихи умумӣ бо миқдори маҳдуди соатҳои таълимӣ таълим дода мешавад, аз ин рӯ, маоши омӯзгорони фанни тайёрии устодони ҳарбӣ кам аст. Бо ҳамин сабаб мутахассисон аз ҷиҳати ин гуна кор худдорӣ мекунанд. Ҳоло мақомоти маорифи вилоят масъалаи ба мактаб ҷалб намудани афсарони эҳтиётӣ кор карда истодаанд. Ғайр аз ин, дар рӯзнома масъалаи зиёд кардани маоши муаллимони

фанни таърихи умумӣ, ки бо тарбияи шахрвандию ватандӯстии хонандагон машғуланд, матраҳ мебошад.

Чунин вазъият дар ноҳияҳои ҷанубии ҷумҳурӣ низ ба мушохида мерасад. Сардори созмони ҷанговарони интернатионалист полковники эҳтиётӣ Лутфулло Тураев масъалаи таълими фанни таърихи умумиро дар мактабҳои ноҳияи Кӯлоби вилояти Хатлон омӯхтааст. Ӯ ба хулосае омад, ки миқдори соатҳои дарс аз фанни мазкур ба аҳамияти ин фан барои насли наврас мувофиқат намекунад.

Дар барномаи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон аз фанни таърихи умумӣ ҳафтае як соат дарс нишон дода мешавад. Дар вилояти Кӯлоб 600 муассисаи таҳсилоти умумии гуногуннавъ мавҷуд аст. Аз ин шумора танҳо дар 174 муассиса синфхонаи махсус ҷиҳозонидашудаи фанни таърихи умумӣ мавҷуд аст.

Бо ирсоли дархост ба Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тотористон кӯшиш намудем, ки маълумотро дар бораи нарасидани кадрҳои омӯзгорӣ аз рӯйи фанни таърихи умумӣ равшан созем ва дар байни кормандони ин муассиса оид ба мушкили муайяншуда пурсиш ташкил намудем. . Бояд гуфт, ки ҳеҷ кадоме аз кормандони дар пурсиш иштирокдошта розӣ нашуданд, ки номи онҳо дар таҳқиқоти мо ворид карда шавад.

Мо инчунин дар бораи нарасидани кадрҳои омӯзгорӣ дар муассисаи таҳсилоти умумӣ маълумоте гирифта натавонистем, ки маълумоти инфиродии омори оид ба масъалаи бо кадрҳои педагогӣ таъмин намудани муассисаҳои маълумоти умумӣ аниқ кунанд. Аз суҳбатҳои хусусӣ бо масъулини Вазорати маориф ва илми ҷумҳурӣ огоҳ шудем, ки дар шаҳри Душанбе ҳайати омӯзгорони фанни таърихи умумӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ 92,5 фоизро ташкил медиҳад. Аз шумораи умумии омӯзгорони самти мазкур 73,7 фоиз ихтисоси таърихи умумӣ доранд. Дар маҷмӯъ, зикр гардид, ки дар масъалаи таъмини омӯзгорони соҳаи маориф дар шаҳр мушкиле вучуд надорад.

Дар асоси маълумоте, ки дар даст дорем, мо ҳисобҳои заруриро анҷом додем. Дар соли таҳсили 2021-22 дар шаҳри Душанбе 141 муассисаи таҳсилоти умумӣ ба фаъолияти рӯзона мавҷуд буд (маълумот аз маҷмуаи маълумоти оморӣ «Таҳсилот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2022» гирифта шудааст).

Бо истифода аз маълумоти қаблан бадастомадаф ба хулосае омадем, ки ҳоло ҳамагӣ 130 муассисаи таъҳсилоти шаҳр бо омӯзгорони фанни таърихи умумӣ таъминанд. Аз рӯйи ҷадвали штатӣ ба ҳар муассисаи таълимӣ ба ҳисоби миёна 1 омӯзгори таърихи умумӣ рост меояд. Ҳамин тариқ, дар тамоми муассисаҳои таълимии шаҳри Душанбе 130 нафар омӯзгорони ин фан фаъолият доранд. Аз ин шумора танҳо 95 нафар омӯзгорон ихтисоси таърихи умумӣ доранд.

Аз ин чунин бармеояд, ки дар самти «Ташаккули арзишҳои шаҳрвандию ватандӯстӣ»-и хонандагоне, ки аз фанни таърихи умумӣ таҳсил меkunанд, танҳо 3/5 аз шумораи умумии муассисаҳои таҳсилоти шаҳри Душанбе 100 фоиз бо омӯзгорон таъмин мебошанд. Бар асоси ин хулоса кардем: арзёбии расмӣ нарасидани кадрҳои соҳибихтисос аз фанни таърихи умумӣ дар муассисаҳои таҳсилоти шаҳри Душанбе ба вазъи воқеии мавҷуда дар ин самт мувофиқат намекунад.

Масъалаи бо омӯзгорони тахассуси таълими таърихи умумӣ таъмин намудани муассисаҳои таҳсилотӣ инчунин самаранокии таълим аз рӯйи фанни таърихи умумӣ, яъне омодагии имрӯзаи омӯзгоронро ба қор дар самти ташаккули арзишҳои шаҳрвандию ватандӯстии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ҳангоми дарсҳои таърихи умумӣ дар бар мегирад.

Мо савияи тахассуси омӯзгорони таърихи умумии муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии Тоҷикистонро миёна баҳо медиҳем.

Самаранокии кори омӯзгори таърихи умумӣ ба сифати ташкили курсҳои тақмили ихтисос (азнавтайёркунии) омӯзгорон низ вобаста аст. Пас аз таҳлили ин намуди тайёрии омӯзгорони мактабҳои таҳсилоти умумӣ мо чунин далелро баён кардем, ки ин соҳаи тақмили ихтисос дар Федератсияи Россия ва

Қазоқистон хеле пешрафт кардааст. Маҳз дар ин кишварҳо стандартҳои таълимӣ талаботи таълими таърих ва дигар фанҳои ҳарбӣ-ватандӯстиро дар бар мегиранд. Дар баробари ин, дар ин кишварҳо курсҳои тақмили ихтисоси омӯзгорон дар аксари мавридҳо ҳатмӣ мебошанд [162].

Чунин курсҳо ба технологияҳои инноватсионӣ асос ёфтаанд. Ҳамин тариқ, дар Русия омӯзгори фанни таърихи умумӣ имкон дорад, ки дар шакли анъанавии рӯзона дар курсҳои тақмили ихтисос гузарад, инчунин аз шакли ғосилавии онҳоро истифода барад ва шаҳодатномаи заруриро ба даст оварад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкили бахши назариявӣ, методӣ ва амалии тақмили ихтисоси кормандони педагогиро Муассисаи давлатии «Донишқадаи ҷумҳуриявии тақмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони соҳаи маорифи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд - ДҚТИБКСМ) амалӣ менамояд. Ҳар сол дар Тоҷикистон тибқи нақшаи муқарраршуда дар курсҳои тақмили ихтисос на кам аз 23 ҳазор нафар омӯзгорон фаро гирифта мешаванд. Лоиҳа аз ҷониби мақомоти ҳокимияти давлатии шаҳрҳо маблағгузорӣ карда мешавад. Аммо ин рақамҳо манзараи воқеиро инъикос намеkunанд. Маблағгузориҳои лоиҳа аксар вақт ҳалалдор мешавад ва ба мҳлати дертар мавқуф гузошта мешавад. Аз ин рӯ, бозомӯзӣ ва тақмили ихтисос шумораи камтари омӯзгоронро дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ фаро мегирад.

Тарафи дигари ин масъала ташкили сусти бозомӯзӣ ва тақмили ихтисоси омӯзгорони фанни таърихи умумӣ мебошад. Дар ДҚТИБКСМ мо дар ин самт маълумот гирифта натавонистем. Мо баъзе маълумотро дар зимни суҳбатҳои шахсӣ бо кормандони муассиса ҷамъоварӣ кардем, ки онҳо нахостанд намунаҳои онҳо зикр карда шаванд.

Дар зимни вохӯриҳо бо омӯзгорони фанни таърихи умумии шаҳри Душанбе фаҳмидем, ки омӯзгорон майлу хоҳиши дар курсҳо тақмил додани ихтисоси худро доранд. Аммо на ҳама чунин имкониятро доранд. Вазъияти бозомӯзӣ ва тақмили ихтисоси омӯзгорон дар минтақаҳои Тоҷикистон хеле мушкилтар аст, ки ин вазифа солҳои зиёд ҳалношуда боқӣ мондааст.

Ин ҳолатҳо моро водор месозад, ки ба масъалаи салоҳиятнокии омӯзгорони фанни таърихи умумӣ, вижагиҳои тахассусии онҳо муроҷиат кунем, ки мо онро ба ду гурӯҳ ҷудонамудем. Якум, салоҳиятҳои касбию педагогӣ мебошанд, ки хусусиятҳои касбӣ ва тавсифномаи омӯзгорро дарбар мегиранд. Гурӯҳи дуюмро салоҳиятҳои психологию педагогӣ мебошанд, ки қобилияти омӯзгорро оид ба дар кори худ истифода бурдани методҳо ва методикаҳои муосир, ба назардошти синну сол, вижагиҳои психологӣ рушди кӯдакон ва ғайраро фаро мегиранд [160, с. 118-120].

Ба феҳристи салоҳиятҳои касбию педагогӣ инҳодохил мешаванд:

-ташаққулӣ (қобилияти аз худ кардани муҳтавои таълим ва дар амал татбиқ намудани донишҳои гирифташуда);

- таҳқиқотӣ (инкишофи қобилияти худамалисозии шахс, маҳорати тафаккури интиқодӣ ва баҳо додан ба амалҳои худ);

- муоширатӣ (маҳорати ба роҳ мондани тамос, ташкили муассири муносибатҳо, ба даст овардани иттилооти зарурӣ);

- технологӣ (дониши технологияҳои муосири педагогӣ, маҳорати истифодаи онҳо);

- назоратӣ (ташкили раванди таълим тибқи стандарти муқарраргардида);

- барномавӣ (қобилияти пурра аз худ кардани донишҳо ва малакаҳое, ки барномаи таълимӣ муайян кардааст);

- байнифаннӣ (ҳамгирии самараноки иттилоот аз мавзӯҳои гуногуни омӯзиш, ки ба як ҳадаф тобеъанд);

- ташкилию-методӣ (дар асоси донишҳои андухташуда тарзи сохтани маводи шахсии дидактикӣ, маркерҳои назоратиро омӯхтан лозим аст).

Дар байни салоҳиятҳои асосии психологию педагогӣ мо зарур мешуморем, ки инҳоро қайд кунем [163,с. 210-213]:

- маҳорати ба мақсадҳои таълимӣ истифода бурдани технологияҳои рушди таҳсилот, ки дар замони ҳозира аз ҳама муҳим аст;

- истифодаи афзалиятноки равиши антропологӣ дар таълими хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, ки ба ташаккули шахсияти эҷодкор нигаронида шудааст;

- маҳорати танзими раванди таълим бо назардошти вижагиҳои шахсӣ, синну соли хонандагон, савияи омодагии ибтидоии онҳо;

- қобилияти ба роҳ мондани робитаи муассир бо ҳамаи иштирокдорони раванди таълим;

- ҳавасмандгардонӣ ба такмили ихтисоси омӯзгор.

Илова бар ин салоҳиятҳое, ки омӯзгори таърихи умумӣ дар муассисаи таҳсилоти умумӣ бояд дошта бошад, омӯзгорро зарур аст, ки як қатор вазифаҳои ташкилию педагогиро ҳал намояд: танзими раванди таълим барои хонандагон бо таваҷҷуҳ ба вижагиҳои фан ва стандартҳои муқарраршуда; ба нақша гирифтани таълим аз рӯйи фанни таърихи умумӣ дар асоси шароити маҳаллӣ; дар тартиб додани программаи таълимӣ аз рӯйи фан иштирок намуда, вазифаҳоро дар амал татбиҳ намуда, барои натиҷаи ниҳии таълимии хонандагон масъулият дошта бошад; талаботи муҳофизати меҳнат, қоидаҳои беҳатариро ҳангоми кор бо таҷҳизоти намоишӣ риоя кунанд.

Тарбияи шахрвандию ҳукуқие, ки дар муассисаи таҳсилоти умумӣ ташкил карда шудааст, инчунин бояд аз нуқтаи назари самарабахшии натиҷаҳои он дар давраҳои ҷавқулоддаи таърихи Ватан, вақте ки тақдири Ватан, ҳаёти одамон ба мавқеи шахрвандии сарбоз вобастагии маънавию ахлоқӣ дорад.

Мо дар таҳқиқоти худ зарур мешуморем, ба кори илмии И. Полишук, ки тарбияи шахрвандию ватандӯстии хонандагонро дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ таҳқиқ намудааст, истинод намоем. Муаллиф ба ин мафҳум чунин таъриф додааст: ин фаъолияти мунтазам ва мақсаднокест, ки ба ташаккули шахсияти ҷавон нигаронида шудааст, ки ӯ барои ишғоли мавқеи фаъоли шахрвандӣ талош мекунад, дорои ҳувияти миллӣ мебошад, ба рафтори худ бомасъулият муносибат мекунад, ба арзишҳои фарҳангу таърихи халқи худ эҳтиром

мегузорад, кишварашро дӯст медорад, ба рушди он мусоидат мекунад [35, с. 30-33].

И.А. Полишук вижагиҳои тарбияи шахрвандию ватандӯстиро ба назар гирифта, дар ин концепсия якчанд категорияро ҷудо кард. Категорияи якум, маърифатӣ. Он ба умқи дониши таърихи кишвар, давлат, савияи шавқу рағбат ва ҳавасмандии ба даст овардани донишҳои шахрвандию ватандӯстиро тавсиф мекунад.

Категорияи дуюм отифавӣ аст. Ин баҳодиҳӣ вокуниши отифавии донишомӯз ба арзишҳои миллии омӯхташаванда, дарки мазмун ва қабули он аз ҷониби шуур мебошад. Категорияи сеюм ғаъолиятӣ аст. Он дараҷаи ташаккули мавқеи шахрвандӣ, қобилият ҷиҳати ободонии Ватан, ҳифозати идомати наслҳоро нишон медиҳад.

Мо дар таҳқиқоти худ ба ин меъёрҳо таъя карда, раванди тарбияи арзишҳои шахрвандию ватандӯстиро дар хонандагони синфҳои болоии (9-10) муассисаҳои таҳсилоти умумии Тоҷикистон тавсиф мекунем. Мо дар оғози таҳқиқоти худ ба асарҳои боз як олими машҳури дигар В.И. Лутовинов рӯ овардем, ки борҳо масъалаи омӯзиши ватандӯстиро дар ҷомеаи кунунӣ ба миён гузоштааст. Азбаски ба амсиласозии методҳои педагогӣ на танҳо омӯзгорон, балки намояндагони илмҳои фалсафа низ машғуланд, мо ба он меъёрҳое тавачҷуҳ мекунем, ки муаллиф барои арзёбии савияи тарбияи ватандӯстӣ тавсия кардааст.

В.И. Лутовинов зарур донист, ки ба натиҷаҳои амалии тарбияи шахрвандию ватандӯстӣ, таъсири бевоситаи онҳо ба шуури шахрвандон бештар тавачҷуҳ дода шавад. Дар меъёри маърифатӣ ӯ маҷмуи дониши таърих, фарҳанги мардуми кишвараш, дарки нақши ӯро дар баланд бардоштани некуаҳволӣ, ҳифзи Ватан, хидмат ба манфиатҳои миллии мебинад. Илова бар ин, В.И. Лутовинов дар тарбияи шахрвандию ватандӯстӣ меъёрҳои рафтори анғезавӣ ва ғаъолиятӣ, инчунин меъёри ҷаҳонбинию арзиширо ҷудо кард [127, с. 91-96].

Ў ҳамчун як меъёри ҷаҳонбинию арзишӣ дарки Ватанро арзиши олии маънавӣ ва ахлоқии ба шахси ватандӯст хос медонист, ки аз кишвар, таърих, фарҳанг, анъана, гузаштаи қаҳрамонона ва имрӯзи он ифтихор дорад.

Дар меъёри баҳодиҳии ангезавию эҳтиёҷоти арзишҳои шаҳрвандию ватандӯстӣ мо эҳтиёҷоти инсон, шахсро ба маърифати таърихи кишвари худ, вижагиҳои марҳилаи имрӯзаи рушди онро пайдо мекунем. Дар баробари чунин шаклҳои маънавию ахлоқӣ ва фарҳангии намунаҳои рафтор, баҳои мусбат ба нақши Нерӯҳои Мусаллаҳ бояд танзимкунандаи ҳаёти шаҳрванд гарданд.

Меъёри фаъолияти рафторӣ ба маҳорати воқеии шахс баҳо дода, ба ӯ имкон медиҳад, ки маҳорати худро барои ҳифзи манфиатҳои мамлакат, халқ, инчунин ба иштироки мушаххаси худ дар меҳнати бунёдкорона ба манфиати Ватан дар амал татбиқ намояд.

Меъёрҳои дар боло зикршуда барои ташкили кори мақсаднок, ки ба тарбияи шаҳрвандию ватандӯстии насли наврас нигаронида шудаанд, хеле муҳиманд, зеро онҳо барои ошкор намудани моҳияти амиқи ватандӯстӣ мусоидат мекунанд.

Проблемаҳои тарбияи ҷавонон, яъне хонандагони синфҳои 9-10 муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ташаккули ҷавонон ҳамчун ватандӯсти ҳақиқии ватани худ дар маҷмӯъ барои давлат ва бахусус муассисаи таҳсилотӣ мурам мебошанд.

Баҳши асосии раванди тарбияи ҳуқуқи шаҳрвандии ҷавонон бояд ба ташаккули арзишҳои миллӣ дар тафаккури насли наврас дар асоси фарҳанг, таърихи халқ, сифатҳои ахлоқию маънавии он нигаронида шавад.

Барои дар шуури хонандагони синфҳои 9-10, ки дар муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳсил мекунанд, шаҳрвандӣ ва ватандӯстиро ба низом даровардан лозим аст. Дар баробари ин, самаранокии кори таълиму тарбия бештар ба фаъолияти омӯзгорон, волидони хонандагон бо назардошти вижагиҳои инфиродии инкишофи хонандагон дар давраи муайян вобаста аст [43, с. 241-246].

Имрӯзҳо одат шудааст, ки ҷавонписар ё духтарбачаи 15-20-соларо ҷавон шуморанд. Синну соли миёнаи хонандагони синфҳои 9-10 дар мактабҳои Тоҷикистон 15-18 сола буда, ба давраи наврасӣ рост меояд.

Барои хонандагони синфҳои болоӣ, мушкилоти асосӣ ин интиҳоби арзишҳои мебошад, ки онҳо дар тӯли ҳаёти худ ба он таъсия мекунанд. Дар ин давра ҷавонон ғаёлона ба воя мерасанд, худро калонсол эҳсос мекунанд, мақсади худро дар зиндагӣ мефаҳманд. Таҷдиди сохтори вобаста ба синну соли равонӣ бо бӯҳрони шахсият тавсиф мешавад, ки дар зарурати фаҳмидани "ман", таҷрибаҳои арзиши истисноии ҷаҳони ботинии шахс ифода меёбад.

Коршиносон дар синни калони мактабӣ таъкид мекунанд, ки дар ҷавон ҷустуҷӯи ғаёли ҷаҳонбинӣ вучуд дорад, ки маънои ҳаётро идрок мебахшад. Ҳатто дар айёми душвори мо барои бисёре аз хонандагоне, ки дар синфҳои 9-10 таҳсил мекунанд, маънии зиндагӣ дар хидмат ба ҷомеа тасаввур мешавад. Аммо ба ҳамаи хонандагони синфҳои болоӣ тамоюл ба истиқлолият хос аст, ки бо тағирёбии ғаёлияти ҷавонон ва тағирёбии инкишофи рӯҳӣ, ки дар ин синну сол ба амал меояд, алоқаманд аст. Хонандагони синфҳои болоӣ шахсияти худ, фарқи худ аз дигар ҳамсолонашонро дарк мекунанд.

Дар синфҳои 9-10 таълиму тарбия ғаёлияти асосии хонандагон мебошад, ки аз қабл доираи хеле васеи донишхоро доранд, ки онҳоро барои тавзеҳ додани маънои ҳақиқии далелҳои воқеият истифода бурдан маъмул аст. Ғаёлияти маърифатии хонандагон ғаёлона инкишоф меёбад. Дар ҳоле ки наврас саъй мекунад, ки сабаби ин ё он ҳодисаро бидонад, донишомӯзи муассисаи таҳсилоти миёна меҳаҳад моҳияти онро фаҳмида, дар бораи ашӯ, ҳодиса, амал андешаи шахсии худро ташаккул диҳад [15, с. 44-46].

Барои хонандагони синфҳои 9-10 майли таҳқиқот, таҷриба ва эҷодкорӣ хос аст. Доираи рағбати онҳо на танҳо донишони сабаби зухуроти ҳодиса, балки қоидаҳои интиҳоби далелҳо барои тавзеҳ додани моҳияти он, усулҳои исботро дар бар мегиранд. Хонандагони синфҳои болоӣ дар баҳсҳо иштирок карданро дӯст медоранд, вақте зарур аст, аз якчанд гунаҳои ҳалли мушкилот

дурусттаринашро интихоб кунанд. Хонандагон дар мубохисаҳо ғаёлона иштирок мекунанд ва нуктаи назари худро ҳимоя мекунанд.

Дар байни проблемаҳое, ки барои хонандагони синфҳои 9-10 муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон бештар аз мубрами бархӯрдоранд, мавзӯҳои шаҳрвандӣ, ахлоқӣ, ҷаҳонбинӣ мебошанд. Албатта, дар аксар ҳолатҳо онҳо на ба мушаххас будани ҳолат рағбат доранд, балки ба моҳияти асосии он мароқ зоҳир мекунанд. Дар ин давраи синну сол дар ҷавонон муносибати отиҷавӣ ба падидаҳои гуногуни ҳаёт ташаккул меёбад. Дар ташаккули ҳислат ва кирдорҳои хонандагони синфҳои болоӣ мисолҳои кирдори одамони номдор, тимсолҳои адабӣ, қаҳрамонони кинофилмҳо таъсири калон мерасонанд.

Дар асоси гуфтаҳои боло метавон ба хулосае омад, ки хонандагони синфҳои 9-10 ба тарбияи шаҳрвандию ватандӯстӣ, ки дар мисоли шахсиятҳои таърихӣ, шиносӣ бо ғаёлияти онҳо дар ҷавонон сифатҳои матонату устуворӣ ва худдориро ташаккул медиҳанд, бештар омодаанд, барои ноил шудан ба мақсад хизмат намоянд. Барои хонандагони синни калон қаҳрамонони таърихи Тоҷикистон нишонаҳои самтгирии ахлоқӣ ва ғоявӣ мебошанд [161, с. 261-263].

Ҳамин тариқ, мо ба хулосае мерасем, ки синни калони мактабӣ давраи ба воя расидани инсон ҳамчун шаҳрванде мебошад, ки дар роҳи худмуқарраркунанда, ишғоли мавқеи ғаёли ҳаётӣ дар ҷомеа ва ба ҷустуҷӯи ормонҳои ҳаётӣ саъй мекунад.

Ҳассосият дар хонандагони синфҳои 9-10 дар эҳтиёҷоти мустақилият, майли баёни андешаи худ оид ба масъалаҳои гуногуни ҷаҳонбинӣ зоҳир мешавад. Дар ин давраи синну сол психикаи ҷавонон, шаклҳои рафтори онҳо ташаккул меёбад, ки бештар ба қолабҳои ҷаҳонбинии шуур вобаста мебошад.

Дар хонандагони синфҳои болоӣ тафаккури мантиқӣ аллакай дар сатҳи баланди рушд қарор дорад. Аз ин рӯ, онҳо қодиранд таҷрибаи таърихӣ ҷомеаро омӯхта, донишҳоро барои шарҳу тафсири падидаҳо, далелҳои гуногун истифода баранд ва муколамаи асоснок барпо намоянд.

Ҳангоми таҳияи амсилаи ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстии хонандагони синфҳои 9-10 муассисаи таҳсилоти умумӣ чунин принципҳои ташаккули он ба мисли низомнокӣ ва мақсаднокӣ ба роҳбарӣ гирифтани лозим аст. Ғайр аз ин, ба таври иловагӣ минтақаи мушаххаси ҷумҳуриро ба назар гирифтани лозим аст, ки дар он хонандагон таҳсил мекунанд.

Ҳамин тариқ, сохтори амсилаи педагогӣ, ки мо эҷод мекунем, инҳоро дар бар мегирад [62, с. 158-167]:

- истифодаи воситаҳои ба ҳам алоқаманди таҳсилот, ки самаранокии худро дар раванди тарбия собит кардаанд;
- ба якҷанд марҳила тақсим кардани раванди тарбияи арзишҳои шахрвандию ватандӯстӣ;
- ҳамохангсозии амалҳои тарбиявӣ, ҳамзамонсозии истифодаи онҳо, ислоҳи натиҷаҳо.

Барои шакли кори таърифи амсилаи педагогӣ мо тафсири В.А. Штофро ба ҳамин мафҳум интихоб кардем. Олим менависад, ки амсила низомест дар як шакли мушаххас, ки аз ҷиҳати фикрӣ муаррифӣ мешавад ё амалӣ карда мешавад ва он қодир аст, объекти мавриди омӯзишро иваз кунад, то дар бораи он иттилооти нави иловагӣ ба даст орад.

Амсилаи ки мо барои ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстии хонандагони синфҳои болоии муассисаҳои таҳсилоти умумии Тоҷикистон, ки фанни таърихи умумиро меомӯзанд, тарҳрезӣ шудааст, шароити педагогӣ ва ҷаҳор бахшро дар бар мегирад.

Якум, бахши мақсаднок, ҳадафҳо ва вазифаҳои татбиқи амсиларо муайян мекунад. Мо ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстӣ дар дарси таърихи умумӣ ба хонандагони синфҳои 9-10 муассисаҳои таҳсилоти умумии Тоҷикистонро ҳадафи аслии донистем. Барои татбиқи амалии ин ҳадаф як қатор масъалаҳоро ҳал кардан лозим аст:

- ташкили афзорҳои таҳхис;

- такмили усулҳо ва методҳои ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ дар раванди фаъолияти иҷтимоӣ ва фарҳангӣ;

- муайян намудани савияи ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстӣ дар байни хонандагони синфҳои 9-10.

Бахши методологие, ки мо ҳудо намудем, барои асоснок кардани равиш ва принципҳои сохтани амсилаи педагогӣ кумак мерасонад.

Феҳристи равишҳое, ки мо ҳангоми таҳияи амсила барои тарбияи арзишҳои шахрвандию ватандӯстии хонандагоне, ки дар муассисаҳои таҳсилоти умумии Тоҷикистон таҳсил мекунанд, истифода мебарем, чунин аст [81, с. 25-32]:

1. Равиши ба шахс нигаронидашуда. Дар раванди тарбия дар ин маврид технологияҳои ба шахсият нигаронидашуда татбиқи худро пайдо мекунанд. Вазифаи онҳо аз он иборат аст, ки хонандагонро ба мустақилона интихоб кардани маълумот ва иттилооти зарурӣ, иштироки фаъолона дар муҳокимаи ин ё он падида, далел дар рафти суҳбати инфиродӣ ё муҳоҳисаи дастаҷамъӣ ҳавасманд намоянд. Ин равиш дар асоси асарҳои илмӣ В.В. Серикова, Е.В. Бондаревская, И. Якиманская қарор дорад.

Вижагии равиши ба шахсият нигаронидашуда самтгирии мушаххаси он мебошад, ки метавонад манфиатҳои тамоми субъектҳои раванди педагогиро қонеъ гардонад. Вазифаи омӯзгор дар ин маврид на аз он иборат аст, ки дар донишомӯз сифатҳои муайяни иҷтимоию меъерӣ ташаккул ёбад, балки дар шуури донишомӯз сифатҳои фардиро ташаккул диҳад.

Азбаски равиши ба донишомӯз нигаронидашуда ба тақсимои вазифаҳое, ки дар назди раванди таълиму тарбия дар муассисаи таҳсилоти миёна истодаанд, таъсир мерасонад, он хусусияти муносибати байни хонандагон ва омӯзгоронро тағйир медиҳад.

Истифодаи воситаҳои муҳити зист барои баланд бардоштани самаранокии таълиму, тарбияро Ю. С. Мануилов пешниҳод кард. Ба ақидаи ӯ, равиши экологӣ ба ташаккул ва рушди эҳсосот ва муносибатҳои ахлоқию маънавӣ ва

ватандӯстии наврас мусоидат мекунад. Равиши муҳитӣ бо чунин сифатҳо ба монанди инверсия, пур кардани холигоҳҳо ва ташаккули муҳит тавсиф мешавад.

Амалҳое, ки ба тағйир додани муҳити зист нигаронида шудаанд, имкон медиҳанд, ки масъалаҳои тарбиявӣ, ки ба шахсият ва шуури ҷавон таъсир мерасонанд, мақсаднок ҳал карда шаванд. Муаллифон ба он диққати махсус медиҳанд, ки муҳит дар симои худ ҷаҳонбинии наврасро тағйир дода, имкониятҳои шахсияти ӯро пурра ошкор намояд. Хусусиятҳои муҳит дар табиати таъсири мутақобилаи субъектҳо ва объектҳои раванди тарбия инъикос ёфта, имкон медиҳанд, ки бо одамони дигар муошират, ҳамкорӣ, ҳамдардӣ ва ғайраҳоро фароҳам оранд.

2. Равиши фарҳангшиносӣ. Имкон медиҳад, ки роҳҳо ва самтҳои самараноки ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстии хонандагонӣ калонсолро пайдо карда шавад. Вижагиҳои ин равишро А. А. Кирсанов, В.И. Андреев, В. А.Сластенин, Е.В. Бондаревская, Н.Е. Шуркова, Ю.А. Белчиков ва дигарон.

Равиши фарҳангшиносӣ имкон медиҳад, ки ҷанбаи назариявии ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстии шахс бо истифода аз воситаҳои тарбияи бисёрфарҳангӣ барои ин пурра омӯхта шавад. Илова бар ин, ин равиш ба мазмуни тарбияи фарҳангии ҷавонон таваҷҷуҳ зоҳир мекунад [57, с. 151-158].

Арзиши равиши фарҳангшиносӣ дар он аст, ки истифодаи он имкон медиҳад, ки маводи фарҳангшиносӣ дар дарсҳои таърихи умумӣ, интиҳоби самараноктарин барномаҳои тарбиявӣ ва таълимӣ, баҳодиҳии сифатӣ ба мазмуни фарҳангшиносии адабиёт, ки дар асоси он ба хонандагон таълим дода шавад.

Ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстӣ, ки дар ҷараёни онҳо фаъолияти иҷтимоию фарҳангӣ истифода мешавад, риояи қоидаҳои муайян ва принципҳои махсусро талаб мекунад.

Дар адабиёти илмӣ принципҳои гуногунро метавон ёфт, ки дар асоси онҳо раванди тарбияи шуури ватандӯстӣ ва арзишҳои шахрвандӣ дар хонандагон ташкил карда шудааст.

Масалан, Л. Кострутса чунин мешуморад, ки кори тарбиявии ба ташаккули шуури ватандӯстии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ нигаронидашуда, бояд дар асоси принципҳои муттасили, низомнокӣ, ба назар гирифтани хусусиятҳои синнусолии хонандагон, давомнокӣ, ангезанокӣ ба тарбияи ватандӯстӣ ва таърихгарой сураат гирад.

Равиши муҳитие, ки дар дарсҳои таърихи умумӣ барои ташаккули арзишҳои шаҳрвандӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ истифода мешавад, муносибати мунтазамро талаб мекунад. Ин далел бо он шарҳ дода мешавад, ки ҳама чизе, ки моро дар ҷаҳон ихота мекунад, ашӯ, падидаҳо, низомҳои дараҷаҳои мураккаби гуногунро ташкил медиҳанд. Аз ин рӯ, низомро бояд дар маҷмӯъ ва ҳамчун зернизомии махсус, ки ҷузъи низомии болотар аз сатҳи воқеӣ аст, таҳқиқ кард [77, с. 34-37].

Ҳамин тариқ, омӯзиши низомнок таҳлили падидаҳо дар якҷоягӣ бо тамоми унсурҳои он дар бар мегирад. Арзишҳои ватандӯстӣ низ як низомро ифода мекунанд. Мо унсурҳои алоҳидаи он, робитаҳои ҳамгирошуда, хосиятҳои сохтори онро таҳлил намуда, ба хулосае омадем, ки ташаккули арзишҳои шаҳрвандию ватандӯстии хонандагони синфҳои 9-10 муассисаҳои таҳсилоти ҳамагонӣ бояд ҳамчун як созмони хуб ҳамохангшуда хосияти сохторҳо, муассисаҳо, ки ба ташаккул ва рушди арзишҳои ҳуқуқи шаҳрвандӣ нигаронида шудаанд.

Арзиши дигари истифодаи низомнокӣ дар тарбияи ватандӯстии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар дарсҳои таърихи умумӣ дар он аст, ки ин принцип имкон медиҳад наврасон аз тамоюлҳои манфии марбут ба далелҳои сиёсати ҷаҳонӣ, иқтисодиёт ва вазоити ахбори омма ҳифз карда шаванд.

Дар он ҳолатҳое, ки аз раванди низомнокии тарбияи арзишҳои шаҳрвандию ватандӯстии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ принциби устуворӣ дур карда шуда, фаъолияти иҷтимоию фарҳангии онҳо маҳдуд мешавад, ҳуди раванди тарбияи ватандӯстӣ ба тақсимот дучор мешавад. Дар ин ҳолат таъсири

манфии омилҳои беруна ба наврас зиёд шуда, дар навбати худ боиси ноустувории шуури ватандӯстии ҷавонон, набудани самтгирии аниқ ба арзишҳои ватандӯстӣ мегардад.

Илова бар ҳамаи гуфтаҳои боло, бояд қайд кард, ки равиши ба шахсият нигаронидашуда принсипи ҳадафмандиро низ амалӣ мекунад. Он ба интиҳоби шаклҳои махсуси кор бо хонандагони синфҳои 9-10 муассисаҳои таҳсилоти умумии Тоҷикистон асос ёфтааст, ки вижагии гендерии наврасон ва синну соли онҳоро ба назар мегирад. Татбиқи принсипи мақсаднокӣ нисбат ба корҳои тарбиявӣ, ки ба ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ дар дарсҳои таърихи умумӣ нигаронида шудааст, ба эътиқоди динӣ, арзишҳои миллӣ, ки метавонад ба сатҳи ҷалби наврасон ба раванди омӯхташаванда таъсир расонанд [76, с. 251-255].

Дар он ҳолатҳое, ки дар ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ принсипи ҳадафнокӣ ба инобат гирифта намешавад, механизми тарҳрезӣ дар шакли «худӣ-бегона», ки дарки худшиносии миллӣ, шахрвандиро дар бар мегирд, ҳувияти одам ба сифати даркорӣ кор намекунад ва ба ташаккули дастуроти ватандӯстӣ ҳалал мерасонад.

Принсипи минтақавӣ дар равиши фарҳангшиносӣ, ки дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ барои ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ дар дарсҳои таърихи умумӣ истифода бурда мешавад, ба ташаккули муносибати мусбат нисбат ба Ватани хурд: шаҳр, деҳа, мактаб, синф, дастаи варзишӣ, коллективи эҷодӣ ва ғайра мусоидат мекунад.

Вазифаҳои принсипи мазкур ҳамчунин бояд итилоъ доштан аз вижагиҳои фарҳанг, таърихи минтақа, нуқтаи аҳолинишин, рушди иҷтимоию иқтисодии он, бозори меҳнат, дурнамо ва мушкилотро дар бар гиранд. Ин принсип ҳамчунин омилҳо оид ба вазъи умумии кишвар, ғояи «мо дар ҷомеа»-ро дар бар мегирад, ки хонандагони синфҳои 9-10 аз тамоюлҳои рушди ҷомеа, мавқеи онҳо дар он, саҳифаҳои қаҳрамононаи таърих ва ҳаёти имрӯзаро дар назар дорад. Аз ин рӯ,

принципи минтақавият барои ташаккули ҳисси ватандӯстӣ ҳамчун ҷузъи асосии арзишҳои шаҳрвандию ватандӯстӣ муҳим аст [149, с. 78-86].

Мо дар баҳши муҳтавоию равандӣ унсурҳои маҷмуи корҳои зарурии ба ташаккули арзишҳои шаҳрвандию ватандӯстии хонандагони синфҳои болоии муассисаҳои таҳсилоти умумии Тоҷикистон дар раванди азхудкунии донишҳо дар дарси таърихи умумӣ нигаронидашударо ҷой додем. Баҳши чунин корҳо ба ҷузъҳои сохтори арзишҳои шаҳрвандию ватандӯстие, ки мо дар сархати аввал зикр кардем, инчунин ба татбиқи барномаи ташаккули арзишҳои шаҳрвандию ватанпарастӣ бо истифода аз воситаҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ нигаронида шудааст.

Самти умумии фаъолияти педагогӣ оид ба ташаккули мафҳумҳои ватандӯстӣ дар тарбияи муҳаббати наврасон ба Ватан, донишҳо оид ба таърихи кишвар, моҳияти ватандӯстӣ, таҳаммулпазирӣ, ҳалқият ва ғайра амалӣ мегардад.

Фаъолияти ватандӯстӣ гуфта, мо омодагии ҷавонро барои интиҳоби шакли ифодаи мавқеъ, амалҳои мувофиқи меъёру қоидаҳои ҷомеа ва давлат мефаҳмем.

Фаъолияти таълиму тарбиявӣ, ки муносибатҳои ватандӯстиро ташаккул медиҳанд, бояд ба наврасон дониш ва малакаи заруриро барои арзёбии рӯйдодҳои замони ҳозира, дар гузашта ё барои оянда пешбинишуда бахшанд. Дар бҳамин ҳол чунин баҳо бо назардошти манфиатҳои ҷомеа ва давлат дода мешавад.

Самти муҳими кор оид ба ташаккули арзишҳои шаҳрвандию ватандӯстии хонандагони синфҳои 9-10 муассисаҳои таҳсилоти ҳамагонӣ иттилоъ доштани хонандагон дар бораи рамзҳои ватандӯстӣ, ормонҳо, қаҳрамонони миллӣ, рамзҳои давлатӣ мебошад, ки наврасон дар ҳаёти худ ба онҳо самтгирӣ хоҳанд кард.

Дар барномаи пешниҳодшуда аз рӯйи ҳар як самти кори дар боло зикршуда усулҳо, методҳо, воситаҳои амалӣ ва марҳилаҳои ташаккули он махсус нишон дода шудаанд.

Баҳши натиҷавию арзёбии амсилаи педагогии таҳиякардаи мо аз афзорҳое иборат аст, ки бо ёрии онҳо раванди ташхис ва таҳлили натиҷаҳое, ки дар натиҷаи иҷрои вазифаҳои бахшҳои қаблӣ ба даст оварда шудаанд, ташкил карда мешавад. Кори мазкур ба арзёбии савияи ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстӣ, муайян намудани проблемаҳо дар ин раванд, муайян намудани шароити педагогӣ, ки барои бартараф намудани онҳо мусоидат мекунанд, равона карда шудааст [67, с. 62-66].

Меъёри дараҷаи ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ бояд як маҳак, амсилаи идеалие бошад, ки савияи баланди падидаи таҳқиқшавандаро муайян кунад ва мо падидаи воқеиро бо он муқоиса кунем. Дар Консепсияи тарбияи ватандӯстӣ натиҷаоварии тарбияи эҳсоси ватандӯстӣ аз рӯйи дараҷаи ватандӯстӣ, ки ба шахс ва ҷомеа хос аст, муайян карда мешавад.

Ҷузъҳои арзишҳои шахрвандию ватандӯстие, ки мо муайян кардем, роҳҳои ташаккули онҳо ва вижагиҳои амалкарди фаъолияти онҳо ба мо имкон медиҳанд, ки якҷанд меъёрҳои арзёбии ташаккули ин арзишҳоро муайян кунем:

Маърифатӣ. Бо ёрии он савияи ташаккули мафҳумҳои ватандӯстии хонандагони синфҳои болоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ арзёбӣ мешавад. Ҷузъи маърифатӣ ба сифати донишҳо, андешаҳо дар бораи категорияҳои гуногуни арзишҳои шахрвандию ватандӯстӣ, аз қабилӣ «шараф», «ҷасорат», «Ватан», «рамзҳои давлат», «қарз дар назди Ватан» асос ёфтааст. Ин ҷузъ низоми донишро дар бораи оилаи худ, таърихи наонавода, рӯйдодҳое, ки дар оила дар заминаи рушди таърихӣ кишвар ба амал меоянд, меъёрҳои маънавӣ, ахлоқӣ, ҳуқуқ ва вазифаҳо, ғояҳои ватандӯстӣ, дар бораи масъулият; огоҳӣ доштан аз анъана, расму оинҳои миллӣ, беҳамто будани халқ ва давлатро дар бар мегирад.

Донишомӯз дар раванди тарбия ва таҳсилот бояд аз шахсияти "иттилоъдошта ва донандаи ҷи будани ватандӯстӣ ва ки будани ватандӯст" ба шахсе гузарад, ки "ватандӯсти воқеии кишвараш аст". Ин бозсозии бунёдии

шуури ватандӯсти ҷавон, дигаргунсозии тафаккур, фаъолияти шахрвандию ватандӯстиро талаб мекунад. Бо назардошти чунин шароит метавон гуфт, ки танзимгари асосии ташаккули ватандӯстии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ шуури ватандӯстӣ мебошад [109, с. 124-127].

Нишондиҳандаҳои меъёри маърифатие, ки дар арзёбии ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстӣ истифода мешаванд, инҳоянд:

- ҳаҷми донишҳо дар бораи арзишҳо, аз қабili «рамзҳои давлатӣ», «Ватан», «шаъну шараф», «қарз дар назди Ватан», «шараф», арзишҳои ватандӯстӣ, меъёрҳои маънавию ахлоқӣ, ҳуқуқҳои шахрванд ва уҳдадорҳои ӯ; вазифа, масъулият; дар бораи таърихи оилаи худ, авлод;

- дарки беҳамтоии Ҷумҳурии Тоҷикистон, маъқеи он дар ҷомеаи ҷаҳонӣ, нақши он дар иқтисодиёт ва сиёсати минтақа.

Меъёри фаъолиятӣ, ки дараҷаи ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстии хонандагони синфҳои 9-10 муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистонро инъикос менамояд, савияи фаъолияти ватандӯстии хонандагони синфҳои болоиро нишон медиҳад. Ҳамзамон ин фаъолият аз ҷониби хонандагон дар шакли амалҳои мушаххас амалӣ мегардад ва бо маҳорати худидоракунии ва худтанзимкунии равандҳои равонӣ, ки хоси дарки ватандӯстии воқеӣ мебошанд, ҳамроҳ мегардад [126, с. 497-500].

Дар сарлавҳаи қаблӣ қайд карда будем, ки ташаккули шахсияти ватандӯст ҳамчун бисёр шаклҳои гуногуни фаъолият амалӣ мегардад. Одамеро ватандӯст номидан мумкин аст, ки худро дар соҳаҳои мушаххаси қори иҷтимоӣ зоҳир намуда, ба натиҷаҳои муайяни мусбат ноил мегардад. Дар ҷараёни иҷрои чунин қорҳо дар соҳаи ватандӯстӣ ҷавонон метавонанд ба ихтилофи байни талаботи муқаррарнамудаи ҷомеа ва давлат, ки ба қори ватандӯстӣ хосанд ва савияи ватандӯстии шахсияти алоҳида дучор ояд. Барои барҳам додани ин зиддиятҳо омӯзгорон дар раванди қори таълиму тарбия ёрӣ мерасонанд.

Меъёри фаъолиятӣ, ки дараҷаи ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ мебошад, бо нишондиҳандаҳои зерин ифода карда мешавад:

- фаъолияти фаъолонаи ватандӯстонаи шахс ба манфиати кишвари худ;
- худамалисозӣ дар ҳаёти ҷамъиятӣ, давлатӣ, ҳамчун субъекти иштирокдори фаъолияти ватандӯстӣ.

Бо назардошти муносибатҳои ватандӯстӣ меъёри баҳодиҳии отифавии ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстии хонандагони синфҳои 9-10 имконпазир мегардад. Он барои муайян кардани он, ки инсон то чӣ андоза худро ҳамчун шахси иштирокдори раванди таърихӣ, дорои сифатҳои муайяни иродавӣ ва ангеҷаи беҳтар кардани ҳолати ҷисмонии худ эҳсос мекунад, кӯмак мерасонад.

Дар раванди фаъолияти ватандӯстӣ хонандагони синфҳои болоӣ таҷрибае ҳосил мекунанд, ки дар зери таъсири отифаҳо, ташвишҳо, таҷрибаҳо дар самти чорабинии ватандӯстона ташаккул меёбад. Тавсифоти шахсию ахлоқии насли наврас ҳангоми кори ватандӯстона зоҳир мегардад.

Зухуроти мушаххаси таҷрибаи фаъолияти самти ватандӯстии хонандагони синфҳои 9-10 муассисаҳои таҳсилоти ҳамагонӣ мавқеи фаъоли эҷодӣ нисбат ба Ватан, халқ, ҷомеа, наздикон ва шахсияти худ мебошад. Ҳамин тавр, аз рӯи сифати амалисозии чорабинӣ, ки ҳадафи он тарбияи ватандӯстии насли наврас мебошад, самаранокии муносибатҳои ватандӯстонаи хонандагони синфҳои болоӣ муайян карда мешавад [92, с. 372-374].

Нишондиҳандаҳои меъёри отифавӣ, ки дараҷаи ташаккули арзишҳои ватандӯстии хонандагонро ифода мекунанд, бояд муайян карда шаванд:

- сатҳи дарки шахсият ҳамчун яке аз субъектҳои таърихи давлат, миллат;
- дараҷаи ҳавасмандии ватандӯстӣ, эътимод ба садоқат ба ормонҳои интиҳобшуда.

Ба ҷумлаи ҷузъҳои арзишҳои шахрвандию ватандӯстӣ рамзҳо ва ғояҳои ватандӯстӣ дохил мешаванд. Дараҷаи ташаккули онҳо меъёри аксиологиро муайян мекунад. Дар мухтавои он мо хислатҳои фардии инсон, тамоюл ба

арзишҳои муайянеро пайдо мекунем, ки симои ахлокии ҷавонро ташкил медиҳанд, ки унсури арзишҳои ватандӯстӣ ба он асос ёфтааст.

Ҷузъи таркибии маънавии шахсияти хонандагони синфҳои болоӣ ин самтҳои арзишӣ, доираи муайяни манфиатҳои иҷтимоӣ, муносибатҳо бо ҷаҳони беруна ва муносибати шахс ба он мебошад. Шуури ватандӯстии инсон қодир аст, ки аз унсурҳои ҷудогона як объекти ягона, яъне падидаеро, ки мо онро бо мафҳуми «Ватан», «Модар-Ватан» ифода менамоем, эҷод кунад [37, с. 576-578].

Меъёри аксиологӣ, ки савияи ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстии хонандагони синфҳои 9-10 муассисаҳои таҳсилоти ҳамагониро арзёбӣ мекунад, бо нишондиҳандаҳои зерин тавсиф карда мешавад:

- дастуроти ватандӯстӣ, ормонҳо, намунаҳои шаклҳои фарҳангӣ ва ахлокии рафтор, ки танзимкунандаи ҳаёти шахс, гурӯҳҳои одамон мебошанд;

- дарки алоқа бо Ватан, таърихи кишвар, фарҳанг, забон, дин, хувияти он ва ғайра.

Барои муқаррар намудани дараҷаи ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ, зухуроти ватандӯстӣ аз меъёрҳои дар боло зикршуда, инчунин санҷиш, таҳлили натиҷаҳои кори иҷрошуда, усулҳои низомнокӣ, тавсифоти мустақил истифода намудем.

Ба дараҷаи ҳадди аксари меъёри маърифатӣ омилҳои зеринро метавон мансуб намуд:

- дарки мазмуни категорияҳои арзишҳои шахрвандию ватандӯстӣ, ормонҳо, ҳуқуқи уҳдадорӣ, донишҳои таърихи кишвар, авлод ва оилаи худ, меъёрҳои маънавӣ ва ахлокии дар ҷомеа қабулшуда;

- дарки воқеии нақши Тоҷикистон дар тамаддуни ҷаҳонӣ, хувияти худ, роҳи беназири рушд дар ҷомеаи ҷаҳонӣ.

Меъёри фаъолияти савияи ҳадди аксар бо инҳо ифода карда мешавад:

- омодагӣ ба амал ба манфиати Ватан, иштироки фаъолона дар ҷорабиниҳои ватандӯстӣ;

- худамалисозии нерӯи шахсият, ҳамчун яке аз субъектҳои фаъолияти ватандӯстӣ.

Барои меъёри отифавӣ, ки дараҷаи ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстиро баланд арзёбӣ мекунад, инҳо дохил мешаванд:

- мавҷудияти эътиқодоти ватандӯстӣ;
- дарки худ ҳамчун шахсе, ки субъекти таърихи кишвар ва миллат аст.

Меъёри аксиологиро ба назар гирифта, савияи баланди онро, ки бо мавҷудияти ормонҳои ахлоқӣ, намунаҳои рафтори ватандӯстӣ, эҳсоси мансубият ба Ватан бо тамоми зухуроти он: таърих, халқ, забон, эътиқод, табиат, фарҳанг, вижагиҳои сохти давлатӣ ва ғайра хос аст, чудо намудем [9, с. 13-15].

Савияи миёнаи ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстии хонандагони синфҳои болоии мактабҳои таҳсилоти умумиро, ки аз рӯйи меъёри маърифатӣ баҳо дода мешавад, мо чунин тавсиф кардем:

- надоништан ва дарки беэътимоди арзишҳои шахрвандию ватандӯстӣ, аз қабилӣ –Ватан”, –шараф”, –рамзҳои давлатӣ”, –қарз”, –эътибор”, қобилияти пайгирӣ карда натавоништанӣ меъёрҳои ахлоқӣ, ғояҳои ватандӯстӣ, ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳо, таърихи оила, халқ ва кишвар;

- дарки маҳдуди нақши Тоҷикистон дар минтақа, таърихи ҷаҳонӣ, худвижагии халқ ва давлат.

Мо ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстиро ба савияи миёна мансуб медонем, вақте ки ин падида аз рӯйи меъёри фаъолиятӣ арзёбӣ мекунем, агар пешбинӣ карда шавад, ки:

- фаъолияти пароканда дар ҷорабиниҳои ватандӯстона, омода набудан ба фаъолияти, ки ба таҳкими некуаҳволии Ватан ва ҳифзи он мусоидат мекунад;

- худамалисозии шахс, ки ба сифати субъекти фаъолияти ватандӯстӣ баромад мекунад.

Меъёри отифавӣ, ки ба қимати миёна ифода ёфтааст, далелҳои зеринро нишон медиҳад:

- эътиқоди заифи ватандӯстӣ;

- сатҳи пасти дарки шахсият ҳамчун субъекти таърихи кишвар ва халқи худ.

Барои меъёри аксиологӣ, ки ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстиро ҳамчун савияи миёна арзёбӣ мекунад, инҳо хосанд [39, с. 171-173]:

- набудани дарки пурраи ғояҳои ватандӯстӣ, мавҷуд набудани намунаҳои ахлоқии рафтор, ки ҳамчун танзимкунандаи ҳаёти инсон амал мекунанд, дарки заифи худ ҳамчун ҷузъи таърих ва фарҳанги миллии кишвар.

Тавсифоти савияи паст, ки мо онро ба ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстӣ мансуб дониста, аз рӯйи меъёри маърифатӣ арзёбӣ мекунем, инҳоянд:

- надониستاني донишҳо, идроки арзишҳои шахрвандию ватандӯстӣ, аз қабилӣ «Ватан», «қарз», «рамзҳои давлатӣ», «шараф», ғояҳои ватандӯстӣ, ҳуқуқу уҳдадорихо, меъёрҳои маънавию ахлоқӣ, таърихи ному насаб, оила, авлод ва кишвар;

- комилан нафаҳмидани нақши Тоҷикистон дар таърихи ҷаҳонӣ, беҳамтоии миллат, ҳувияти давлат, ки дар таърихи тамаддуни ҷаҳонӣ бо роҳи худ пеш меравад.

Ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстӣ аз рӯйи меъёри фаъолиятӣ дар ҳолатҳои зерин ҳамчун савияи паст арзёбӣ мешавад:

- омода набудан ба фаъолият дар чорабиниҳои ватандӯстӣ, ба ҳифзи Ватан;
- амалисозии заифи дарк намудани шахсият ҳамчун яке аз субъектҳои кори ватандӯстона.

Савияи пасти ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстии хонандагони синфҳои 9-10 муассисаҳои таҳсилоти ҳамагонӣ, ки бо меъёри отифавӣ ифода ёфтааст, бо инҳо муайян карда мешавад [119, с. 208-212]:

- пурра набудани ғояҳо ва эътиқодоти ватандӯстӣ;
- дарк карда натавониستاني худ ҳамчун шахсе, ки ба таърихи кишвар, миллат ҳамроҳ аст.

Барои меъёри аксиологие, ки сатҳи пасти ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстии насли наврасро нишон медиҳад, инҳо хос аст:

- набудани ормонҳои маънавию ахлоқӣ, намунаҳои рафтори ватандӯстӣ, нодуруст фаҳмидани робитаи худ бо Ватан, фарҳанг, анъанаҳои халқ ва дигар шаклҳои зухуроти Ватан.

Амсилаи пешниҳодкардаи мо, ки дар синфҳои 9-10 муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ карда мешавад, ба наврасон имкон медиҳад, ки:

- донишҷӯи мафҳумҳои асосии ватандӯстӣ ва арзишҳои «Ватан», «қарз», «ҷасорат», «шараф», «қарзи ҳарбӣ», дар бораи арзишҳои маънавию ахлоқӣ, таърихи давлат, ҳуқуқ, уҳдадорӣҳои шаҳрвандони кишвар; рамзҳои давлатӣ;

- маҳоратҳое, ки қобилияти худидоракунии, худтанзимкунии ифодагари мавқеи шаҳрвандӣ, сифати ҳамкорӣ бо кормандони соҳаи фарҳанг, тайёрии маънавию сиёсӣ ба фаъолият ба нафъи Ватанро муайян мекунад;

- малакаҳое, ки барои ба даст овардани таҷрибаи иҷтимоӣ, интиқоли он ба одамони дигар, дарки арзишҳои фарҳангии кишвар, ҳамкории мусбат бо тамоми субъектҳои ҷомеа, ташаккул додани ангеҷаи худомӯзӣ, омӯзиши таърихи Тоҷикистон, дунё, фарҳанги халқҳо, принципҳои таҳаммулпазирӣ мусоидат мекунанд..

Нуктаҳои назариявии амсилаи тавсиякардаи мо барои ташаккули арзишҳои шаҳрвандию ватандӯстии хонандагоне, ки дар синфҳои 9-10 муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳсил мекунанд, мо дар чараёни корҳои таҷрибавӣ, ки тавсифи он дар боби дуюм баён шудааст мавриди санҷиш қарор додем.

Хулосаи боби 1

Барои таҳқиқоти мо зарур аст, як силсила концепсияҳои муттасили илмие, ки заминаи кори минбаъда дар самти интиҳобшуда хоҳанд шуд, таҳия карда шаванд. Мо тавонистем пас аз таҳлилу баррасии муфассали адабиёти махсус, ки масъалаҳои ташаккули арзишҳои шаҳрвандию ватандӯстии хонандагони

муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Тоҷикистон, ки дар синфҳои 9-10 таҳсил мекунад, тавсиф намуда, чунин мафҳумҳоро барои муҳокима пешниҳод намоем.

Арзишҳое, ки мо дар таҳқиқот бо онҳо амал мекунем, категорияи педагогӣ дар шакли хислатҳои иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва ахлоқии ашӯ, падидаҳои аз ҷониби шахс ва ҷомеа эътирофшуда, ки дар раванди азхудкунии таҷрибаи иҷтимоӣ ташаккул ёфта, дар зухуроти ҷаҳонбинӣ, амалҳо ва рафтор ифода меёбанд. Арзиш ғояи иҷтимоӣ аст. Он ба эътиқоди қатъӣ дар интиҳоби ин ё он тарзи рафтор асос ёфтааст, ки ба андешаи шахсият барои шахс вазифаҳои муҳимтаринро бо худ дошта, маъноӣ ҳаётро муайян мекунад, объектро, сарфи назар аз вижагиҳои сифатӣ ва мавҷудии он тавсиф мекунад. Ҳамин тариқ, арзишҳо ба мо нишон медиҳанд, ки мо бояд барои чи кӯшиш кунем ва дар рафтори худ, арзёбии падидаҳо, рӯйдодҳо чиро ба роҳбарӣ гирем.

Ба ақидаи Б.Ерасов, арзишҳои муосирро метавон ба чанд гурӯҳ ҷудо кард: ахлоқӣ (қоидаҳои маънавия, ки рафтори шахсро танзим мекунад), ҳаётӣ (бо раванди зиндагӣ робита доранд), сиёсӣ (ҳуқуқи инсон, сохтори сиёсии ҷомеа, фарҳанги сиёсӣ ва ғ.), эстетикӣ (зебоии ҷаҳон, ҷамоҳангии шахсият ва ғ.), иҷтимоӣ (ватандӯстӣ, вичдон, аҳкоми динӣ, шафқат...).

Дар байни арзишҳои ниҳой (талабот барои худ, ҷаҳон) М. Рокич ду категорияи ҷудо мекунад: шахсӣ, иҷтимоиро ҷудо кардааст. Олим арзишҳои афзориро ба арзишҳои ахлоқӣ ва арзишӣ ҷудо мекунад. Дар падидаи «ватандӯстӣ» арзишҳои иҷтимоиро шомил кардааст.

Таҳлили назариявии маводи таҳқиқот ба мо имкон дод, ки мафҳуми «арзишҳои шаҳрвандию ватандӯстӣ»-ро равшан созем, зеро муҳимтарин андешаҳои мусбат дар бораи Ватан аз ҷониби ҷомеа таҳия гардида, аз ҷониби хонандагони синфҳои 9 -10 муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки муносибати отиқавии ҷавонон ба сарзамини худ, фарҳанги мардумро ифода намуда, дар эътирофи ормонҳои иҷтимоӣ, манфиатҳои Ватан, давлат, шаҳрвандони мамлакат, умуман ҷамъият, бо асоснок иҷро кардани

вазифаи ҳарбӣ, ҷамъиятӣ, дар зарурати ба манфиати давлат, халқ, ҷомеа амал карда зоҳир мегардад.

Натиҷаи кори педагогӣ дар самти ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстии хонандагони синфҳои 9-10 бояд ғайолнокии онҳо дар ҷорабиниҳои ватандӯстӣ бошад. Ба андешаи мо, маҷмӯи арзишҳои шахрвандию ватандӯстӣ аз ғояҳои иҷтимоие иборат аст, ки ҷомеа дар асоси таҷрибаи дар рафти таърих андухташуда қабул кардааст; дарки мусбати давлат, ҷомеаи шахрвандӣ; ангезаи эҳтиром ба қонун, меъёрҳои рафтори аз ҷониби ҷомеа қабулшуда, иҷрои вазифаҳои ба уҳдаи ҷомеа гузошташуда, вазифаи ҳарбӣ; эҳтиёҷи хизмат ба манфиати давлат ва шахрвандони мамлакат.

Дар рафти кори таҳқиқотӣ дар асоси таҳлили назариявии адабиёти илмӣ, моҳияти падидаи таҳқиқшаванда чунин ҷузъҳои арзишҳои шахрвандию ватандӯстии хонандагони синфҳои болоии муассисаҳои таҳсилоти умумӣ: мафҳумҳои ватандӯстӣ, ғайолияти ватандӯстӣ, муносибати ватандӯстӣ, рамзҳои ватандӯстӣ, ормонҳоро муайян намудем.

Ҷузъиёти мазкур бо ҳамдигар робитаи устувор доранд ва дар маҷмӯъ имкон медиҳанд, ки корҳо оид ба ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстии хонандагони синфҳои 9-10 муассисаҳои таҳсилоти умумӣ самаранок ба роҳ монда шаванд.

Ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ ба таъсири омилҳои муайяни берунӣ ва дохилӣ ба шуури онҳо асос меёбад. Мо ба гурӯҳи омилҳои беруна арзишҳои миллӣ, вазъи сиёсии давлат, ҷаҳон, суботи иқтисодӣ, ВАО, эътиқоди диниро дохил кардем. Гурӯҳи омилҳои дохилиро мавқеи ватандӯстии инсон, эътиқод, сифатҳои шахсии ӯ ифода мекунанд.

Амсилаи таҳқиқнамудаи мо, ки ҳамчун воситаи ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстии хонандагони синфҳои болоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар дарсҳои таърихи умумӣ истифода мешавад, якчанд бахшҳоро дар бар мегирад: *мақсаднок* (ба ташаккули тарбияи шахрвандию ватандӯстӣ нигаронида шудааст). арзишҳо), *методологӣ* бо равишҳо ва принципҳои

мушаххас, *муҳтавоию равандӣ*, ки дар асоси вижагиҳои ҷузъҳои ҷудогонаи арзишҳои шахрвандию ватандӯстӣ мебошанд. Илова бар ин, мо ба амсилаи педагогӣ татбиқи барномаи «Ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти ҳамагонӣ, ки дар синфҳои 9-10 таҳсил меkunанд, дар дарсҳои таърихи умумӣ» дохил карда шуд. Унсuri хотимавии амсила бахши арзёбии натиҷа мебошад, ки меъёрҳои ташаккули арзишҳои мавриди таҳқиқи моро муайян мекунад.

Дар хулоса метавон гуфт, ки амсилаи пешниҳодшудаи ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстӣ дар дарсҳои таърихи умумӣ дар муассисаҳои таҳсилоти Тоҷикистон сохтори мукамал ва динамикӣ мебошад, ки бо воситаҳои зарурии ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстӣ пур карда шудааст ва ба навсозӣ омода мебошад.

БОБИ 2. ТАҲҚИҚОТИ ОЗМОИШИИ ШАРОИТҲОИ ПЕДАГОГИИ ТАШАККУЛИ АРЗИШҲОИ ШАҲРВАНДИЮ ВАТАНДҶУСТИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ 9-10 МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ

2.1. Рушди мухтавои ташаккули арзишҳои шаҳрвандию ватандӯстии хонандагони синфҳои 9-10

Марҳалаи аввали таҳқиқоти амалиро бо кӯшиши додани таърифи мустақили объективии истилоҳи «равиши илмӣ» оғоз кардан бамавридтар аст, зеро имрӯз дар байни муҳаққиқон бинобар тафсирҳои гуногуни истилоҳҳои «равиш» ва «илм» ақидаи ягона вучуд надорад.

Аз нуқтаи назари адабиёти илмию педагогӣ мафҳуми «равиш» кӯшиши таъсир расонидан ба чизе ё касе тавассути усулҳо, воситаҳо ё методҳои муайянро ифода мекунад (А.С. Воронин) [21, с. 38] ва илмро бояд ҳамчун маҷмуи муайяни фаъолиятҳои дарк кард, ки тавассути воқеияти атрофро омӯхта мешавад (Н. В. Нарикова) [90, с. 247-250].

Аз як тараф, таърифҳои пешниҳодшуда ҳарду истилоҳро ба қадри кофӣ объективона тавсиф мекунанд, аммо ҳангоми кӯшиши пешниҳод кардани фаҳмиши объективӣ дар маҷмуъ ихтилофоти зиёде ба миён меоянд.

Ҳамин тавр, ба ақидаи П.В. Степанов, дар қаринаи педагогика «равиши илмӣ»-ро ҳамчун мавқеъ ё муносибати мушаххас ба проблемаҳои педагогӣ фаҳмидан лозим аст, ки ҳалли онҳо дар истифодаи афзорҳои муайян ва методҳои доройи ҷанбаҳои илмӣ ва амалӣ мебошад [133, с. 6].

Дар навбати худ ба андешаи А. Зиновев, ин истилоҳро чунин фаҳмидан лозим аст:

- афзори илмӣ имкондиҳандаи маърифати воқеият, ки онро ҳамчун методи махсуси фарқкунанда аз методи ҳаррӯзаи маишӣ бояд фаҳмид;
- тарзи махсуси тафаккур, ки тавассути он воқеияти атроф доништа мешавад.

Мисолҳои овардашуда ба таври аёнӣ нишон медиҳанд, ки ҳатто як омӯзгори назарияпардоз дар таҳти як истилоҳ ду моҳияти гуногунро дарк карда метавонад, ки ба воситаи онҳо як натиҷа ба даст меояд, зеро вижагии тафаккур ва афзори илмӣ мафҳумҳои тамоман баҳам зид буда, танҳо дар баъзе мавридҳо метавонанд якдигарро пурра кунанд (ивазкунанда бошанд).

Дар баробари ин, агар равиши илмиро ҳамчун тарзи маърифати воқеият дар сатҳи илмӣ фарқкунанда аз усули ҳаётӣ шарҳ дода шавад, пас он ҳамеша бо вижагии методологияе, ки дар қаринаи он таҳия шудааст, алоқаманд аст.

Дар самти педагогӣ методологияҳои сершумор дар асарҳои як қатор муаллифони гуногун пешниҳод карда мешаванд. Аз ҷумла, чунин масъаларо Е.В.Бережнова, М.А.Лукатский, В.М.Полонский, Н.А.Белоусов, В.В.Краевский борҳо ба миён гузошта буданд.

Ба гуфтаи Е.В.Бережнова, равиши илмиро ҳамчун категория аз рӯйи аломатҳои муайян тасниф кардан мумкин аст [13].

Ҳар як илм объекти алоҳидаи таҳқиқот ва вектори омӯзиш дорад, ки мувофиқи он равиши илмӣ метавонад, масалан: фарҳангшиносӣ (агар фарҳанг омӯхта шавад), шахсиятӣ (агар объект шахс бошад) бошад.

Дар баробари ин метавон як илми мушаххасро бар асоси тасниф гузошт ва дар ин маврид равиши илмӣ метавонад психологӣ (психология), фалсафӣ (фалсафа), риёзӣ (математика), педагогӣ (педагогика) бошад.

Аммо гунаи дигаре низ ҳаст, ки дар он равиши илмиро аз рӯйи принципи шинохти воқеият ва методи мушаххас тасниф кардан мумкин аст. Ҳамин тавр, равишҳои сохторӣ, маҷмӯӣ ва низомнок мавҷуд мебошанд.

Феҳристи мисолҳои пешниҳодшуда ҳанӯз пурра нест, аммо вазифаи асосӣ дар ин марҳила пешниҳод кардани худимоҳияти тасниф аст.

Назарияи гуногунравии, ки дар он воқеияти объективӣ дар сатҳи илмӣ ҳамзамон тавассути истифодаи якчанд равишҳо бо методологияи гуногун маълум аст, дар асарҳои И.В.Блауберг, Э.Г.Юдин, В.И.Писаренко зикр шудааст, мавриди таваҷҷуҳи хоса қарор дорад [103, с. 104-116], [104, с. 13-21].

Тибқи ин назария, равишҳои илмӣ зерин вучуд доранд, ки мувофиқи принципи «аз паст ба баланд» пешниҳод карда мешаванд [168, с. 138-140]:

- равиши методӣ ё технологӣ;
- равиши мушаххаси илмӣ;
- равиши умумии илмӣ;
- равиши фалсафӣ.

Дар ҳамин ҳол, савияи олӣ- равиши фалсафӣ мебошад.

Педагогикаи муосир низ бисёр методологияҳои гуногун ва дар натиҷа равишҳои илмиро истифода мекунад. Аз ҷумла, сухан дар бораи равишҳои мушаххаси таърихӣ, иҷтимоӣ фарҳангӣ, этнопедагогӣ, ба ахлоқ самтгиришуда, аксиологӣ ва гносеологӣ меравад.

Дар амал истифодаи ин ё он равиш ба соҳа ва мавзӯи мушаххаси таҳқиқот вобастагӣ дорад. Масалан, агар мавзӯи таҳқиқот кӯшиши беҳтар намудани тарбияи ватандӯстӣ дар инсон ва ҷорӣ намудани арзишҳои шахрвандию ватандӯстӣ бошад, пас муносибтарин равиш муносибати ба шахс нигаронидашуда хоҳад буд, зеро сухан дар бораи таъсиррасонӣ ба шахс меравад [56, с. 228-234], [66, с. 3-11], [88, с. 73].

Усулҳои шинохти воқеият ё равишҳои илмӣ, ки дар фалсафа истифода мешаванд, мавриди таваҷҷуҳи хоса мебошанд.

Аввалин равиши бунёдии илмӣ дар ин илм равиши гносеологӣ мебошад ва ба ақидаи В.Е.Мусина он имкон медиҳад, ки на танҳо ба таври муназзам ҳуди объекти таҳқиқот омӯхта шавад, балки идрок гардад, ки инҳирофҳо чи гуна буда метавонанд ва меъёри об'ективӣ муқаррар карда шавад. Дар ин ҳол равиши бо методология ва афзори ба қадри кофӣ инкишофёфта ва густаришдошта фарқ мекунад.

Равиши дуум ба ошкорсозии усул ва афзори навин нигаронида шудааст, ки имкон медиҳад воқеияти атроф аз дидгоҳҳои гуногун шинохта шавад ва он ба шарофати илми алоҳидаи «герменевтика» ба вучуд омада, герменевтикӣ аст. Ин равиши илмӣ бо умқи хеле васеъ ва дараҷаи маърифати ҷаҳони атроф фарқ

мекунад, зеро ҳангоми истифодаи он на танҳо ҳуди объектҳои маърифат, балки маҷмуи онҳо дар тафсириҳои гуногун ба назар гирифта мешавад.

Яке аз равишҳои сермахсултарин ва комилан муҳолифи герменевтика ин равиши низомнок аст. Аз нуқтаи назари таснифоти қаблан пешниҳодгардида, он ба савияи умумиилмӣ тааллуқ дошта, бо он фарқ мекунад, ки вазифаи ба вучуд овардани экосистемаи муносиби объективии дар заминаи он мавриди баррасӣ қарордоштаро дорад.

Маҷмуи равишҳое, ки аз ҷониби В.Е.Мусина дар заминаи омӯзиши вижагиҳои тарбия дар шахсияти ватандӯстӣ ба таври анъанавӣ истифода мешавад, мавриди таваҷҷуҳи хоса қарор дорад.

Чунончи, муаллиф истифодаи маҷмуи зеринро пешниҳод мекунад: фарҳангшиносӣ (азбаски сухан аз ҷумла дар бораи вижагиҳои фарҳанги фард меравад), фаъолиятӣ (зеро сухан дар бораи омӯзиши раванди мушаххас дар заминаи иҷтимоисозӣ меравад) ва антропология.

Муаллифи вижагии охирин К. Д.Ушинский мебошад, ки дар раванди ҳар як таҳқиқот бояд на танҳо вижагиҳои шахсият, балки аломатҳои гендерӣ, синну сол, қарина ва низоми экологӣ, ки дар он таҳқиқоти педагогӣ гузаронида мешавад, ба назар гирифта шавад, дар ҳоле ки ҳангоми омӯзиши тарбияи ватандӯстӣ равиши мазкур муносибтарин мебошад.

Бояд дарк намуд, ки ҳангоми омӯхтани вижагиҳои тарбияи ҳама гуна унсурҳои ҳулку ҳислати инсон ҳуди низоми экологӣ ё раванди мувозӣ, ки дар ҳудуди он таҳқиқот гузаронида мешавад, низ бояд ба назар гирифта шавад. Масалан, агар сухан дар бораи ватандӯстии хонандагон равад, он гоҳ бояд якбора ду зерраванд: омӯзиш ва ташаккули шахсият бояд баррасӣ гардад ва аз ин чунин бармеояд, ки ҳангоми як мавзӯи омӯзиш объектҳо ва омилҳои таъсиррасони диктаунандаи равиши этнопедагогӣ ба ин мавзӯ, метавонад хеле зиёд бошад, ки аз ҷумла, дар баробари мувозина тарбияи арзишҳои фарҳангиро ҳам ба назар мегирад [159, с. 7-11].

Ин аз он сабаб аст, ки ватандӯстӣ ҳамчун як хислати хулқу атвор дар моҳияти худ маҷмӯи якчанд унсурҳо ва низомҳост, ки онҳоро низ бояд ба назар гирифт. Масалан, бо дарназардошти савияи таълиму тарбия бидуни ҳамзамон илқо намудани арзишу хислатҳои фарҳангӣ, табиӣ, иҷтимоию фарҳангӣ, ҷамъиятӣ ва шахсиятӣ тарбия намудани ватандӯстӣ имконнопазир аст.

Инчунин аз нуқтаи назари амалияи педагогӣ дар як вақт ду равиш – тафриқавӣ ва технологӣ ҷолиб ба назар мерасад.

Аввалӣ бо равиши низомнокӣ хеле сарҳади наздик дорад, зеро он маҷмуи истифодаи афзорҳои гуногунро дар қаринаи вазъи таҳқиқотӣ дикта мекунад ва дуюмӣ ба истифодаи афзорҳои навтарини таҳқиқот, ки дар заминаи омилҳои мубрамтар ба мавзӯи таҳқиқот таҳия шудаанд, нигаронида шуда, махсусан ҳангоми омӯзиши вижагӣҳо ва равишҳои тарбияи ватандӯстӣ дар шахс мубрам мебошад.

Аммо ҳуди моҳияти ватандӯстӣ, ҳамчун категория дар муносибатҳои шахрвандию ҷамъиятӣ мебошад. Яъне ин фақат «муҳаббат ба Ватан» набуда, балки бо назардошти тамоми ҷанбаҳои иҷтимоисозӣ, ки таъсири он майлу хоҳиши шахсро ба ҳифозат ва ҳимояи кишваре, ки дар он таваллуд шудааст, муайян мекунад. Дар ин ҳол ҳуди саъю кӯшиш бояд бошуурона бошад.

Қаблан таъсири низоми экологӣ ва иҷтимоисозӣ ба рушди шахсият борҳо қайд карда шуда буд, ки моҳиятан таъсири муҳити зистро дорад, бинобар ин бояд муносибати муҳитиро зикр кунем, ки ба омӯзиши мавзӯию фазой, иттилоотию фарҳангӣ ва рӯйдодию рафторӣ дар атрофи шахсият нигаронида шудааст. Ба ибораи дигар, сухан дар бораи таъсири чунин омилҳои беруна, яъне муҳит ба шахсият меравад [158, с. 142].

Аммо боз ду унсури дигар вучуд дорад, ки бидуни онҳо тарбияи ватандӯстӣ дар инсон ғайриимкон аст – инҳо ахлоқ ва маънавият мебошанд, дар ҳоле ки таъкид ба унсури дуюм бо равиши ахлоқӣ ғаълола ошкор ва тарғиб мешавад. Моҳияти он аз он иборат аст, ки савияи воқунишии инсон ба олами атроф ва

ҳастӣ дар қаринаи омӯзиш будан, қабул ва додани робитаи маъкус, худ ва дигаронро холисона арзёбӣ намояд [132, с. 13].

Мушкилӣ дар он аст, ки истифодаи чунин равиш дар қаринаи тарбияи ватандӯстӣ худ ба худ мушкили дигареро ба вуҷуд меорад. Моҳияти ватандӯстӣ ҳамчун сифат бояд хислати аҳамияти иҷтимоидоштава афзалиятноки на як шахс, балки тамоми ҷомеа бошад, вале ҳангоми истифода аз ин равиш ташаккули шахсӣ ё ғурӯҳии ватандӯстӣ ба даст меояд, ки аз ҷиҳати матлуби умумишаҳрвандӣ маҳдуд мегардад, пас аз ин рӯ, истифодаи чунин равиш бояд омехта бо фарҳангшиносӣ (таъкид ба арзишҳои фарҳангии ҷомеа), ҳамгирӣ ва мушаххаси таърихӣ (зеро майли ватандӯстӣ аслан маънои дониш дар бораи рушди низоми экологии худ ва ҷомеаро дар заминаи таърихӣ дар назар дорад).

Аз тезиси пешниҳодшуда чунин бармеояд, ки маҳз ҷомеа унсури асосии тарбияи ватандӯстӣ буда, дар ин ҳол дар раванди иҷтимоисозӣ, таълим, тарбия ва ҳатто рушди оила нақши ҷудонопазир ва асосӣ дорад (зеро аъзои оила низ иштирокдорони ҷомеа ва дорои низоми экологии худ барои рушд мебошанд), он чиро, ки И. В. Бурлакова қайд карда, пешниҳод намуд, ки равиши илмӣ иҷтимоикунанда истифода шавад, ки ҳангоми истифодаи он ҳама иштирокдорони низоми экологӣ дар як вақт муттаҳид мешаванд [18, с. 44].

Воқеан, ҷомеа на танҳо маҷмуи одамонест, ки дар як ҳудуд зиндагӣ мекунанд, балки тарзи тафаккури дастаҷамъӣ, хислат, одатҳо, вижагиҳост ва аз ин рӯ, раванди тарбияи ватандӯстӣ дар ҳар як унсури алоҳидаи ҷомеа (шахс) бояд бо бисёрҷенакӣ ё истифодаи бисёр афзорҳои гуногун дарҳол ҳамроҳ бошад.

Инчунин ба мақсад мувофиқ аст, ки ҷанбаҳои рушди ватандӯстӣ на танҳо аз мавқеи иҷтимоишавӣ ҳамчун раванд, балки дар қаринаи назарияи ташаккули шахс, тамоми раванди идрок, ҳамчун вазифаи олиии равонӣ баррасӣ гардад, он дар синну соли гуногун тафовутҳои бунёдӣ дорад ва бинобар ин барои беҳтар кардани сифати дарки иттилоот аз ҷониби шахс синну солро ба назар гирифтани зарур аст.

Ҳама равишҳои илмӣ пешниҳодшуда ва имконпазирро омӯхта, минбаъд дар қаринаи омӯзиши вижагиҳои тарбияи ватандӯстӣ бештар самараноктарро муайян кардан лозим аст, дар ҳоле ки танҳо сетои онҳо муносиб мебошанд:

- равиши фаъолиятӣ, чунон ки қаблан зикр шуда буд, ки тарбия- ин рушд ва равандест, ки дар қаринаи бисёр равандҳои дигар сурат мегирад;

- равиши маърифатӣ, азбаски сухан дар бораи идрок, қобилияти ҳамдардӣ ва робитаҳои баракси фард оид ба кӯшиши тарбия намудани унсурҳои матлуби ватандӯстӣ дар ӯ меравад;

- равиши фарҳангшиносӣ, чунон ки қаблан алоҳида қайд карда шуда буд, раванди таълим ҳамеша бо таъсири берунии омили иловагӣ – фарҳанг ва вижагиҳои фарҳангӣ алоқаманд аст;

- равиши аксиологӣ ё ба арзиш нигаронидашуда, азбаски ватандӯстӣ ҳамчун хислати шахс маҷмӯӣ ва ҳатто як низоми тамоми арзишҳост, ки дар сурати ташаккули мунтазами онҳо ба натиҷаи дилхоҳ ноил шудан мумкин аст.

Минбаъд, вижагиҳои ҳар яке аз равишҳои пешниҳодшуда баррасӣ карда мешаванд.

Равиши фарҳангшиносӣ ва ҷанбаҳои он дар осор ва таълифоти бисёре аз муаллифон борҳо баррасӣ шудааст. Аз ҷумла, Н.В. Нариков, С.Е. Карпова, Г. А. Яруллин ва О.Н. Макусева, В. Лебедев, В.Е. Давидович, Г.И. Гайсина, Н. А. Бердяев, М. С. Каган, В. С. Библер кӯшиш кард, ки ҷанбаҳои ин равишро таҳқиқ кунад. Масалан, ба ақидаи Г.И.Гайсина, ҳангоми истифодаи равиши фарҳангшиносӣ, инсон қодир аст, ки худ инъикос намояд, воқеияти атроф ва маъниҳои мавҷудиятро худ дарк намояд.

Моҳият дар он аст, ки ҳангоми кӯшиши талқин намудани маънавият, ахлоқ ва эҳсоси ватандӯстӣ ҳамеша саволе ба миён меояд, ки иштирок дар ин раванд то кадом андоза ҷузъи маърифатӣ иштироки нерумандонадорад, ки дар навбати худ бо вижагиҳои фарҳангии фард робитаи бевосита дорад. Зеро, агар қобилияти идрок ва тафаккур дар парастидани шахсият «гузошта» нашуда бошад, пас имкони таълиму тарбияи руҳияи ватандӯстӣ дар он ҳадди ақал хоҳад буд.

Аз ин рӯ, бартарии асосии равиши фарҳангшиносӣ дар ташаккули ҷузъи маърифатӣ, тарбияи қобилияти худвокунишӣ ва дарки арзишҳо ва муносибатҳои шаҳрвандию ватандӯстӣ дар шахс, идроки фарҳанги кишвари худ мебошад.

Ҳангоми истифодаи ин равиш, вижагиҳои вобаста ба синну соли шахс муносибати бавосита доранд, аммо дарвоқеъ, муносибтарин барои дарки арзишҳои нав ва мазмунҳо синну соли мактабӣ (синни мактабии хурдсол ва калонсол) мебошад, зеро маҳз дар ҳамин давра аҳкоми асосии ватандӯстӣ ҳамчун як сохтори ягона, ҷаҳонбинии дуруст ташаккулёфта, малака ва дастуроти мувофиқ дарк карда мешаванд, ки дар оянда на танҳо пайдоиши руҳияи ватандӯстиро таъмин мекунанд, балки ба тамоми соҳаҳои фаъолияти шахс таъсири мусбат мерасонанд [20, с. 183-185].

Ҳамин тавр, равиши фарҳангшиносӣ имкон медиҳад, ки шахс аз дидгоҳи рушди таърихӣ халқи худ, анъанаҳо, расму оин, ҳислат, тафаккур, ахлоқи баланди фарҳангӣ ва маънавии шаҳрвандони Тоҷикистон, ки бо дараҷаи баланди масъулият ва маънавиёт фарқ мекунанд, тарбия карда шавад. Аммо дар қаринаи пешниҳодшуда яке аз таърифҳои ватандӯстиро додан бамаврид аст, зеро бисёре аз муаллифони ин соҳаро бо тарзҳои гуногун дарк мекунанд, вале дар маҷмӯъ суҳан дар бораи «азхуд кардан, аз худ намудани асосҳо ва пояҳои фарҳангдории худ ва арзишҳои фарҳангӣ аз ҷониби шахс» меравад, ки танҳо тавассути истифодаи равиши фарҳангӣ ба он ноил шудан имконпазир аст [157, с. 276-278].

Аммо агар дар бораи тарбияи ватандӯстӣ аз дидгоҳи мафҳумҳо, ақидаҳо ва арзишҳо суҳан ронем, пас ба мақсад мувофиқ аст, ки боз як равиши илмӣ қаблан зикршуда – аксиологиро қайд намоем.

В. Е. Мусина бар ин назар аст, ки истифодаи методология ва принципҳои равиши мазкур идроки сифатӣ дастгоҳҳои концептуалӣ, арзишӣ, анъанавӣ, фарҳангӣ, ангеҷаҳо ва маъноҳои зарурӣ барои тарбияи хусусиятҳои ахлоқӣ ва ватандӯстӣ, инчунин маънавиёт аз тарафи фард таъмин карда шавад [88, с. 73].

Ин равиш ба шахсият нигаронидашуда аст, ки он яке аз камбудихояш аст, зеро тарбияи сифатҳои яқсон дар шахсиятҳои гуногун бо самаранокии ҳувиҷатӣ

бинобар таъсири гуногуни иҷтимошавӣ, сатҳҳои гуногуни амалкардҳои олии равонӣ ва тамоюлоти гуногун ба идрок ва воқуниш имконнопазир мебошад. Аз ин рӯ, таобиягирандагони гуногун бо назардошти ҳамзамон талқин гардидани додани руҳияи ватандӯстӣ метавонанд аҳкоми асосии ин сохтaro ба тарзҳои гуногун (руҳ, вичдон, шаъну шараф, эътибор, эҳтиром ва ғ.) шарҳ диҳанд, вале муҳимтарин аз ҳама - ҳақиқат, имон, руҳ мебошанд(Е.В. Яковлев) [169, с. 85-92].

Ба ин маъно зикр кардан бамаврид аст, ки хатари дигари истифодаи ин равиш – амали муваққатӣ, доимӣ – вақте ки тарбиягиранда дониш, ғояҳо, арзишҳо, дастуроти нави алоқаманд бо ватандӯстиро қабул мекунад, вале танҳо дар як муддати кӯтоҳ, ки пеш аз ҳама, бо вижагиҳои синну солии шахс, ҳамзамон бо иҷтимоишавӣ марбут аст, зеро ба ақидаи С.А.Козирев – «тарбияи ватандӯстӣ ба маърифати кишвари худ ва рушди таърихии он дар қаринаи нав, инчунин донишони нақши худ дар ин кишвар аз дидгоҳҳои нави ҳаммонанд мебошад» [56, с. 228-234].

Мусалламан, чунин тафсир маънои зарурати ташаккули ҷаҳонбинии усулан навро дар тарбиягиранда дорад, ки ҳамсолон ва хешовандонаш онро надоранд, дар навбати худ, дар иҷтимоишавии ӯ низ нақш мебозанд, бахусус, вақте ки сухан дар бораи марҳилаҳои ибтидоии инкишоф ё синни калони мактабӣ меравад.

Проблемаи асосӣ дар он аст, ки дар давраи синфҳои 9-10 ҳамзамон бо масъалаи тарбияи ватандӯстӣ равандҳои зиёди иловагӣ, ки бо иҷтимоишавӣ алоқамандбуда – масалан, проблемаҳои самтгирии касбӣ, худмуайянкунӣ, интихоби ҷой ва нақш дар ҷомеа, ки аксар вақт метавонад мураккабии иловагӣ бошад .

Воқеан, дар барномаи таълимӣ фанни «Таърихи умумӣ» мавҷуд аст, ки вазифаи он аз шинос намудани хонандагон бо заминаҳои таърихии инкишофи давлати худ ва табдилдиҳии минбаъдаи донишҳои бадастовардашуда ба арзишҳо, мазмунҳо, дастуроти нави иборат аст ва ба ибораи дигар, зухури руҳияи

ватандӯстӣ дар фард аст, аммо таълими ин фан ҳамзамон бо бисёр фанҳои дигар пешбинӣ шудааст ва аз ин рӯ, таъсирро метавонад коҳиш диҳад [83, с. 84-93].

Дар баробари ин, ба андешаи О.В.Лебедева, «ватандӯстӣ на фақат категорияи бо унсурҳои муҳаббат ба Ватан, маънавиёту ахлоқ алоқаманд аст, балки фаъолияти бевосита, мақсад ва вазифаҳои нав ва аксаран як навъ кори якрангу дилгиркунанда мебошад. ки аз дидгоҳи он ватандӯстӣ ифода меёбад» [66, с. 3-11].

Охирин равиши илмие, ки дар доираи ин сарлавҳа баррасӣ кардани он ба мақсад мувофиқ аст, равиши фаъолиятӣ мебошад, ки вазифаи он аз нуқтаи назари амалӣ тарбия намудани руҳияи ватандӯстии хонандагон аз дидгоҳи фаъолият, меҳнати бовичдон, фаҳмидани вазифаи худ, ёрии байниҳамдигарӣ ва дастгирӣ, ки дар навбати худ, шахсро барои муваффақиятҳои муайян, анҷом додани ин ё он корнамоиҳо, ки мақсад аз он расондани ёрӣ, дастгирии кишвари худ мебошад.

Бояд қайд намуд, ки дар низоми муосири таҳсилот чунин равиш низ имконпазир ва ба кадри кофӣ муассир аст, вале он ҷанбаҳои таҳсилоти беруназсинфӣ (масалан, фанни «Дарси мардонагӣ») таъсир мерасонад.

Вазифаи равиши фаъолиятӣ аз он иборат аст, ки тавассути фаъолият ва худшиносӣ, худшиносӣ дарки ангеzaҳои воқеие, ки ин фаъолиятро ҳавасманд мекунанд, ба хонандагони синфҳои болоӣ чорӣ намудани арзишҳои навро таъмин намояд.

Ҳар се равиши номбаршуда, ба шартӣ якҷоя истифода шудани онҳо дар қаринаи ташаккули руҳияи ватандӯстии хонандагони синфҳои 9-10 дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ самаранок хоҳанд буд, зеро онҳо имкон медиҳанд, ки вазифаи умумии матраҳшударо бо роҳҳои гуногун амалӣ созанд.

Истифодаи равиши фаъолиятӣ ба хонандагон имкон медиҳад, ки амсилаҳои усулан нави рафторро, ки бо ангеzaҳо, маъноҳо, дастурҳо, ҳадафҳо ва вазифаҳои нав дикта мекунанд, таҳия кунанд.

Равиши аксиологӣ имкон медиҳад, ки таваҷҷуҳ ба рушди маърифатии шахсияти хонандагон равона карда шавад, вале он дар ташаккули амсилаҳои нави рафтор, бевосита пайвастанӣ муносибатҳои бошуурона бо фаъолият ва кирдорҳо нақши назаррас мебозад.

Дар навбати худ, равиши фарҳангшиносӣ имкон медиҳад, ки ба хонандагон талқин намудани асосҳои фарҳангӣ ва ҷанбаҳои марбут ба рушди таърихӣ ҷомеа, ки дар он раванди иҷтимоишавӣ сурат гирифта ва идома дорад ва ватандӯстӣ, ки ба он зарур аст, равона карда шавад. ба шахсияти синни томактабӣ тарбия карда шавад [84, с. 323-325].

Маҳз истифода аз ин равишҳо ва методологияи мувофиқ имкон медиҳад, ки вазифаи асосӣ – тарбияи руҳияи ватандӯстӣ амалӣ карда шавад.

Бо вуҷуди ин, ақидаи дар боло зикршуда танҳо аз ҷиҳати назариявӣ асоснок аст, зеро истифодаи се равиш бояд ҷавран ба истифодаи методологияи комилан нав, мучовир ва ё пурракунандаи мутақобил оварда расонад. Он бояд дар сарлавҳаи оянда мавзӯи омӯзиш қарор гирад, ки ҳадафи он ташаккул ва кӯшиши дар амал татбиқ намудани технологияи нави таълим мебошад.

2.2. Татбиқи технологияи педагогии ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстии хонандагони синфҳои 9-10 дар дарсҳои таърихи умумӣ

Қаблан се равиши асосии илмӣ муқаррар шуда буд, ки бояд дар бахши амалии омӯзиш ба роҳбарӣ гирифта мешуд, аз ин рӯ вазифаи асосии марҳилаи дуюм - таҳияи амсилаи ташаккули арзишҳо ва муносибатҳои шахрвандию ватандӯстии хонандагони синфҳои 9-10 муассисаҳои таҳсилоти умумӣ мебошад.

Амсилаи технологияи таҳқиқотӣ як маҷмуаи якбора аз якчанд унсурҳо иборат мебошад, ки бо таъсиррасонии ҳамзамон мақсаднок натиҷаи заруриро таъмин мекунад.

Унсурҳои аввал - равишҳои илмӣ буда, методология ва доираи методикаҳоеро муайян мекунанд, ки тавассути онҳо арзишҳои шахрвандию ватандӯстӣ талқин

карда мешаванд, дар ҳоле ки се равиш вучуд дорад: аксиологӣ, фарҳангшиносӣ, фаъолиятӣ.

Унсури дуум – методҳое мебошад, ки тавассути онҳо ҳамин арзишҳо бояд ба донишҷӯён бо назардошти равишҳои дар ин таҳқиқот қабулшуда талқин карда шаванд. Ин усулҳо иборатанд аз: сӯҳбат бо хонандагон, экскурсияҳо, дарсҳои ватандӯстӣ ва лоиҳаҳои гуногун, ки ба ташаккули арзишҳо ва дастуроти нав нигаронида шудаанд [125, с. 349-352].

Унсури сеюм - ҷузъҳои таркибии арзишҳои шахрвандию ватандӯстӣ мебошад, ки ташаккули онҳо бо методҳои дар боло зикршуда роҳандозӣ хоҳад шуд. Дар ин ҳолат, суҳан дар бораи се ҷузъ меравад:

- низоми арзишҳои шахсӣ;
- амсилаҳои нави рафтор;
- идрок ё ҷузъи маърифатии донишҷӯён.

Унсури чорум - самтҳои бевоситаи фаъолияти омӯзгор, ки бояд методҳои гуногунро бо мақсади таъсиррасонӣ ба яке аз ҷузъҳои дар боло зикргардидаи шахсияти хонандагонро ба ҳам пайваस्त намояд.

Унсури панҷум - ҳуди раванди тарбияи арзишҳои шахрвандию ватандӯстӣ мебошад.

Ҳадафи асосии амсилаи мазкур ташаккули ин арзишҳо дар шахсияти хонандагони синфҳои 9-10 муассисаҳои таҳсилоти умумӣ буда, натиҷаи интизорӣ - ташаккули фарҳанги ватандӯстӣ дар шуури хонандагон мебошад.

Тавсия дода мешавад, ки минбаъд ҳамаи унсурҳои пешниҳодшуда аз рӯйи аҳамияташон пай дар пай мавриди баррасӣ қарор гиранд.

Ин амсила бояд дар шуури хонандагон як низоми томи ба ҳам алоқаманди арзишҳо, дастуротеро ташаккул диҳад, ки дар зерин таъсири донишҳо дар бораи фарҳанг, қаринаи таърихӣ рушди кишвари худ ташаккул ёфта, пайдоиши намунаҳои нави рафторро, ки ба ҳифзи онҳо нигаронидашуда, манфиатҳои Ватан ва умуман давлатро таъмин намояд.

Се унсури ҷудошудаи сохтори шахсият вучуд доранд, ки ба онҳо таъсир мерасонанд [146, с. 102-104]:

- арзишӣ;
- рафторӣ;
- маърифатӣ.

Унсури асосӣ - низоми арзишҳо аст. Маҳз он минбаъд ба натиҷаи сифатӣ, дарки арзишҳои нав (муҳаббат ба табиат ва Ватан, некӣ, шаъну шараф, вичдон, худшиносӣ, ростӣ, ҳақиқат, сулҳ, қарз дар назди Ватан, кӯмаки ҳамдигар) таъсир мерасонад ва дастгирии оила, хешовандон, ҳамсинфон, дӯстон, ҳамсоҷаҳо) ва ин, дар навбати худ, амсилаҳои нави рафторро ташаккул медиҳад.

Унсури маърифатӣ барои сифати дарки иттилооти нав аз ҷониби донишомӯз масъул аст, ки ин хеле муҳим мебошад, зеро тафсири нодурусти донишҳои нав бадастовардашуда метавонад боиси таъсири манфӣ ва нодурустфаҳмӣ (тафсири) донишҳои гирифтаи хонандагон гардад.

Унсури рафтор мачмӯи рафторҳои навест, ки дар ҳаёти минбаъдаи донишомӯз роҳнамоӣ мекунанд ва ба ҳифзи манфиатҳои Ватан нигаронида шудаанд.

Дар байни чунин амсилаҳо метавон инҳоро ҷудо намуд [63, с. 53-54]:

- дастгирӣ ва ғамхорӣ нисбат ба дигарон;
- хотираҳо дар бораи собиқадорон, ки дар амалҳо ифода ёфтааст (иштирок дар чорабиниҳои гуногун, идҳо, лоиҳаҳо);
- эҳтиром нисбат ба таърихи кишвари худ.

Бо вучуди ин, зарур аст, низоми экологiero, ки дар доираи он амсилаи мазкур амалӣ карда мешавад, муайян кард. Муносибтарини он фанни «Таърихи умумӣ» мебошад, ки аллакай ба раванди таҳсилот ҳамгиро карда шудааст. Бинобар ин, мақсаднок аст, ки барномаи таҳсилотӣ бо назардошти маълумоти қаблан пешниҳодшуда ва тавсифномаи вазифаи нави тарбиявии ватандӯстии шаҳрвандии хонандагон тасҳеҳ карда шавад.

Дар ҳамин ҳол, нақши ҳалқунандаро дар ин раванд сифатҳои шахсӣ ва тавсифномаи омӯзгор муайян мекунад, ки дар назди ӯ як силсила вазифаҳои инфиродӣ қарор дорад:

- ташаккули низоми нави арзишҳо ва дастурҳо дар байни хонандагон;
- босалоҳият пешниҳод намудани мавод ва иттилоот дар бораи шароити таърихӣ ва рушди кишвар, оид ба расму оинҳо, анъанаҳо, идҳои давлатӣ;
- дар шуури хонандагон ташаккул додани мафҳумҳои: дӯстӣ, садоқат, шараф, қарз дар назди Ватан, эҳтироми ҳештан;
- ташаккули дастурот, амсилаҳои рафтор, кирдорҳои нав дар зери таъсири ангеҷаҳои усулан нав, то ки фаъолияти тарбиягиранда махсусан ба ҳифзи давлат, дастгирии дӯстону наздикон дар ҳаёти минбаъда нигаронида шавад;
- гузаронидани чорабиниҳои гуногун, ки дар таркиб ва муҳтавои худ бояд маводи таълимии омӯзгорро инъикос намояд, тадриҷан дар шуури хонандагон маълумотҳои заруриро ҷой диҳад, ки ғайри он дар се самт: идрок, рафтор ва шуур амал меkunанд.

Низоми нави арзишҳо тафаккур ва дарки навро дар бораи муҳити зист таъмин мекунад, имкон медиҳад, ки нисбат ба манзили худ, шахси худ ва дар маҷмӯи кишвар мавқеи нав ташаккул ёбад.

Курси босалоҳият таҳияшуда имкон медиҳад, ки иттилооти нав дар шуури хонандагон мунтазам ва мақсаднок ҷойгир карда шавад.

Пай дар пай дар байни хонандагон «талқин намудани» мафҳумҳои усулан навин мавриди таваҷҷуҳи махсус мебошад, зеро онҳоро рутбабандӣ кардан мумкин аст ва масалан, дар бораи қарз дар назди Ватан бидуни тавзеҳи ҷӣ будани шараф ва вазифа суҳан рондан мумкин нест [94, с. 97-101].

Ҳамаи ин бо дарназардошти пешниҳоди босалоҳияти мавод дар шуури хонандагон ташаккули дастурот ва амсилаҳои нави рафторро таъмин мекунад, зеро қаблан ба он нукта диққати махсус дода мешуд, ки муҳаббат ба ватани худ на бояд танҳо дар шуури бевоситаи донишомӯз ташаккул ёбад, балки дар рафтори ӯ, ки унсурҳои асосии муайянкунанда мебошад.

Бо назардошти аҳамияти ҷанбаи рафторӣ ва ҷун натиҷа, ба ғайр аз додани маводи дидактикӣ, хонандагон дар ҷорабиниҳои гуногун, ки вазифаи тарбияи ватандӯстиро дар шуури онҳо доранд, бояд иштирок намояд.

Ҳамзамон, курси омӯзишӣ метавонад ва маҷмӯи дарсҳои шаклу намудҳои гуногундоштаро дар бар гирад [28, с. 29-35]:

- дарси филмӣ, ки дар рафти он хонандагон фильмҳо тамошо карда, баъд ба омӯзгор фикру мулоҳизаи худро баён мекунанд;

- дарси амалӣ, ки хонандагон ҳангоми иҷрои вазифаҳои амалӣ мустақилона ба хулосаҳои даркорӣ меоянд, ки метавонанд дар шуури онҳо оғози ватандӯстиро ташаккул диҳанд;

- дарс –бозӣ як унсурӣ алоҳида аст, зеро шакли бозӣ дар қаринаи дарки иттилооти нав самараноктарин ва маъмултарин мебошад, зеро он барои амсиласозӣ, эҷоди вазъияти зарурӣ, ки бурунрафт аз онро хонандагон мустақилона бояд пайдо кунанд;

- дарс- рӯнамоӣ, ки дар он тамоми мавод дар шакли графикӣ пешкаши хонандагон мегардад ва ба омили маърифатии шахс таъсир мерасонад;

- дарси воқунишӣ, вақте ки хонандагон бояд ба омӯзгор оид ба маводи бадастомада фикру мулоҳизаи худро баён намоянд.

Омӯзгор метавонад ба таври иловагӣ барои дар шуури хонандагон «аёнисозӣ» кардани маводи ба онҳо пешниҳодшуда озмунҳо, экскурсияҳо, боздидҳоро ба осорхонаҳо ва намоишгоҳҳо ташкил намояд.

Инчунин дар дарсҳо метавон ба хонандагон дар бораи шахсиятҳои алоҳидаи таърихӣ, ки дар пешрафти кишвар саҳми арзанда доранд, ҳикоят карда шавад.

Ҳамаи гуфтаҳои боло, пеш аз ҳама, бояд ба шуури хонандагон таъсир расонида, баъдан дар қаринаи равиши фаъолиятӣ рафтори навро ташаккул диҳад, ки бевосита ба зухуроти ватандӯстӣ дар амал нигаронида шудааст.

Пойгоҳи озмоишӣ таҳқиқот муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №№5,7,24 -и шаҳри Хучанд ва №№15, 18-и ноҳияи Б. Ғафуров, №1-и шаҳри Бӯстон, №10-и шаҳри Гулистон ва №№ 6,7 ноҳияи Деваштичи вилояти Суғд

фаъолияткунанда буда, интихоби таҳқиқот хонандагони синфҳои 9-10 мебошанд.

Минбаъд, мақсаднок аст, ки тамоми вижагиҳои бахши озмоишӣ, ки ҳамаи ҷанбаҳои дар боло зикршударо ба инобат мегиранд, ошкор карда шаванд.

Марҳилаи аввал:

- таҳлили барномаи таълимии мавҷуда;
- муайян намудани маводе, ки аллакай дар мактаб таълим дода мешавад ва ба тарбияи ватандӯстии шаҳрвандӣ алоқаманд аст.

Аз ҷумла, унсурҳои ватандӯстӣ дар курсҳои (фанҳои) омӯзишӣ ба монанди:

- Адабиёт;
- Санъати тасвирӣ;
- Мусиқӣ;
- География;
- Таърихи умумӣ ба мушоҳида мерасанд [53, с. 166-171].

Қобили зикр аст, ки ҳар яке аз ин фанҳо ба хонандагон арзишҳои навро талқин мекунанд. Адабиёт имкон медиҳад, ки бо адибони барҷастае, ки осори онҳо дар таърихи мамлакат сабт гардидааст, шинос шуд. Санъати тасвирӣ ба хонандагон имкон медиҳад, ки бо рассомони машҳуре, ки дар таърих асарҳои худро гузоштаанд, шинос шаванд. Мусиқӣ – имкон медиҳад, ки бо мусиқишиносони мутрибони машҳури кишвар шиносӣ ҳосил гардад. География дар бораи ҷойгоҳи давлат дар ҷаҳон нақл карда, тамоми ғӯшаю канорҳои мамлакатро нишон медиҳад ва ба хонандагон имкон медиҳад, ки бо сарвату захираҳои табиӣ мамлакат шинос шаванд.

Барномаи таълимӣ инчунин барномаҳои таҳсилоти иловагиро дар бар мегирад, масалан:

- «Бо роҳи некӣ»- ба хонандагон имкон медиҳад, ки моҳияти таносуби некию бадиро дар ҷаҳони атроф фаҳманд ва ин марзҳоро дарбар гиранд;
- «Ман шаҳрванди Тоҷикистон ҳастам» - ба хонандагон имкон медиҳад, ки арзиш, аҳамият ва нақши худро дар қаринаи давлат дарк намоянд;

- «Ватани хурди ман» - низоми комилан нави арзишхоро талқин мекунад, ки ба тарбияи муҳаббат ба Ватан нигаронида шудааст.

Дарҳол пас аз омӯхтани курсу барномаҳои мавҷуда саволи бамаврид ба миён омад, ки онҳо бо мақсади таъмини самаранокии тарбияи ватандӯстӣ дар шуури хонандагон бо назардошти равиш ва методологияи қаблан иинтихобшуда маҳз бо чӣ ва чӣ гуна бояд пурра карда шаванд.

Фанни муҳраитарин дар заминаи талқини арзишҳои шахрвандию ватандӯстӣ ҳоло ҳам «Таърихи умумӣ» мебошад, зеро ин фан ба хонандагон имкон медиҳад, ки рушди воқеии давлат дар байни дигар давлатҳоро дарк намоянд, вазни нисбӣ ва аҳамияти ҳоси онро дар арсаи геополитикии ҷаҳон дарк намоянд [141, с. 195-199].

Дар ҳамин ҳол шартҳои асосии таҳқиқот аз он иборат буд, ки кори озмоишӣ бояд бидуни дур шудани хонандагон аз раванди бевоситаи таълим ба роҳ монда шавад, ин маънии онро дорад, ки дар заминаи маводи таҳия ва пешниҳодшаванда ба онҳо дигар дарсҳо, курсҳо ва тамоми равандҳо сурат мегиранд, бинобар ин, басомади натиҷаҳои чунин таҳқиқот таҳти суол қарор дошт.

Аммо ин муҳит барои ҳамаи хонандагон, сарфи назар аз синну сол, дараҷаи инкишоф, омодагӣ ва бинобар ин, натиҷаҳои таҷриба бояд дуруст эътироф карда шаванд, зеро муҳити гузарондани он табиист.

Интихоби намоiendaгӣ - хонандагони синфҳои 9-10 муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ мебошад.

Қаблан қайд карда шуда буд, ки муносибтарин фан ва курси таълимӣ, ки ислоҳ кардани он мақсаднок аст, дарсҳои «Таърихи умумӣ» мебошанд, ки ба андешаи баъзе муаллифон, метавон ҳамчун «уфуқи донишҳои башардӯстона» эътироф карда шавад [107].

Ҳангоми тарбияи ватандӯстии шахрвандӣ, пеш аз ҳама, эҳтиром ва меҳру муҳаббат ба Ватани худро бедор кардан лозим аст, ки ин бешубҳа, бидуни дарки рушди кишвари худ дар шароити таърихӣ имконнопазир аст.

Гузашта аз ин, таърихи кишвари худ ҷанбаҳои пайдоиши баъзе расму оинҳои қаблан барои хонандагони синфҳои болоӣ нофаҳмо буда ошкор мекунад, ки ин барои давлатҳои сермиллат, махсусан мубрам аст.

Таърихи умумӣ ҳамчун фанни алоҳида - илм дар бораи рушди таърихӣ ҳамаи давлатҳо буда, ба рушди кишвари худ диққати асосӣ медиҳад ва аз ин рӯ, пас аз ин курс донишомӯз бояд на танҳо аҳамияти Ватанро, балки нақши онро дар қаринаи пешрафти давлатҳои дигар дар тамоми давраи мавҷудияти худ дарк намояд.

Чунин муносибат ба хонандагон асосҳои маънавиёт, ахлоқ, худвокунишӣ ва дар баъзе мавридҳо (масалан, Хитой ва Япония) қобилияти фидокорӣ баҳри гулгулшукуфӣ ва инкишофи давлати худро медиҳад. Ҳамаи гуфтаҳои боло ба тарбияи самарабахши шахс бевосита дахл доранд [40, с. 24-26].

Дар амал, тамоми курс ба ду курси алоҳида тақсим мешавад:

- Таърихи умумӣ;
- Таърихи умумии Тоҷикистон.

Аз ин рӯ, ин ҳар ду курс як ҷанбаи умумӣ доранд ва ҳар яке аз онҳо ҳадаф ва вазифаҳои худро дорад, ки бояд ҳаллу фасл шаванд.

Курси якум дар бораи таърихи умумичаҳонӣ ҳамаи давлатҳо мебошад ва дар курси дуюм ба рушди давлати худӣ шахс, ки дар он фард таваллуд шуда, ба воя расидааст, пойгоҳи муносиби таҳқиқоти мазкур барои баҳши озмоишӣ мебошад.

Ин аз он сабаб аст, ки талқин намудани ватандӯстӣ дар заминаи таърихи умумичаҳонӣ мақсаднок нест, зеро дар раванди курс рушди тамоми кишварҳоро дар маҷмӯъ ба назар гирифта мешавад, яъне дар амал ба таври зарурӣ таъкид кардани рӯйдодҳои таърихӣ, ки онҳоро калидӣ, ҷудогона ва сазовори таваҷҷуҳи махсуси хонандагон гардонад, имконнопазир аст.

Дар бораи пойгоҳи озмоишӣ қарор қабул намуда, минбаъд муҳтавои курси «Таърихи умумии Тоҷикистон»-ро таҳлил кардан лозим аст, то дарк гардад, ки оё он ба меъёрҳои қаблан муқарраршуда барои истифодаи якбораи се равиши

интихобшудаи илмӣ ва қобилияти таъсир расонидан ба ҷанбаҳои маърифатӣ, рафторӣ, аксиологии инкишофи шахсият ҷавобгӯ аст.

Дар рафти таҳлил маълум гардид, ки дар ҷараёни курси мазкур акнун методҳои истифода мешаванд, ки ба инкишофи ҳар се баҳши дар боло овардашуда аз ҳисоби:

- ҳамгироии рӯнамоиҳои электронӣ;
- мавҷудияти бозиҳои нақшӣ;
- тамошои видеофилмҳо;
- гирифтани робитаи мутақобил мусоидат мекунанд.

Ҳамаи ин ҷузъҳо ҳатмӣ мебошанд ва ба таври иловагӣ рушди

- тафаккур;
- қобилият ба воқуниш ва худвоқуниш;
- иҷтимоишавӣ дар қаринаи эҳтиром ба Ватан;
- дониш дар бораи иқтидори воқеии кишварро ҳавасманд мекунанд [105, с. 113-117].

Нақши ҷудонашавандаи таҳассуси омӯзгор ҳангоми пешниҳоди чунин мавод қаблан қайд карда шуда буд, зеро масалан, ба таври бозӣ омӯхтан дар ҳақиқат маҳорати муайяни педагогиро талаб мекунад, хусусан вақте ки сухан дар бораи хонандагонӣ синну соли калони мактабӣ меравад.

Диққати махсус бояд ба супоришҳои хонагӣ дода шавад, ки хонандагон бояд онҳоро иҷро кунанд, ки бевосита ба мантиқи пешниҳоди мавод дар дарсҳо алоқаманд аст.

Чунончи, дар дарс хонандагон дар аксари мавридҳо пас аз тамошои филми мушаххас, рӯнамоӣ, сюжет ё мутолиаи ин ё он китоб ё мақола кори мустақилона анҷом медиҳанд.

Иттилооте, ки хонандагон ба даст овардаанд, бояд воқуниш ё робитаи мутақобил диҳанд, ки тавассути:

- тартиб додани феҳристи мушаххаси тезисҳо;
- ташаккул додани хулосаҳо оид ба маводи хондашуда ё дидашуда;

- кӯшиши чустучӯи иттилооти мувофиқ ва алоқаманд дар қаринаи мавзуи мавриди омӯзиш;

- иҷрои вазифаҳои муайяни эҷодие, ки ба воқуниши иттилооти дарёфтгардида нигаронида шудаанд [34, с. 61-69].

Дар ин ҳол, ин вазифаҳоро ҳам дар алоҳидагӣ ва ҳам дар раванди кори гурӯҳӣ ҳал кардан мумкин аст.

Вақте ки суҳан дар бораи ватандӯстӣ меравад, ба хонандагон далелҳои воқеан босифат овардан хеле муҳим аст, ки тавассути қиссаву дostonҳо дар бораи баъзе симоҳои таърихӣ, ки шаъну шарафи давлатро ҳимоя ва ҳифз кардаанд, ба даст овардан мумкин аст.

Ин иқдом барои он аст, ки хонандагон аҳамият ва арзиши чунин амалҳоро дарк намоянд, ба онҳо самтгирӣ намоянд, дар асоси онҳо амсилаҳои рафтори худро ташаккул диҳанд.

Ин усул равиши фаъолиятиро, ки аҳамияти он борҳо дар сарлавҳаи қаблӣ таъкид шуда буд, пурра инъикос мекунад, зеро ин гуна ҳикояҳо шахсро ба рафторҳои нави марбут ба унсурҳои ватандӯстии шаҳрвандӣ ҳавасманд мекунанд.

Барои амалӣ намудани равиши фарҳангшиносӣ ба омӯзгор лозим аст, ки:

- ба хонандагон хондани ҳуҷҷатҳои таърихӣ, кор бо сарчашмаҳои гуногунро пешниҳод намояд;

- дарсҳои видеоиро бо намоиш додани филмҳои таърихӣ ё филмҳои ҳуҷҷатӣ бахшида ба рӯйдодҳои гуногуни барои кишвар муҳим гузаронад [82, с. 84-93].

Чунин муносибат ба хонандагон имкон медиҳад, ки тафаккури интиқодии худро ташаккул дода, малакаи баҳо додан ба ҳодисаҳо, мустақилона моҳияти ҳақиқии воқеаҳои гузаштаро фаро гирианд, аҳамияти онҳоро барои маданияти фарҳанги кишвар ва умуман ҷомеа омӯзанд.

Гузашта аз ин, дидан ва тамошои ин гуна маводро метавон ҳамчун вазифаи хонагӣ супориш дода ва дар дарсҳои минбаъда хонандагон бояд баъзе фикру

мулоҳизаҳоро баён кунанд, ки ҳадафи он ҳавасманд кардани тафаккури интиқодӣ ва тарбияи ватандӯстии шаҳрвандӣ низ мебошад.

Бо дидани чунин мавод хонандагон арзишҳо ва муносибатҳои усуран навро ташаккул медиҳанд, ки баъдан шарҳ додани моҳияти аслии мафҳумҳои «дӯстӣ», «Ватан», «муҳаббат», «арзишҳо», «иқтидори давлат», «муҳофизати Ватан» хеле осонтар аст.

Аммо самаранокии ин равиш комилан ба сифатҳои шахсӣ ва тахассуси омӯзгор вобаста аст, ки қаблан дар ҳамин боб таъкид шуда буд.

Дарсҳо дар шакли бозӣ самаранокии талқини маҳорати ватандӯстӣ дар хонандагонро низ таъмин хоҳанд кард, зеро бозӣ мавҷудияти нақшҳои гуногунро дар назар дорад ва аз ин рӯ, хонандагон метавонанд сахнаҳои гуногунро бозӣ кунанд ва аҳамияти онҳоро аз нуқтаи назари комилан дигар ва амиқтар дарк кунанд.

Ҳамчунин, чунин бозиҳо ба инкишофи ҷузъи маърифатии шахсияти хонандагон, идрок ва қобилияти дуруст шарҳ додани ҳодисаҳои гузашта бо баҳодиҳии мустақилона ва ба даст овардани хулосаҳои дуруст мусоидат мекунад.

Дар баробари ин ба мақсад мувофиқ аст, ки дар қаринаи ин таҳқиқот як омили дигар – дар бораи вижагиҳои инкишофи шахсияти хонандагони синфҳои болоӣ зикр карда шавад.

Қаблан қайд карда шуда буд, ки давраи синфҳои 9-10 ин иҷтимоишавии ҳамзамон, марҳилаи ибтидоии худмуайянкунии касбӣ, худинкишоф, илқо намудани дониш дар бораи нақш, аҳамият ва мавқеи худ дар ҷомеа мебошад.

Аммо тафовути байни дараҷаи инкишофи хонандагон дар ин давра метавонад хеле фарқ дошта бошад.

Масалан, синфи 9 давраест, ки шахс моҳиятан танҳо бо оғозҳои иҷтимоӣ, маишат, низом, принципҳои муносибатҳои байниҳамдигарӣ шинос мешавад. Ин давраи гузариш аст, ки хавфи хеле баланди рафтори девиантӣ, маҳрумиятҳои сатҳҳои гуногун вучуд дорад.

Аз ин рӯ, маҳз дар ин давра курси дарсҳо дар мавзуи «Инсон-шахсият» оғоз мешавад, ки дар бораи он нақл мекунад, ки маҳз ба шахс чи имкон медиҳад, ки шахсияти аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим ва ғоиданоки иҷтимоӣ табдил ёбад.

Инчунин ду курси иловагии мувозӣ мавҷуданд:

- «Одам дар байни мардум»;
- «Инсон ва ғайрияти ӯ» [61, с. 25-32].

Дарвоқеъ, ҳар кадоми онҳо аз ҳамдигар хеле фарқ мекунанд, аммо дар ҳарду ҳолат суҳан дар бораи иҷтимоишавии ҳамаҷониба ва талқини малакаҳои зиндагӣ дар ҷомеа меравад.

Курси аввал имкон медиҳад, ки шахс аҳамияти шахсии худро дар муҳити худ дарк намояд ва ҳадафи ташаккули пояҳои эҳтироми худ ва эҳтиром ба атрофиён мебошад, аммо дар ин ҳол танҳо ҷанбаи рафторӣ мавриди таъсиррасонӣ қарор мегирад.

Аммо, дар қаринаи ташаккули шахс ба маънои касбӣ курси дуюм низ лозим аст, ки ба хонандагони мактаб тавзеҳ додани иттилоот дар бораи ғайрият ва мақсаднок будани он нигаронида шудааст ва ин ки маҳз ғайрият, яъне ғайрияти мақсаднок имкон медиҳад, ки шахс ба баландтарин савияи иҷтимошавӣ ноил шавад ва аз лиҳози иҷтимоӣ аҳамиятнок гардад.

Худмуайянкунии воқеӣ аз синфи 10 ё дар синни 17-солагӣ оғоз мешавад. Албатта, истисноҳо вуҷуд доранд, вақте ки кӯдак дар ибтидо аз синни зарурӣ барвақт ё дертар ба муассисаи таҳсилоти умумӣ дохил мешавад, аммо дар қаринаи намунаи таҳқиқоти озмоишӣ, чунин мисолҳо вуҷуд надоранд.

Гузашта аз ин, пас аз синфи 10 синни даъват ба хизмати ҳарбӣ фаро мерасад ва аз ин рӯ, бидуни таъя ба ватандӯстии шаҳрвандӣ дар марҳилаҳои ибтидоии таълим, таъмини омодагории артиши муосир ғайриммкон аст, аз ин рӯ барои писарони синфҳои болоӣ назар ба духтарон бештар муваҷҷаб мебошад [59, с. 70-72].

Унсурҳои иловагии таъсиррасон ба шахсияти хонандагони синфҳои болоӣ ғайрияти роҳбарони синфҳои мебошад, ки ин дарсҳои иловагиро

намегузаронанд, аммо ба ташаккули ватандӯстӣ дар онҳо таъсир мерасонанд ва аз ин рӯ, фаъолияти роҳбари синф дар қаринаи таълиму тарбия бояд бо курсҳои таҳсилотӣ, ки ба ташаккули ватандӯстӣ нигаронида шудаанд, алоқаманд бошад.

Дар ин ҳол илова кардан бамаврид аст, ки муассисаи таҳсилотии муосир, ки арзишҳои ватандӯстӣ, ҳуқуқӣ ва маънавию ахлоқиро ҳамгиро месозад, бояд якбора ду вазифаи асосиро иҷро намояд:

- таълимӣ;
- тарбиявӣ.

Дар якҷоягӣ ин функсияҳо бо ҳадафи дар ин таҳқиқот гузошташуда мувофиқат мекунанд, зеро мо дар бораи таъсири хонандагони синфҳои болоӣ якбора дар бахш сухан меронем:

- таълимӣ, зеро сухан дар бораи ҳамгирозии навъҳои гуногуни иттилоот ва тасҳеҳи муҳтавои курси мушаххас меравад, то ки хонандагон бисёр мафҳумҳои нави марбут ба ватандӯстии шаҳрвандиро дар маҷмӯъ аз худ кунанд;

- тарбиявӣ, зеро маҳз тарбия дар амал барои ташаккули тафаккури интиқодӣ, воқуниш ва дарки амиқтари принципҳои ватандӯстӣ имкон медиҳад.

Илова бар ин, бо тарбияи дуруст чунин хислатҳои иловагии шахсият аз қабили:

- мақсаднокӣ;
- қобилияти ҳалли масъалаҳои ғайримуқаррарӣ бо роҳҳои гуногун (тафаккури интиқодӣ);
- муқовимат ба стресс дар ҳолатҳои ғайримуқаррарӣ;
- қобилияти муоширати дастаҷамъона дар шароити нав ташаккул меёбанд [69, с. 85-87].

Албатта, дар бораи баъзе далелҳои дар боло зикршуда баҳс кардан мумкин аст, вале боз ҳам самарабахшии онҳо ба тахассуси бевоситаи коллективи педагогӣ ва махсусан ба маҳорати роҳбари синф вобастагӣ дорад.

Дар раванди таълими малакаҳои ватандӯстии шаҳрвандӣ ба хонандагони синфҳои болоӣ истифодаи методҳои зерин тавсия дода мешавад:

- ҳалли масъалаҳои амалӣ ва иҷрои вазифаҳои амалӣ, ки бо равиши фаъолиятӣ алоқамандӣ доранд;

- методи ҷустуҷӯӣ- ҷузъӣ, ки ба равиши маърифатӣ мувофиқ буда, ба рушди ҳамаи унсурҳои идрок дар хонандагон нигаронида шудааст;

- лоиҳакашии иҷтимоӣ бо ҳимояи ҳатмии минбаъдаи лоиҳаи мустақилона офаридашуда, ки ба равиши аксиологӣ мувофиқат мекунад ва ҳамзамон амсилаҳо ва шаклҳои рафтори нави ба омӯзгор даркориро, ташаккул медиҳад.

Боз як унсури дигари низомноки барномаи таълимӣ дар қаринаи ташаккули ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ ин иншо ва рӯнамоиҳо бахшида ба хешовандони хонандагон мебошад.

Хулоса ин аст, ки ватандӯстӣ бояд аз муҳаббат ба оила, муҳити худ ва аз як низоми умумии арзишҳои ба онҳо илқогардида оғоз шавад, зеро ҳамин чиз метавонад руҳияи ватандӯстиро дар зехни фард ташаккул диҳад.

Зимнан, ин донишхоро танҳо бо дӯст доштани оила ва арзишҳои оилавии худ метавон ба муҳаббат ба Ватан, расму оин ва арзишҳои умумифарҳангӣ табдил дод, ки Е.Е.Кораблева дар асари худ таъкид кардааст [60, с. 51].

Ин вазифаро аз ҳисоби вазифаҳои хонагӣ барои донишҷӯён дар сурати зарурат ҳал кардан мумкин аст:

- дар бораи хешу табор- иштирокчиёни ҷанг ва ё муҳофизи Ватан ин ё он рӯнаморо доир кунад;

- дар бораи оилаи худ иншо нависад, агар касе дар аз аъзои оила хидмат карда бошад, зимнан, дар бораи ҳамаи рӯйдодҳо ҳикоят карда шавад.

Бисъёр оилаҳо мукотибаи хешу табори ба ҷабҳарафта, иттилоот дар бораи қорнамоиҳои онҳо, инчунин муқофотҳо ва аксҳои оилавино ҳифзу нигоҳдорӣ мекунанд.

Дар ин ҳол, воситаҳо ва нармалзорҳои муосир имкон медиҳанд, ки ин мавод рақамӣ карда шуда, дар шакли рӯнамоӣ пешниҳод карда шавад, ва он имкон медиҳад, ки ба шуури донишомӯзи синфҳои болоии муассисаи таҳсилоти умумӣ дар қаринаи додашуда ба таври самаранок таъсир расонад.

Ичунин метавон дарсҳои мавзӯӣ баргузор намуд, ки вазифаи онҳо омӯзиши ин ё он мавзӯ бо гирифтани фикру мулоҳизаҳои ҳатмӣ аз хонандагон мебошад, дар ҳоле ки чунин мавзӯҳо метавонанд инҳо бошанд:

- Ман шаҳрванди кишвари худ ҳастам;
- Қоидаҳо ва меъёрҳои рафтор дар мактабҳо;
- Қонунгузори кишвар;
- Рӯҳияи мо ягона аст [17, с. 21-23].

Албатта, ҳар як аз мавзӯи дарсҳои пешниҳодшуда метавонад бо савияи зарурии омодагии хонандагон ва омӯзгор самаранок бошад, аммо бо назардошти рейтинги салоҳиятнок ва муаррифии мавод самаранокии баланд таъмин карда мешавад.

Экскурсияҳо, боздиди осорхонаҳо, намоишгоҳҳо дар соатҳои беруназарсӣ боз ҳам бештар ба рушди ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ мусоидат намуда, як унсур иловагии муҳити таҳсилотӣ хоҳанд буд, зеро онҳо ба хонандагон имкон медиҳанд, ки тамоми иттилооти дар синф гирифташударо «аёнӣ» кунанд, онро дар амалия дар шакли амсилаҳои нави рафтори ташаккулёфта, ба пайдоиши ангезаҳо, маъноҳо, дастурҳои нав мусоидат мекунад, ки вазифаи асосии таҳқиқоти озмоишии мазкур мебошад.

Дар ҳамин ҳол, технологияҳои муосир имкон медиҳанд, ки экскурсияҳоро ба речаи фосилавӣ гузаронида шаванд ва ин махсусан дар вақтҳои охир мубрам аст.

Ҳамин тариқ, хонандагон бо ёрии интернет дар речаи вақти воқеӣ метавонанд аз ҳама гуна осорхона ё намоишгоҳе, ки ба арзишҳои фарҳангӣ ва рӯйдодҳои таърихӣ кишвар бахшида шудаанд, боздид кунанд ва баъдан онҳо метавонанд ба омӯзгор зуд фикру мулоҳизаҳои худро изҳор намоянд, ки арзёбии ғаврии самаранокии ин равишро инконпазир месозад.

Ҳамин тариқ, дар ин сарлавҳа принципҳои асосии тасҳеҳи фанни «Таърихи умумӣ» барои хонандагони синфҳои 9-10 муассисаҳои таҳсилоти умумӣ дар қаринаи рушди унсурҳои ватандӯстии шаҳрвандӣ дар шахсияти онҳо тавсиф

карда шудаанд, вале арзёбии самаранокии навовариҳои пешниҳодшударо танҳо пас аз татбиқи бевоситаи бахши озмоишӣ, ба даст овардани натиҷаҳои мувофиқ ва эҳтимолан пешниҳоди силсилаи томи тадбирҳо оид ба муносибсозӣ ва такмил додани курси таҳияшуда, ки минбаъд татбиқ карда мешаванд, додан мумкин аст.

2.3. Таҳлили натиҷаҳо ва шароитҳои самаранокии ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстии хонандагони синфҳои 9-10 дар дарсҳои таърихи умумӣ

Пас аз ошкор кардани мафҳуми асосии таҳқиқоти озмоишӣ, равишҳои муносиб, методҳои илмӣ, муайян кардани пойгоҳи самарабахши озмоишӣ (дарсҳои «Таърихи умумӣ») ва интиҳобкунӣ, инчунин омӯхтани курси таҳсилоти умумӣ аз рӯйи ин барнома ва тасҳеҳи он ба талаботи таҳқиқотро ба назар гирифта, минбаъд баъди баргузор намудани он, таҳлили натиҷаҳои аввалияи он ҳулосаҳои дахлдор баровардан ба мақсад мувофиқ аст.

Дар 640 нафар хонандагони синфҳои 9-10 муассисаи таҳсилотии миёнаи умумии пойгоҳи таҳқиқот барои озмоиш интиҳоб шуда буданд.

Вазифаи асосӣ аз он иборат аст, ки ба хонандагон самарабахш «илқо намудани» малакаҳои шахрвандию ватандӯстӣ ба таври самаранок таъмин карда шавад.

Қаблан муайян гардида буд, ки ватандӯстӣ маҷмуи муносибатҳои шахс ба категорияҳо, унсурҳо ва мафҳумҳои гуногун (дӯстӣ, муҳаббат ба Ватан, расондани кӯмак, масъулият, қарз ва ғайра) мебошад. Аз ин рӯ, самараноктарин равиши гузаронидани корҳои озмоишӣ арзёбии муносибат ба ин мафҳумҳо тавассути саволҳои назоратӣ мебошад.

Чунин равиш имкон медиҳад, ки "маълумоти хоми аввалия" ба даст оварда шавад, ки дар оянда бо истифода аз методҳои омори математикӣ таносуби байни онҳо муқаррар карда шавад. Дар баробари ин ба мақсад мувофиқ аст, ки ченакҳо дар фосилаҳои муайян барои муқаррар намудани вобастагии байни барномаи

таълимии ислоҳшуда ва натиҷаҳои бевосита дар шакли муносибати хонандагон ба унсурҳои гуногуни шаҳрвандию ватандӯстӣ анҷом дода шаванд [102, с. 301-304].

Ба ибораи дигар, тамоми кори озмоишӣ ба 3 марҳила тақсим карда шуда буд:

- марҳилаи муқарраркунада;
- марҳилаи ташаккулдиҳанда;
- марҳилаи назоратӣ.

Дар марҳилаи ибтидоӣ ба озмоишшавандагон якчанд саволҳои назоратӣ дода шуданд, ки бо дониши дастгоҳи концептуалии шаҳрвандию ватандӯстӣ алоқаманданд, аз ҷумла:

-Қадам шахсиятҳои таърихиеро медонӣ, ки дар пешрафти кишвари мо саҳм гузоштаанд?

- Оё ту бо ягон ид, расму оинҳои муҳими Тоҷикистон ошноӣ дорӣ?
- Қадам анъанаҳои мардуми Тоҷикистонро медонӣ?
- Қадам рӯйдодҳои таърихӣ барои Тоҷикистон муҳимро медонӣ?

Илова бар ин, аз озмоишшавандагон дар марҳилаи муқарраркунада ва назоратӣ хоҳиш карда шуд, ки ба баъзе мафҳумҳои вобаста ба шаҳрвандию ватандӯстӣ таърифи худро диҳанд. Фарз кардан мумкин аст, ки пеш аз дарсҳои бевосита озмоишшаванда бо сабаби надоштани донишҳои дахлдор ва вижагиҳои гуногуни иҷтимоишавӣ ва идрок ҳар як истилоҳро ба таври худ мефаҳмид, аммо пас аз омӯзиш тахмин карда шуд, ки ҳаҷми умумии шарҳу тафсириҳои гуногуни ҳуди ҳамон истилоҳот хеле коҳиш меёфтанд .

Барои тасдиқи ин фарзия, натиҷаҳо барои ҳар як истилоҳ аз рӯйи аҳамияти онҳо дар зер оварда мешаванд:

- Ватан (4 тафсир дар аввал ва 3 тафсир баъд аз омӯзиш);
- Ватандӯстӣ (10 тафсир дар аввал ва 5 тафсир баъд аз омӯзиш);
- Масъулият (9 тафсир дар аввал ва 6 тафсир баъд аз омӯзиш);
- Ватандӯст (9 тафсир дар аввал ва 3 тафсир баъд аз омӯзиш);

- Шаъну шараф (14 тафсир дар аввал ва 4 тафсир баъд аз омӯзиш);
- Шарафмандӣ (10 тафсир дар аввал ва 6 тафсир баъд аз омӯзиш);
- Қарз (9 тафсир дар аввал ва 5 тафсир баъд аз омӯзиш);
- Муҳаббат ба Ватан (9 тафсир дар аввал ва 5 тафсир баъд аз омӯзиш).

Маълумоти пешниҳодшуда возеҳан шаҳодат медиҳанд, ки дар раванди омӯзиши идроки дастгоҳи мафҳумӣ аз тарафи озмоишшавандагон хеле маҳдуд ва мушаххастар шудааст. Дар баробари ин баъзе озмоишшавандагон дар марҳилаи ибтидоӣ дар ҷавоб додан ба саволҳои гузошташуда душворӣ мекашиданд, ки дар мавриди натиҷаҳои марҳилаи назоратӣ чунин ҳолат ҷой надошт.

Ба баёни дигар, барои баъзе озмоишшавандагон дар марҳилаи ибтидоӣ тафсири бисёр истилоҳот якранг набуд ва тасвир кардани таърифи дақиқ имконнопазир буд, аммо дар раванди таълими маҷмӯӣ бисёр хонандагон тавонистанд на танҳо дастгоҳи мафҳумиро тасвир намоянд, балки инчунин и тафсири тақрибан яксонро аз рӯйи мазмуни тафсир диҳанд.

Воқеан, пас аз омӯзиш баъзе пурсидашудагоне буданд, ки мафҳуми истилоҳотро дақиқан шарҳ дода натавонистанд, вале шумораи онҳо ба таври назаррас кам шуд.

Масалан, тақрибан чоряки озмоишшавандагон (27,53%) дар марҳилаи ибтидоии таҳқиқот таърифи мафҳуми «ватандустӣ»-ро дақиқан дода натавонистанд, аммо пас аз марҳилаи ташаккулдиҳанда шумораи онҳо тақрибан 2 маротиба (13,09%) коҳиш ёфт, ки дар ҳақиқат дар қаринаи дигар фанҳои барномаи таҳсилот натиҷаи назаррас ва таъсири омилҳои иловагии берунии бо иҷтимоигардонӣ алоқаманд мебошад.

Мисолҳои шабеҳро бо истилоҳҳои дигар баррасӣ мекунем, ки тафсири яксони онҳо низ аз баъзе мавзӯҳо ба даст оварда нашуд [22, с. 134-137]:

- истилоҳи «масъулият»-ро тақрибан 11% озмоишшавандагон дар муқоиса бо 26% дар аввал ошкор карда натавонистанд;

- истилоҳи «Ватан», ҳарчанд мафҳуми умумӣ ва қолабӣ бошад ҳам, аммо дар охири озмоиш тақрибан 4% озмоишшавандагон ба муқобили 6%-и давраи аввал ҷавоби дақиқ дода натавонистанд;

- мафҳуми «ватандӯст»-ро 7% озмоишшавандагон ошкор карда натавонистанд, аммо дар марҳилаи аввал 22% озмоишшавандагон таърифи мушаххаси ин мафҳумро дода натавониста буданд;

- истилоҳи «муҳаббат ба Ватан»-ро дар аввал тақрибан 35% озмоишшавандагон дуруст ифода карда натавонистанд, вале баъдан танҳо 7% онҳо дар додани таърифи мушаххаси он душворӣ кашиданд. Бояд гуфт, ки ин истилоҳ бо истилоҳи «Модар-Ватан», ки тафсири дақиқи онро аксарияти мутлақи субъектҳо гуфтаанд, алоқамандӣ дорад ва аз ин рӯ, саволе ба миён омад, ки оё пурсидашудагон мафҳуми «муҳаббат»-ро дарк мекунанд?

- мафҳуми «шараф»-ро дар ибтидо тақрибан нисфи озмоишшавандагон дуруст ифода карда натавонишонд (46%), аммо дар марҳилаи ниҳой ҳамагӣ 18% ҷавоби мушаххас дода натавонистанд;

- истилоҳи «шаъну шараф» дар ибтидо аз ҷониби нисфи озмоишшавандагон тасвирот нашоудааст;

- мафҳуми "қарз" дар аввал аз ҷониби 30% озмоишшавандагон пурра кушода нашуд, вале баъдан танҳо камобеш 6% таърифи мушаххасро пешниҳод накардаанд.

Бояд гуфт, ки дар ин робита нисбат ба мафҳумҳои «қарз», «шараф», «муҳаббат ба Ватан», «масъулият» натиҷаҳои назаррас ба даст оварда шудаанд.

Ҳамаи ин унсурҳо мафҳуми «ватандӯстӣ»-ро дар маҷмӯъ ошкор намуда, ба он иртибот доранд, вале ба низом дароварда нашудани донишҳо дар бораи мафҳумҳои дигар боиси мавҷуд набудани андешаҳои мушаххас оид ба ватандӯстии шаҳрвандӣ ҳамчун унсури алоҳида гардидааст.

Ҳамин тариқ, тақрибан дар 25% озмоишшавандагон ватандӯстӣ дар ибтидо бо мафҳумҳои «Ватан», «нур», «замин» алоқаманд буд, вале дар марҳилаи ниҳоии озмоиш зиёда аз 85% пурсидашудагон ин мафҳумро бо маҷмуи

принсипҳои ахлоқию сиёсии шахсе, ки омода аст манфиатҳои Ватанро ҳимоя кунад ва ба манфиати худ амалҳои мушаххас анҷом диҳад, алоқаманд медонистанд, дар ҳоле ки бархе аз пурсидашудагон дар оғози таҷриба изҳор доштанд, ки «ватандӯстӣ» яке аз зухуроти муҳаббат ба Ватан ва дӯстии байни одамон мебошад [149, с. 78-86].

Алоқаю робитаҳои пурсидашудагон бо истилоҳи «ватандӯстӣ» сазовори таваҷҷуҳи махсус мебошанд.

Масалан, дар марҳилаи аввал тақрибан 6% пурсидашудагон ин истилохро бо амалҳои мушаххас ба нафъи кишвар рабт медоданд, аммо дар ниҳоят шумораи пурсидашудагон бо ақидаи яксон тақрибан се баробар афзуда, ба 17% расид.

Мафҳуми навбатӣ, ки ба он таваҷҷуҳ бояд кард, «шараф» аст.

Алоқаю робитаи озмоишшавандагон дар марҳилаи аввал бо ин концепсия чунин аст:

- ифтихор аз амал (6%);
- шаъну шараф (3%).

Аммо, дар охири озмоиш, ба чуз ин алоқамандиҳо, тақрибан 70% пурсидашудагон нишон доданд, ки онҳо таҳти мафҳуми шаъну шараф инҳоро дарк мекунанд: обрӯи баланд, мақоми сазовор ва пуршараф дар ҷомеа, дастовардҳои худ, ки онҳо метавонанд фахр кунанд.

Дар баробари ин, дар фарҷоми озмоиш ҳамаи пурсидашудагон қайд карданд, ки шараф як хислат ва ҳолати ҷудонашавандаи хислати ботинии шахсияти онҳост, на категорияи алоҳидаи марбут ба ягон шахс дар маҷмӯъ.

Чунин натиҷа имкон дод, ки дар тафаккури мусоҳибон якбора муносибат ба ду мақулаи гуногун фарқ кунад. Масалан, мафҳумҳои «қарз дар назди Ватан» ва «шаъну шараф» дар зехни пурсидашудагон нахуст ҳамдигарао пурракунанда буда, ба хизмати шаҳрвандӣ дар артиш иртибот доштанд, вале пас аз анҷом ёфтани озмоиш чунин алоқамандиҳо аз байн рафтанд.

Истилоҳи «масъулият» дар аввал аз ҷониби мусоҳибон ҳамчун муносибати субъективӣ ба ин ё он ашёе фаҳмида мешуд, ки шахс ба он дилбастагӣ эҳсос мекунад ва дар робита ба он кирдорҳои муайян анҷом дода мешаванд, аммо дар охири озмоиш тақрибан 90% пурсидашудагон нишон доданд, ки «масъулият» ин тафаккури бевосита нисбат ба ягон объект (масалан, масъул будан барои кирдори худ, яъне дарк кардани мохияти онҳо ва мақсаднок иҷро намудани онҳо барои ба даст овардани натиҷаи муайяни назаррас) мебошад [5, с. 159-164].

Ҳамзамон дар марҳилаи ибтидоӣ «масъулият» ҳамчун хислати таҳмилшудаи муайяни нисбат ба ҳар гуна амал ё кирдоре, ки зери таъсири омилҳои беруна идрок мешуд. Қариб 16% пурсидашудагон чунин андеша доштанд ва як мисоли маъмул ин буд, ки шахс танҳо пас аз гирифтани дастури мустақим аз касе барои иҷрои ин ё он супориш масъулияти иҷроӣ вазифаро ба дӯш мегирад (масалан, масъулияти иҷроӣ вазифаи хонагӣ танҳо вақте ба миён меояд, ки омӯзгор вазифаро баён мекунад).

Муносибат ба истилоҳи «ватандӯст» низ тағйир ёфтааст, ки қаблан тақрибан 10%-пурсидашудагон онро бо «муҳофизи Ватан» алоқаманд медонистанд, вале дар ин ҳол мафҳуми «масъулият» ба эътибор гирифта намешуд. Ба ибораи дигар, дар марҳилаи ибтидоии озмоиш ҳамагӣ 5% пурсидашудагон бар ин бовар буданд, ки ватандӯст қодир нест ба Ватан хиёнат кунад ва ба муқобили он кирдоре содир кунад, аммо дар анҷоми озмоиш тақрибан 70% пурсидашудагон бевосита нишон доданд, ки «ватандӯст» барои кирдори худ «масъулият» бар уҳда дорад ва ба Ватан хиёнат карда наметавонад.

Қобили зикр аст, ки бевосита дар дарсҳои таърихи умумӣ ба таваҷҷуҳи хонандагон мавқеи Д.С. Лихачёв оид ба муносибат ба мафҳуми «Муҳаббат ба Ватан» расонида шуд, ки ба эҳтимоли зиёд ба тағйироти асосии дар боло зикршуда мусоидат намуд.

Чунончи, дар тафсири муаллифи мазкур муҳаббат ба Ватанро ҳамчун мафҳуми тадричан васеъшаванда бояд дарк кард, ки аз хонадон, хешу табор, дӯстон оғоз гардида, бо муносибат ба давлату ҷомеае, ки инсон дар он зиндагӣ

мекунад, анҷом меёбад, вале дар ҳамин ҳол ба мусоҳибон саволи иловагӣ дода шуд: Оё ватандӯст метавонад барои беҳбудии Ватан ҷони худро фидо кунад? (дар аввал танҳо 1% пурсидашудагон ҷавоби мусбат доданд, аммо дар охири озмоиш шумораи пурсидашудагони дорои чунин ақида 4 маротиба афзуд) [87, с. 115-117].

Бояд қайд кард, ки тақрибан 40% пурсидашудагон муҳаббат ба Ватанро на ҳамчун зухуроти эҳсосоти хос (эҳтиром, ғамхорӣ) ё рафтор нисбат ба кишвари худ, балки ба таври абстрактӣ фаҳмиданд, аммо баъди таҷриба қариб 61% нишон доданд, ки дар паси ин мафҳум кирдори мушаххас меистад (ғамхорӣ зоҳир кардан, ҳифозати табиат, ҷангалро эҳтиёт кардан) ва чорьяки пурсидашудагон тасдиҳ намуданд, ки муҳаббат ба Ватан – қобилияти баҳри он ҷон бахшидан аст.

Мафҳуми навбатии марбут ба муҳаббат ба Ватан, ки муносибат ба он бояд мавриди баррасӣ қарор гирад, «ватандӯст» аст. Дар фаҳмиши ибтидоии 47% пурсидашудагон ин маънои шахси дӯстдори хонаи худ, Ватани худро дошт, аммо дар марҳилаи ниҳоии озмоиш таърифи мафҳуми ватандӯстро то ба шахсе васеъ намуданд, ки бояд дар робита ба кишвари худ:

- ғамхорӣ;
- ҳимоя;
- ба нафъи он хизмат кардан;
- кӯмакрасонӣ;
- қадр кардани кишвари худ;

-кирдорҳои муайяне, ки ба рушду шукуфоии кишвари худ нигаронида шудаанд [148, с. 138-145].

Чунин муносибат дар натиҷа дар тақрибан 60% пурсидашудагон мушоҳида шудааст.

Ба он нукта низ бояд таваҷҷуҳ кард, ки дар аввал тақрибан 9% пурсидашудаҳо «муҳаббат ба Ватан»-ро бо эҳсосоте, ки танҳо дар шароити берун аз он (дар хориҷи кишвар) будан ба вучуд меояд, кион баръало таҳрифи дарки воқеият аст, иртибот медиҳанд.

Мафҳуми «шарафмандӣ» дар ҳарду марҳилаи озмоиш бо мафҳуми «ситоиш» дар байни пурсидашудагон алоқаманд набуд, аммо тақрибан 20% озмоишшавандагон дар аввал ба дарки дурусти арзишҳои ҳақиқӣ, сифатҳои мусбати ахлоқӣ ва эътибори худро ҳамчун шаъну шараф муваффақ шуданд.

Аввалин тасаввуроте, ки мусоҳибон бо ин истилоҳ доштанд, "эҳтиром" буд (7% аз шумораи умумии интихоб дар марҳилаи ибтидоии озмоиш дар муқоиса бо 17% дар марҳилаи ниҳой) ва тасаввуроти иловагӣ шаъну шараф ва қарз буданд.

Унсурҳои иловагии шахрвандию ватандӯстӣ дониш ва муносибати пурсидашудагон ба:

- шахсиятҳо ва ходимони таърихӣ кишвар;
- идҳои ватандӯстӣ;
- рамзҳои халқӣ;
- рӯйдодҳои муҳими таърихӣ мебошад.

Дар ибтидои озмоиш ҳамагӣ нисфи пурсидашудагон ба Парчам ё Нишони давлатии Тоҷикистон ишора карда буданд, вале дар охир шумораи онҳо ба 70% расид ва тақрибан 25% пурсидашудагон ба ин савол умуман ҷавоб дода натавонистанд.

Як далели ҷолиб ин аст, ки чоряки пурсидашудагон ба тасвирҳои абстрактӣ ё рамзҳои ғайридавлатие ишора кардаанд, ки Тоҷикистон бо онҳо ҳамчун рамзҳои калидии кишвар маъруф аст:

- чакандӯзӣ;
- арча;
- қутос;
- дутор;
- бузкашӣ [84, с. 323-325].

12% пурсидашудагон дар бораи идҳои ватандӯстӣ дар марҳилаи ибтидоии озмоиш маълумот надидаанд, аммо дар охири таҷриба шумораи онҳо то 7% коҳиш ёфт, дар ҳоле ки танҳо нисфи озмоишшавандагон дар бораи идҳои

ватандӯстӣ иттилоъ доштанд, дар ҳоле ки дар охири озмоиш шумораи онҳо ба 70 фоиз расонда шуд.

Дар маҷмӯъ, дар байни пурсидашудагон маълумот дар бораи ҷашнҳои ватандӯстӣ омехта буд, вале онҳо се ид асосӣ мебошанд:

- Рӯзи истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон (дар аввал танҳо 20% пурсидашудагон медонистанд);

- Рӯзи артиши миллӣ (танҳо 25% пурсидашудагон ба он дар марҳилаи аввал ба он ишора кардаанд);

- Рӯзи Ғалаба (машхуртарин ҷашн, ки тақрибан 60% пурсидашудагон дар аввал медонистанд).

Бояд гуфт, ки дар охири озмоиш шумораи пурсидашудагоне, ки ду ҷашни аввалро номбар карданд, ду баробар зиёд шуд.

Дар ибтидо 30% пурсидашудагон ҳангоми кӯшиши номбар кардани анъанаҳои калидии Тоҷикистон мушкилӣ доштанд, аммо дар охири таҷриба шумораи онҳо се маротиба коҳиш ёфт, дар ҳоле ки анъанаҳо дар фаҳмиши аксари онҳо ба таври иловагӣ бо идҳо алоқамандӣ доштанд. Ба ибораи дигар, дар зехни хонандагон ҷашнҳо давлатӣ ва анъанаҳо мафҳумҳои айниятдошта мебошанд, аммо дар анҷоми озмоиш дониш дар бораи ин дар байни пурсидашудагон ба низом дароварда шуд.

Аз ҷумла, дар анҷоми озмоиш 70 дарсади пурсидашудагон ба анъанаҳои мушаххаси мардуми Тоҷикистон ишора кардаанд, на ба чорабиниҳои идонае, ки ба таври анъанавӣ таҷлил мешаванд.

Ҳамаи гуфтаҳои боло равшан гувоҳӣ медиҳанд, ки дар ҷараёни кори озмоишӣ таъсири доимӣ ба ҷузъи маърифатии шахсияти пурсидашудагон таъмин гардида, аз ин рӯ, шуур ва сатҳи идроки онҳо тадриҷан тағйир меёфт, ки ин ноилшавӣ ба натиҷаҳои нишондодашударо имконпазир намуд [160, с. 118-120].

Дар ин ҳол самараи асосии ин шуурнокӣ ва огоҳӣ аст. Масалан, агар дар марҳилаи ибтидоӣ ҳар як иштирокдори интиҳобшудаи намояндагӣ ҷавобҳои

фаросатӣ ва қолабии ба синну соли худ хосро дода бошад, пас дар охири озмоиш, новобаста аз мансубияти ҷинсии хонандагон ҷавобҳо пурмазмун шуданд.

Ба ғайр аз истилоҳоти умумизаминавӣ, ки иттилоот дар бораи онҳо дар давоми ду соли таҳсил ба озмоишшавандагон яксон ва мақсаднок пешниҳод карда шуда буд, алоқамандиҳои нав низ пайдо шуданд.

Меҳнатдӯстӣ яке аз он ҷузъиётест, ки ба ташаккули ватандӯстии шаҳрвандии шахс низ таъсир мерасонад, дар ҳоле ки ҳамчун мақулаи алоҳидаи ватандӯстӣ ин ҷузъро қаблан Е.В.Огуртсова ҷудо карда буд [98, с. 123-126].

Ҳамин тариқ, агар дар ибтидо мафҳуми «ватандӯстӣ» дар зехни мусоҳибон бештар мафҳуми абстрактӣ бошад, пас дар анҷоми корҳои озмоишӣ ба туфайли кор дар идроки маърифатии хонандагон ин мафҳум пурмазмун мегардад ва ҳар як мусоҳиб метавонад таърифи онро бо дақиқии бештар диҳад, ба унсурҳои алоҳида ишора намояд, ки он дар ҳақиқат яке аз мақсадҳои озмоиш буд.

Тағйир додани низоми арзишҳои иштирокдорон ҳамчун ҷузъи ҳатмии ҷудоинопазири ташаккули ватандӯстии шаҳрвандӣ низ яке аз вазифаҳо ба шумор мерафт.

Дар баробари ин, арзишҳои дар рафти кори озмоишӣ дуруст тасвир кардашуда, ки нисбат ба онҳо кор бояд анҷом дода шавад, инҳо буданд:

- муҳаббат ба табиат;
- ҷаҳони бидуни ҷанг;
- ростқавлӣ нисбат ба атрофиён ва худ;
- садоқат;
- қобилияти некӣ кардан;
- вичдон;
- талаботи бомулоҳиза ва барзиёд нисбат ба худ ҳамчун шахс;
- ҳисси шаънуэътибор;
- эҳтиром ба атрофиён ва худ;
- эҳсоси қарз;

- ҳисси масъулият;
- муҳаббат ба Ватан;
- ватандӯстӣ.

Мутаносибан, дар марҳилаи ибтидоӣ барои таъмини шаффофияти озмоиш дар бораи муносибати саҳеҳи хонандагон ба ҳар як мақулаҳои пешниҳодшуда иттилоот ҷамъоварӣ карда шуда, маълумотҳои бадастомада гурӯҳбандӣ карда шуда, зинамаротиби ибтидоӣ ташкил карда шуданд.

Дар ҷадвали зер низомии умумии арзишҳо ва қимати миёнаи умумӣ (ҷавобҳои умумии пурсидашудагон) барои ҳар як дараҷа нишон дода шудааст.

Ҷадвали 1. - Натиҷаҳои марҳилаи ибтидоӣ

Рӯйхати арзишҳо	X1	xXi	Дараҷа
Сулҳ ҳамчун набудани чанг, терроризм	4,25	3,945	1
Муҳаббат ба Ватан	4,269	3,397	2
Некӣ	4,952	3,868	3
Садоқат	6,428	3,946	4
Ватандӯстӣ	6,583	3,408	5
Табиат	7,333	3,915	6
Ростқавлӣ	8,19	3,413	7
Вичдон	8,261	3,365	8
Масъулият	8,261	3,249	9
Қарз	8,285	4,061	10
Эҳтиром	8,547	3,051	11
Шаъну шараф	9,059	3,465	12
Эътибор	9,202	3,368	13
Худталабӣ	11,38	3,001	14

Дар ин ҷо: X1 - қиматҳои миёна; xXi - инҳирофи стандартӣ.

Маълумоти пешниҳодшуда низоми арзишҳои шахсияти озмоишшавандагонро дар марҳилаи ибтидоии кори озмоишӣ нишон медиҳанд, дар ҳоле ки ин маълумот барои санҷиши минбаъдаи онҳо бо марҳилаҳои назоратӣ ва ниҳой заруранд.

Қобили таваҷҷуҳ аст, ки натиҷаҳои миёна барои мавқеъҳои 8 ва 9 яқсон мебошанд, аммо зариби инҳирофи стандартӣ гуногун аст, бинобар ин онҳо дар пайдарпаии пешниҳодшуда ҷойгир карда шудаанд.

Дар марҳилаи назоратӣ тартиби унсурҳои пешниҳодшудаи ташкилдихандаи низоми ватандӯстии шаҳрвандӣ дар маҷмӯъ, ба таври назаррас тағйир ёфтаанд, ки дар ҷадвали зер инъикос ёфтааст.

Ҷадвали 2. - Натиҷаҳои марҳилаи назоратӣ

Арзишҳо	X1	xXi	Дарача
Муҳаббат ба Ватан	3,607	3,438	1
Сулҳ ҳамчун набудани ҷанг, терроризм	4,952	4,337	2
Ватандӯстӣ	6,238	4,018	3
Некӣ	6,238	3,968	4
Садоқат	6,38	3,803	5
Қарз	6,988	3,565	6
Масъулият	7,619	3,595	7
Ростқавлӣ	8	3,246	8
Вичдон	8,476	3,540	9
Шаъну шараф	8,559	3,345	10
Эҳтиром	8,559	3,568	11
Табиат	8,88	3,787	12
Эътибор	8,88	3,079	13
Худталабӣ	11,619	3,279	14

Дар маълумоти пешниҳодшуда, қиматҳои миёна барои се нишондиҳанда якбора мувофиқат карданд, аз ҷумла:

- Ватандӯстӣ ва Неқӣ;
- Ростқавлӣ ва Эҳтиром;
- Табиат ва Эътибор.

Ду нишондиҳандаи аввал ҷой иваз кардаанд, яъне барои ватандӯст меҳру муҳаббат ба Ватан бар дунёи бе ҷанг ва терроризм бартарӣ дошта бошад, ҳамин тавр «эътибор» ва «худталабӣ» дар ҷойҳои охирин қарор доштанд.

Муносибат ба табиат низ тағйир ёфт ва агар пештар дар ҷойи 6-ум бошад, акнун дар ҷойи дувоздахум аст.

Воқеан, чунин тағйиротро бо он шарҳ додан мумкин аст, ки табиат пештар дар шуури хонандагон як сохтори муайяни умумиро ифода мекард, ки бо табиати сарзамин, минтақа, кишвари худ алоқаманд набуд, вале дар марҳилаи назоратӣ ин мафҳум бештар мушаххас гардид ва дар натиҷа ба яке аз ҷойҳои охирин гузашт.

Ҳамзамон, муносибат ба истилоҳи «эҳтиром» тамоман тағйир наёфта, мафҳуми «ватанпарастӣ» дар марҳилаи назоратии озмоиш ду зина боло рафта, дар аҳамият аз мафҳумҳои «неқӣ» ва «садоқат» пеш гузашт..

Охирин, эҳтимолан ба он иборат дорад, ки новобаста аз шахсият (неку бад, бовафо) муносибат ба Ватани худ набояд тағйир ёбад, зеро муносибати мушаххас нисбат ба ин ё он объект ҷанбаи объективӣ ва муносибат ба кишвари худ ҷанбаи субъективӣ дорад.

Ба мақсад мувофиқ аст, ки ба идроки мафҳуми «ватандӯстӣ» аз ҷониби пурсидашудагон таваҷҷуҳ кунем, зеро маълумоти овардашуда танҳо рейтинги тағйирёбандаҳоро инъикос мекунанд, вале моҳияти онҳоро инъикос намекунанд. Ҳамин тавр, дар ибтидо хонандагон «ватандӯстӣ»-ро як принциби алоҳидае медонистанд, ки бояд инсонро дар зиндагӣ ҳидоят кунад, аммо дар марҳилаи назоратӣ амалу кирдори мушаххасе, ки ба нафъи Ватан сурат гирифтааст, таърифи асосии ин мафҳум гардид, ки ба пуррагӣ бо мавқеи М.Н.Пункт

мувофиқат мекунад. Мутобиқи мавқеи М.Н.Пунток, ватандӯстӣ дар рафтори шахс зоҳир шуда, асоси маънавии ҳаётбахшии давлат буда, ҳамчун захираи муҳими дохилии сафарбаркунандаи рушди ҷомеа, мавқеи шаҳрвандии ғайбӣ, омодагӣ ба хизмати Ватан баромад мекунад [108, с. 137-141].

Тавсифномаи иловагӣ ва ҷудонашавандаи ватандӯстии шаҳрвандӣ ҳисси қарзи вазифа аст. Маҳз ҳамин аст, ки шахсро ба кирдорҳои гуногун водор мекунад, ки ба ҳифзи Ватан, ҳудуди худ ва оилааш нигаронида шудааст.

Дар психологияи муосир маълум аст, ки ҳар гуна амалу кирдор ангезаи муайяне дорад, аз ин рӯ, амалҳое, ки ба ҳифзи Ватан нигаронида шудаанд, аз мавҷудияти эҳсоси қарз ва масъулият ба вуҷуд омада, ангезаи асосӣ маҳз эҳсоси қарз аст.

Дар марҳилаи ибтидоии кори озмоишӣ дар зинамаротинизоми умумии арзишҳо эҳсоси масъулият мақоми даҳумро ишғол мекард, аммо аллакай дар марҳилаи назоратӣ ҷойи он ба зинаи шашум гузашт ва истилоҳи «масъулият» сатри навбатиро гирифт, дар ҳоле ки қаблан дар ҷойи нӯҳум ҷойгир шуда буд, дар ин ҳол дар заминаи тамоми давраи таҳқиқотӣ тағйироти бунёдӣ ба назар мерасад, муносибат ба мафҳуми «ватандӯстӣ» ба амал омад, ки дар натиҷа бо мавқеъ ва вектори амали шахс, ки ба манфиати Ватан худшиносии худ нигаронида шудааст, на танҳо як унсури алоҳидаи ҳислати шахсият, балки ба арзиши давлатӣ низ табдил ёфтааст.

Бояд гуфт, ки дарвоқеъ тарбияи ватандӯстон аз насли наврас вазифаи сатҳи давлатист, бинобар ин, дар ин замина натиҷаҳои кори пажӯҳишӣ истисноан, мусбат донишманд мумкин аст.

Боз як вижагии дигари таваҷҷуҳ ин идроки мафҳуми «муҳаббат ба Ватан» аст, ки он ҳам дар аввал бештар абстрактӣ дарк карда мешуд, зеро дар тамоми давраи таҳсил дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ва томактабӣ мафҳуми «Ватан» ягон маъноӣ бо унсурҳои ватандӯстии шаҳрвандӣ алоқаманд надошт.

Аммо дар марҳилаи назоратии корҳои озмоишӣ ҳонандагон ин мафҳумро ҳамчун ҳонау худ, ки дорои низоми томи арзишҳо, анъанаҳо, урфу одатҳо ва

идҳо мебошанд, қабул мекарданд. Ба ибораи дигар, Ватан барои пурсидашудагон на кадом як чизи мавҳумӣ, балки як чизи ҷондор шудааст.

Ҳамчунин дар байни марҳилаҳои ибтидоӣ ва назоратӣ маводи иловагӣ ба барномаи таълимии курси «Таърихи умумӣ» ворид карда шуданд:

- экскурсияҳо;
- суҳбатҳо дар мавзӯҳои ватандӯстӣ;
- муҳокимаи комёбиҳои ҷеҳраҳо ва шахсиятҳои алоҳидаи таърихӣ, ки кирдори онҳо ба инкишофи давлати худ таъсири назаррас расонидааст;
- муҳокимаи аъзои оилаи худ, ки ба манфиати Ватан дар ҷангҳо иштирок кардаанд.

Чунин равиш дар якҷоягӣ бо тағйироти дар боло тавсифшуда имкон дод, ки муносибат ба «шараф» дар зинамаротиби арзишҳо аз сатри дувоздахум ба даҳум гузарад.

Аммо дар заминаи маълумоти бадастомада на танҳо муносибати пурсидашудагон ба ҳар як унсури алоҳида ва ҳаракати онҳо дар доираи зинанизоми алоҳидаи сохтори «ватандӯстӣ», балки таносуби эҳтимолии байни тағйирёбандаҳои муайян низ таваҷҷӯҳи зиёд дорад.

Моҳият дар ин аст, ки маълумоти хоми озмоишӣ, ки дар Ҷадвалҳо оварда шудаанд, барои ошкор кардани робитаи байни тағйирёбандаҳои инфиродӣ мавриди таҳлили коррелятсия қарор гирифтанд. Минбаъд ин вобастагӣҳо баррасӣ менамоям.

Дар марҳилаи назоратӣ робитаи байни чунин мафҳумҳо ба монанди садоқат ва эътибор ва баъдтар (дар марҳилаи назоратӣ) байни садоқат ва эҳтиром вучуд дошт ($R = 0,2441$).

Амалан, ин маънои онро дорад, ки эҳтироми ватандӯст ба ин ё он объект ё ашё (масалан, ба Ватан) ҳар қадар бештар бошад, ҳамон қадар ба ӯ содиқ аст. Ба ибораи дигар, сухан дар бораи вобастагии отифавии шахс ба ин ё он объекти олами беруна меравад [139, с. 49-52].

Мувофиқати дуҷумла бевосита ($K = 0,2441$) байни мафҳумҳое, ба монанди эътибор ва эҳсоси қарз ошкор гардид. Моҳиятан, ҳисси қарз бояд ҳамеша дар амалҳои муайяне ифода карда шавад, ки бо дараҷаи баланди масъулият хос аст, бинобар ин, ин вобастагии мутақобила хеле равшан аст – эҳсоси қарз ҳар қадар баландтар бошад, масъулият барои амали иҷрошуда ҳамон қадар баландтар аст, бо он ки посухдиҳанда онро (эътимодноқ) иҷро хоҳад кард, ки бешак дар заминаи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандӣ муҳим аст.

Бояд қайд кард, ки зарифҳои мувофиқат (коррелятсия) дар ду мисоли қаблан овардашуда аз ҷиҳати табиӣ айният доранд.

Ду омили баъдӣ, ки байни онҳо вобастагӣ пайдо шудааст, эҳсоси худталабӣ ва вичдони худ аст.

Ин ҷуфт низ чашмдоштӣ аст, зеро баробари баланд шудани талаботи бошуурона нисбат ба худ ҳамчун шахс сифатҳои ахлоқӣ (аз ҷумла вичдон) меафзоянд, зеро сифатҳои кирдори худӣ кас беҳтар мегардад. Дар шароити воқеӣ, зарифи мувофиқати (коррелятсия) ин ҷуфт ($K = 0,3310$) –ро ташкил мекард.

Ростқавлӣ ва эҳтиром боз як ҷуфти дигари тағйирёбандаҳои ба ҳам вобаста мебошанд, ки ба таври мусбат алоқаманданд ($K = 0,2478$). Ва воқеан, ҳар қадар эҳтироми ватандӯст нисбат ба худ ва олами атроф баланд бошад, ҳамон қадар ҳам дар формати ғайрилафзӣ (омили рафтор) ва ҳам дар шакли шифохӣ (омили муошират) поквичдонтар мешавад.

Муҳаббат ба Ватан ва масъулият ҷуфти охиринаст, ки бо ҳам мувофиқ мебошанд. Нуктаи асосӣ дар он аст, ки ин тағйирёбандаҳо дар марҳилаи назорат бо ҳам дар мувофиқат қарор доранд, зеро тавре қаблан зикр гардид, дар марҳилаи ибтидоӣ посухдиҳандагон мафҳуми Ватанро бештар ба таври мавҳум, ба таври объективӣ абстрактӣ дарк накардаанд [163, с. 210-213].

Аз ин рӯ, вақте ки муҳаббат ба Ватан баланд мешавад, масъулият ҳам боло меравад.

Бояд гуфт, ки ин чуфти тағйирёбанда комилан равшан нест, зеро дар асл шахс метавонад Ватанро дӯст надорад (воқеан дар хориҷи кишвар зиндагӣ мекунад), аммо масъулияти ӯ барои кирдори худ коҳиш намеёбад ва аксаран, баландтар мешавад.

Метавон тахмин кард, ки ин ба вижагиҳои фарҳангӣ ва отифавии ҳар як фарди алоҳида вобаста аст, вале ин масъала мавзӯи таҳқиқоти мазкур нест, бинобар ин дар алоҳида баррасӣ карда намешавад.

Минбаъд мақсаднок аст, ки муносибатҳои манфии ҳосилшуда баррасӣ карда шавад, яъне вақте ки афзоиши назарраси як сифат боиси коҳиши назарраси дигар мегардад.

Чуфти аввал бо мувофиқати манфӣ ($K = -0,2532$) ҷаҳони бидуни ҷанг ва садоқат аст.

Ин падида аз нуқтаи назари амалӣ комилан асоснок гардид, зеро ин чунин маъно дорад, ки эҳтимолияти ҷанг ҳар қадар паст бошад, садоқат ба Ватан ҳамон қадар афзоиш хоҳад ёфт. Албатта, ин мувофиқат ба як маъно метавонад бо падидаи тарсӯй дар замони ҷанг алоқаманд бошад, ки садоқат ба Ватан метавонад мутаносибан ба эҳтимоли ҷорӣ шудани вазъияти ҳарбӣ коҳиш ёбад, аммо дар ин ҳолат дар робита ба синну соли озмоишшавандагон ва сусти инкишоф ёфтани сифатҳои дигар ворид кардан бамаврид аст.

Чуфти навбатӣ ($K = -0.2302$) садоқат ва табиат аст.

Яъне инсон ҳар қадар ба табиат майл кунад, ҳамон қадар нисбат ба одамон содиқтар мемонад. Дар амал чунин падидаҳо дар интровертҳо мушоҳида карда мешаванд, зеро дар ҳақиқат, вақте ки одам «ба худ меравад», он гоҳ доираи ҳамкории вай хеле коста мегардад ва аз ин рӯ, эҳтимолияти боварӣ ба ин гуна шароит ба ҳар қас ниҳоят камтар аст.

Некӣ ва муҳаббат ба Ватан як чуфти дигаре аст, ки мувофиқати манфӣ дорад ($K = -0,2098$), аммо ба эҳтимоли зиёд ин вобастагӣ бояд бо баъзе омилҳои, ки дар ин таҳқиқот ҳанӯз муайян нашудаанд ё истифода нашудаанд, алоқаманд

бошад, зеро аз нуқтаи назари амалӣ ватандӯст Ватани худро ҳар қадар бештар дӯст дорад, вай ҳамон қадар меҳрубон аст.

Аз сӯйи дигар, ин падидаҳо метавон дар заминаи омодагии артиш ба муҳориба тавзеҳ дод. Воқеан, дар амал самараи сарбози нексиришт нисбат ба ҷанговари варзида, ки дараҷаи баланди таҷовузгарӣ дорад, ҳеле камтар аст.

Вобастагии мушобеҳро дар ҷуфти «ҷаҳони бечанг» ва «Некӣ» ($K = -0,2187$) мушоҳида кардан мумкин аст, ки дар ин маврид бо далелҳои боло низ шарҳ дода мешавад.

Муносибати манфӣ дар ҷуфтҳои «ватандӯстӣ» ва «некӣ» ($K = -0,2975$) ошкор шудааст.

Ва боз чунин вобастагӣ аз мавҷуд набудани тағйирёбандаи дигар дар феҳристи умумии мақулаҳо аз низоми экологии умумии мафҳумҳое, ки ба тарбияи ватандӯстии шаҳрвандӣ нигаронида шудаанд, далолат мекунад.

Ҷуфти навбатӣ бо мувофиқати манфӣ ростқавлӣ ва некӣ аст ($K = -0,2119$).

Қобили зикр аст, ки ин вобастагӣ воқеияти ҷориро бо назардошти сатҳи кофии воқуниши фард ва огоҳии воқеият пурра инъикос мекунад, зеро инсон ростқавл, ки қодир ба баёни ҳақиқат аст, аслан меҳрубон буда наметавонад. Аз ин рӯ, дар раванди иртибот ва муколама бо олами беруна ва муҳити зист ҳар қадар ростқавлӣ бештар бошад, ҳамон қадар инсон камтар меҳрубон аст ва дар заминаи тарбияи ватандӯстӣ ин нукта бештар аз аҳамият бархӯрдор аст.

Мафҳуми қарз дар як вақт бо чор тағйирёбанда мувофиқати манфӣ дорад, аз ҷумла:

- табиат ($K = -0,2030$);
- вичдон ($K = -0,2814$);
- эҳтиром ($K = 0,3228$);
- худталабӣ ($K = -0,2226$).

Мувофиқати баръакс дар мавриди дуҷум бештар тавзеҳшаванда аст, зеро дар шароити замони ҷанг дар ҳифзи сарҳади Ватан инсон маҷбур аст, ки сарбозони душманро ҳалок созад, ки ин қарзи ӯ дар назди кишвараш аст, аммо ҳар қадаре

ки ин қарзро воқеан адо кунад, ӯ ҳамон қадар бовичдон боқӣ мемонад [145, с. 238-241].

Дар бораи ҷуфти «қарз – эҳтиром» ҳаминро гуфтан мумкин аст, зеро ҳуди мафҳумҳои «эҳтиром» ва «вичдон» ҳамдигарро мукмиланд, яъне пуррақунандаи ҳамдигар мебошанд.

Дар ҷуфти охирин вобастагии ҷолиб ошкор карда шуд. Чунончи, дар баробари афзоиши талаботи шахс нисбат ба худ ҳисси қарз кунд мешавад, аммо аз нигоҳи амалӣ ин комилан тавзеҳшаванда аст, зеро тарбияи вичдон ва эҳтиром (истилоҳоти қаблӣ) дар худ низ яке аз талаботи имконпазир аст.

Байни мафҳуми «эътибор» ва мафҳумҳои боқимонда низ мувофиқати баръакс пайдо шуд:

- табиат ($K = - 0,2947$);
- муҳаббат ба Ватан ($K = - 0,3510$).

Дар ин маврид тазоди ошкор ба миён меояд, зеро маълум мешавад, ки одам ҳар қадар бештар ба табиат саъю талош намояд ё Ватанро дӯст дорад, эътибори ҳамон қадар коста мегардад.

Дар амал чунин зиддиятро бо ибораи «худро ба ягон чизи дигар пурра бахшида тавонистан» ифода кардан мумкин аст, зеро вақте ки одам дар табиат «ҳал мешавад» ва ба манфиати он коре мекунад, пас кӯшиши ғамхорӣ кардан дар бораи худ, талаботи ҳуди ӯ дар ҳақиқат аз байн меравад.

Байни мафҳуми «масъулият» ва мафҳумҳои зерин мувофиқати баръаксро мушоҳида кардан мумкин аст:

- ростқавлӣ ($K = - 0,3554$);
- худталабӣ ($K = - 0,2932$);
- эҳтиром ($K = - 0,3403$).

Бояд гуфт, ки ҳар се мавқеъ ба ҳам зид мебошанд (масалан, эҳсоси масъулият ҳар қадар баланд бошад, ҳамон қадар эҳтиром камтар ва баръакс), вале дар дурнамои тулонӣ онҳо бояд бо роҳи худтарбиякунӣ, боло бурдани

вокуниш ва албатта, раванди иҷтимоигардонӣ, ки тақрибан як умр идома меёбад, ҳаллу фасл карда шаванд.

Мувофиқати баръакси охирин ($K = - 0,2554$) дар ҷуфти "табиат" ва "ростқавлӣ" пайдо шудааст.

Дар ин ҳолат, хулосаро ба монанди хулосаи се ҷуфти қаблӣ баровардан мумкин аст.

Умуман, ҳамаи зиддиятҳои дар ин марҳила пешниҳодшударо аз ҷониби посухдиҳандагони нокифоя инкишофёфта ба таври иловагӣ шарҳ додан мумкин аст:

- саъю кӯшиш ба худназоратӣ;
- саъю кӯшиши маҳдуд кардан ва оқилона баҳо додан ба кирдори худ ба сабаби набудани озодӣ то расидан ба синни 18-солагӣ.

Ҳамчунин, амали хонандагони синфҳои болоӣ дар аксари мавридҳо аз ҷониби муҳити беруна аз ҳисоби мониторинги доимии зерин ҳавасманд карда мешавад:

- омӯзгорон;
- падару модар;
- ҳешовандон.

Дар Ҷадвал қолаби зароби мувофиқати ҷуфтҳо оварда шудааст, ки моҳияти муносибатҳои тағйирёбандаҳоро дар давраи дарозмуддат инъикос менамояд, яъне агар пештар суҳан дар бораи вобастагии байни тағйирёбандаҳо дар як марҳила (назоратӣ ё ибтидоӣ) бошад, пас минбаъд дар бораи мувофиқати байни нишондиҳандаҳои ду марҳила дар як вақт суҳан меравад.

Чунончи, аввалин мувофиқати бевосита ошкоргардида ҷуфти "садоқат" ва "эътибор" аст ($K = 0,2956$).

Ва воқеан, дар шахс ҳар қадар, ки эҳсоси иззати нафси худ бештар инкишоф ёбад, ҳамон қадар мавқеи ҳаётии салоҳиятнокро риоя мекунад ва аз ин рӯ, нисбат ба ин кирдорҳо ҳамон қадар ҳақиқӣ хоҳад буд.

Аммо ҳангоми муҳокимаи мафҳуми «садоқат» ба мақсад мувофиқ аст, ки объект ё ашёро, ки нисбат ба он эҳсосоти мазкур зоҳир мегардад, нишон диҳем.

Байни мафҳумҳои «эътибор» ва «некӣ» (0,2446) мувофиқати бевоситаи аслан ба ҳам монанд пайдо шудааст. Ба ибораи дигар, вақте ки донишомӯз аз курси ислоҳшудаи Таърихи умумӣ гузаштааст, донишомӯз ҳар қадар меҳрубонтар мешуд, ҳамон қадар сазовори худ ва рафтори худ мешуд.

Мувофиқати аз ҳама пурзиддият, вале дар айни замон асоснок ($K = 0,3435$) байни ҷуфти «чаҳони бе ҷанг» ва «муҳаббат ба Ватан» пайдо шудааст, зеро ватандӯст дар ҳақиқат Ватанро дар маҳз дар набудани ҷанг бештар дӯст медорад.

Сабаб дар ин маврид дар он аст, ки заминаҳои ба вучуд омадани замони ҷанг на ҳамеша аз амали дурусти роҳбарияти давлат вобаста аст. Аз ин рӯ, воқеан дар замони осоишта Ватанро бештар дӯст доштан лозим аст, дар замони ҷанг бошад, меҳру муҳаббат ба Ватанро аз ғаризаи худмуҳофизаткунӣ хира кардан мумкин аст, ки ин зиддиятро воқеан асоснок мекунад, вале маҳз дар ин маврид «ватандустӣ» ба майдон мебарояд, ки баробари афзудани «меҳру муҳаббат ба Ватан» пурзӯр мегардад ($K = 0,33$) [168, с. 138-140].

Ҳар қадаре, ки шахс масъулият нишон диҳад, ӯ ҳамон қадар бовичдонтар аст - ин робитаи мутақобилаи дигарест, ки дар натиҷаи ин таҳқиқот пайдо шудааст (зариби мувофиқат $K = 0,2003$).

Байни мафҳуми «эҳтиром» ва мафҳумҳои зерин мувофиқати бевосита ошкор гардид:

- табиат ($K = 0,2605$);
- вичдон ($K = 0,2932$);
- ростқавлӣ ($K = 0,2689$).

Ба воқеан, инсон ҳар қадар худро эҳтиром кунад, ҳамон қадар софдилу поквичдон мегардад, ки ин мувофиқати мусбати ошкоршудаи байни ду мафҳуми охир ($K=0,2648$) бори дигар собит гардид.

Дар навбати худ, одам ҳар қадар поквичдон бошад, ҳамон қадар шаъну шараф дорад ($K = 0,3057$).

Илова бар ин, дар ҳамин қарина ба мақсад мувофиқ аст, ки робитаҳои ошкоршуда бо мувофиқати баръакс баррасӣ карда шаванд, зеро ба ин васила натиҷаҳои бевоситаи таҳқиқоти мазкур аз ҷиҳати динамикаи тағйирот дар ҷаҳонбинӣ ва ҷаҳоншиносии фард дар ҷараёни кори озмоишӣ фаҳмтар мешаванд.

Муносибати аввал дар байни ҷуфти «ҷаҳони бечанг» ва «садоқат» ($K = -0,3107$) аст, аммо дар ин маврид мушаххас кардани мафҳуми дуҷумлаи «садоқат ба Ватан» бамаврид аст, зеро он пештар дуруст кайд карда шуда буд, садоқат бояд бевосита нисбат ба ин ё он объект ё ашёи зухур ёбад.

Инчунин, мафҳуми «садоқат» бо «эҳтиром» ба таври баръакс мувофиқат мекунад ($K = -0,2039$).

"Некӣ", дар навбати худ, баръакс аз ҷунин мафҳумҳо вобаста аст:

- ватандӯстӣ ($K = -0,2310$);
- масъулият ($K = -0,2239$);
- шараф ($K = -0,2481$);
- вичдон ($K = -0,2687$).

Вобастагӣҳои пешниҳодшуда низ зиддияти муайян доранд, вале он пеш аз ҳама, бо сабаби механизмҳои дар шахсият то охир ташаккулнаёфта, ки қаблан зикр шуда буд, ба вучуд меояд.

Мафҳуми "қарз" бо ин мафҳумҳо робитаи баракс дорад:

- эҳтиром ($K = -0,2461$);
- ростқавлӣ ($K = -0,4391$);
- вичдон ($K = -0,2306$).

Агар ин вобастагиро дар заминаи тарбияи ватандӯстии шахрвандӣ ба назар гирем, бешубҳа, минбаъд низ барномаи таълимиро тағйир додан зарур аст, зеро бо ҳамаи тағйирёбандаҳои овардашуда вобастагии бевосита дар ин маврид бештар мантиқӣ хоҳад буд.

Мафҳуми «эътибор» бо «эҳтиром» ($K = -0,3197$), «вичдон» ($K = -0,3482$), «шараф» ($K = -0,3000$), ростқавлӣ ($K = -0,2137$) мувофиқати баръакс дорад.

Қаблан ба зарурати ҳамгирии равиши рафторӣ дар раванди таълим таваҷҷуҳи хоса дода мешуд, ки барои ташаккули амсилаи рафтори нав дар пойгоҳи тафаккур тарҳрезӣ шудааст, аз ин рӯ мо метавонем минбаъд натиҷаҳоро бо назардошти ҷанбаи мазкур баррасӣ кунем.

Барои ба таври ампирик андозагирӣ кардани ҷанбаи мазкур, аз посухдиҳандагон хоҳиш карда шуд, ки санҷиши иборат аз 14 саволро, ки кирдорҳои муайянро тавсиф мекунад, супоранд.

Марҳилаи аввал бо он тавсиф мешуд, ки тақрибан нисфи пурсидашудагон (45%) чунин ҳисоб мекарданд, ки дар ҳолатҳое, ки нишон додани ватандӯстӣ зарур бошад, баръакс, бояд бетарафона амал кард, аммо аллакай дар марҳилаи назоратӣ ин динамика ба таври назаррас тағйир ёфт.

Ҳамин тариқ, каме бештар аз 95%-и озмоишшавандагон бар ин назар буданд, ки рафтори ватандӯст бояд ба кумак ба мардум ва анҷом додани корҳои хайр, баланд бардоштани шаъну шарафи оила нигаронида шавад.

Қобили зикр аст, ки дар марҳилаи назоратӣ хонандагони муассисаҳои таҳсилотӣ зухуроти (далели) воқеии ватандӯстиро муваффақият дар таълим (88%) медонистанд, вале дар марҳилаи ибтидоӣ шумораи умумии чунин посухдиҳандагон каме бештар аз 30% буд.

Қаблан чанд натиҷаи робитаи байни ватандӯстии ҳақиқӣ ва сулҳҷӯӣ якбора оварда шуда буд, ки онро натиҷаҳои ин методика ба таври иловагӣ тасдиқ кард ва беш аз 80% пурсидашудагон дар марҳилаи назорат бар ин назар буданд, маҳз бенизоӣ зухури ватандӯстии шахрвандӣ аст. .

Ҳамчунин, дар ибтидо танҳо чанд нафар озмоишшавандагон (9%) муътақид буданд, амалҳое, ки ба муҳаббат ба Ватан нигаронида шудаанд, ватандӯстии ҳақиқиро ифода мекунанд, аммо дар марҳилаи назоратӣ шумораи умумии пурсидашудагон бо чунин ақида 80% буд.

Хулосаи умумӣ ин аст, ки аксарияти мутлақи субъектҳо дар марҳилаи назорат амалҳои самти мусбатро интихоб кардаанд, ки аз ин бармеояд:

ватандӯстӣ бояд майли шахсро ба кори дуруст инкишоф диҳад, ки ин дар Ҷадвали зер равшан нишон дода шудааст.

Ҷадвали 3.- Натиҷаҳои омӯзиши ҷанбаи рафторӣ

Рафторҳои мусбат	Рафторҳои бетарафона	Рафторҳои манфӣ
78,826	12,41	8,758

Ҳамин тариқ, маълумотҳои пешниҳодшуда динамикаи мусбати натиҷаҳо дар ҷаҳорҷӯбаи корҳои таҷрибавӣ равшан нишон медиҳанд.

Ғайр аз он, як қатор тадбирҳо қайд кардан лозим аст, ки ба барномаи таълимӣ илова карда шудаанд, аз ҷумла:

- дарсҳои далерӣ;
- бозии варзишии «Канӣ, бачаҳо»;
- бозии "Зарница";
- иқдоми «Дарахтро наҷот медиҳем»;
- навбатдорӣ дар вақти беруназдарсӣ;
- ҳифзи тартиби ҳукуқӣ;
- идҳои ватандӯстии «9 май» ва «23 февраль».

Ҳамин тариқ, дар раванди корҳои таҳқиқотӣ имкон пайдо шуд, ки якбора се ҷузъро дар заминаи равишҳои аксиологӣ, фарҳангӣ ва фаъолиятӣ бомуваффақият дар якҷоягӣ инҳоро таъмин намуданд:

- ивазшавии ҷаҳонбинӣ ва ҷаҳоншиносии озмоишшавандагон;
- ташаккули амсилаҳои усулан нави рафтор;
- идроки дақиқтар дарк ва дарки истилоҳоти марбут ба ташаккули ватандӯстии шаҳрвандӣ.

Аз ин рӯ, вазифаҳои дар қисми амалии ин таҳқиқот гузошташуда ба анҷом расиданд, бинобар ин, тавсия дода мешавад, ки дар зер хулосаҳои мухтасар пешниҳод карда шаванд.

Хулосаи боби 2

1. Аз доираи тамоми равишҳои имконпазири илмӣ ҳалли вазифаҳои дар қисми амалии таҳқиқот матраҳбуда самаранокии се ҷузъи муносиб интиҳоб ва асоснок карда шуд: фаъолиятӣ, аксиологӣ ва фарҳангшиносӣ:

2. Ҳар яке аз равишҳои пешниҳодшуда ҳалли масъалаҳои мушаххасро дар ҷараёни кори озмоишӣ таъмин менамуд;

3. Асоси истифодаи равиши фарҳангшиносӣ: дар посухдиҳандагонӣ озмоишшаванда талқин ва тарбия намудани асосҳои фарҳанги мардуми Тоҷикистон, баланд бардоштани огоҳӣ оид ба анъанаҳо, расму оинҳо, арзишҳои кишвар бо мақсади ташаккули ҷаҳонбинӣ ва намунаҳои рафтор мебошад;

4. Моҳияти равиши фаъолиятӣ ҳамгироии ҷорабиниҳои гуногун ва рушди бозии ҳарбию ватандӯстӣ бо мақсади мустаҳкам намудани механизмҳо ва амсилаҳои нави рафтор бо ёрии фаъолиятҳо буд, ки озмоишшавандагон бояд дар оянда онҳоро дар амал татбиқ намоянд;

5. Вазифаи равиши аксиологӣ ташаккули системаи нави арзишҳо, муносибатҳо, мазмунҳо мебошад, ки бояд дар озмоишшавандагон дарк намудани фаъолият ва мулоҳизаи амсилаҳои нави рафторро таъмин намояд;

6. Равишҳои пешниҳодшуда бояд дар маҷмӯъ ба ҷузъҳои маърифатӣ, арзишӣ, рафторӣ равонӣ озмоишшавандагон таъсир расонида, системаи идроки онҳоро аз олами атроф муносиб намуда, муносибатҳои навро ташаккул диҳанд;

7. Пас аз асоснок кардани равишҳои додашуда концепсияи лоиҳаи таҳқиқотӣ пешниҳод карда шуд, ки ҳадафи он:

- ташаккули низоми нави арзишҳо ва муносибатҳо дар байни хонандагон;
- ба таври салоҳиятнок пешниҳод намудани мавод ва маълумот дар бораи қаринаи таърихӣ рушди кишвар, расму оинҳо, анъанаҳо, идҳои давлатӣ;
- дар шуури хонандагон ташаккул додани мафҳумҳои: дӯстӣ, садоқат, шаъну шараф, қарз дар назди Ватан, эҳтироми хештан;

- ташаккули муносибат, амсилаҳои рафтор, кирдорҳои нав дар зери таъсири ангеаҳои усулан нав, то ки фаъолияти озмоишшаванда махсусан ба ҳифзи давлат, дастгирии дӯстону наздикон дар ҳаёти минбаъда нигаронида шавад;

- гузарондани чорабиниҳои гуногун, ки дар таркиб ва муҳтавои худ бояд маводи таълими омӯзгорро инъикос намояд, тадричан дар шуури хонандагон иттилооти заруриро ҷой диҳад, ки якбора дар се самт: идрок, рафтор, шуур таъсир мерасонад.

8. Амсилаи таҳқиқот бо шумули:

- ҳадафҳо;
- вазифаҳо;
- самтҳои фаъолият тасвир шуда буд.

Тезисҳои асосӣ инчунин аз рӯйи таҳассуси зарурии омӯзгоре, ки бо хонандагон дарсҳо мегузаронанд ва онҳоро месанҷанд, тартиб дода шудаанд.

Пойгоҳи таҳқиқоти илмӣ интихоб карда шуд.

Интихоби намоёндагӣ – хонандагони синфҳои 9-10 муайян карда шуд.

Мавзӯе интихоб карда шуд, ки курси таълимии он дар заминаи ин таҳқиқоти мазкур ислоҳ карда шудааст (Таърихи умумӣ);

9. Кор якбора дар якҷанд самт сурат гирифт:

- ташаккули низоми донишҳои хонандагон оид ба таърихи Ватан, Модар-Ватани, Ватани хурд, анъанаҳои халқҳои Тоҷикистон, рамзҳои давлатӣ, ташкилоти давлатии Тоҷикистон, ҳимоятгарони Ватан, идҳои ватандӯстӣ дар дарсҳои таърих, соатҳои дарсӣ, машғулиятҳои беруназсинфӣ;

- шинос намудани хонандагон бо арзишҳо («қарз», «эътибор», «муҳаббат ба Ватан», «масъулият», «ватандӯстӣ», «эҳтиром», «шаъну шараф») дар чараёни фаъолияти дарсӣ ва беруназсинфӣ;

- ташаккули талаботи хонандагон ба иҷрои амалу кирдорҳои самти ватандӯстӣ (иштирок дар чорабиниҳо, худидоракунии мактаб, муносибати бошуурона ба таълим, иҷрои супоришҳо);

10. Шакл ва методҳои кори омӯзгор оид ба ташаккули ҷузьҳои арзишҳои шахрвандию ватандӯстии хонандагон муайян гардида, имкониятҳои таълимии фанни «Таърихи умумӣ» дар ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстии хонандагон ошкор шудаанд;

11. Захираҳои имконпазири таълими озмоишшавандагон дар қаринаи курси «Таърихи умумӣ» бо мақсади ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстии донишҷомӯзон муайян карда шуданд;

12. Аз рӯйи таҷриба муайян карда шуд, ки доираи иловагии машғулиятҳои беруназсинфӣ ва бозиҳои ҳарбию ватандӯстӣ, ки ба курси таълимӣ ҳамгиро карда шудаанд, таъсири мусбат дошта, ба ташаккули амсилаҳои нави рафтори озмоишшавандагон мусоидат менамоянд;

13. Таҳқиқот тағйиротеро, ки дар муҳтавои ҷузьи маърифатии арзишҳои шахрвандию ватандӯстӣ дар марҳилаи назоратии кори озмоишӣ ба вуқӯъ пайваست, муайян кард, зеро дар ибтидо тасаввуроти озмоишшавандагон ҳо нисбат ба Ватан, ватандӯстӣ, ватандӯст бештар якпорча буданд, то ҷузьӣ, дар ҳоле ки маълумоти дарёфтгардида дуруст шарҳ дода шуда, ба онҳо баҳои мувофиқ додашудааст;

14. Тағйироти дар муҳтавои ҷузьи арзишӣ ба вучудомада қайд карда шудаанд – аз ҷумла, зинанизоми низоми арзишҳое, ки бо мафҳуми «ватандӯстии шахрвандӣ» алоқаманданд, тағйироти ҷиддӣ ба амал омад;

15. Дар рафти таҳлили мувофиқатӣ (коррелятсионӣ) байни як қатори пурраи тағйирёбандаҳо вобастагҳои бевосита ва баръакс муқаррар карда шуданд. Ҳамзамон, вобастагӣ ҳам дар доираи яке аз марҳилаҳои таҳқиқот ва ҳам дар давомнокӣ муқаррар карда шуданд ва он имкон дод, ки қонуниятҳои муайян байни инкишофи бевоситаи озмоишшавандагон дар муддати 2 сол, ивазшавии ҷаҳонбинӣ ва низоми арзишҳои онҳо муайян карда шаванд;

16. Тағйироте, ки дар ҷузьи рафтор ба вучуд омадаанд, қайд карда шудаанд, зеро дар натиҷаи таҳқиқ амсилаи рафтори хонандагон тағйир ёфт.

Маълумоте, ки дар ин боб оварда шудаанд, самаранокии амсилаи таҳқиқотии пешниҳодшударо равшан нишон медиҳанд, онҳо дуруст ва моҳирона шарҳ дода шуда, аҳамияти худро дар амалия, аз ҷумла тавассути истифодаи методи таҳлили коррелятсионӣ исбот кардаанд.

Хулосаҳои бадастомада барои бахши озмоишии таҳқиқот, ки минбаъд амалӣ карда мешаванд, асос хоҳанд буд.

ХУЛОСА

1. Натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия:

Дар шароити ҷаҳоншавии равандҳои глобалӣ ва таҳдидҳои нав проблемаи ташаккули арзишҳои шаҳрвандию ватандӯстӣ дар байни хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ҳамчун қисмати муҳими фарҳанги умумии иҷтимоии инсон беш аз пеш аҳамият пайдо мекунад.

Фазои таҳсилотии муассисаи таҳсилотии умумии муосир бояд бо арзишҳои пур шавад, ки барои ҳамаи шаҳрвандони ҷумҳурӣ муштарак бошанд. Ватандӯстӣ ин муҳаббат ба Ватан, ба маҳалле, ки дар он ҷо таваллуд ва ба воя расидааст, ба падару модар, оила, хидмат ба нафъи Ватан аст. Ташаккули фарҳангу арзишҳои ватандӯстӣ, пеш аз ҳама, тарбияи ватандӯстӣ ҳамчун яке аз арзишҳои бунёдии миллӣ мебошад. [1-М;4-М]

Мулоҳизаи назариявии проблемаи ташаккули арзишҳои шаҳрвандию ватандӯстии хонандагони тоҷик, ки дар назди таҳқиқоти мо гузошта шуда буд, зарурати муфассал ошкор намудани пайдоиш ва рушди донишҳои илмиро оид ба тарбияи ватандӯстии насли наврасу ҷавонон ва ватандӯстӣ ҳамчун як падидаи муҳими иҷтимоӣ нишон дод. [2-М;3-М]

Муносибати интиқодӣ ба донишҳои муосири илмӣ оид ба ватандӯстӣ ва тарбияи он дар насли наврас зарурати баланд бардоштани ихтисоси омӯзгорони мактабҳои таҳсилоти ҳамагониро, ки ба тарбияи ватандӯстии хонандагон, ташаккули арзишҳои шаҳрвандию ватандӯстӣ дар байни хонандагон машғуланд, муайян менамояд. [1-М;5-М]

Дар таҳқиқоти мо барои мушаххас кардани мафҳумҳои асосӣ, аз қабили «ватандӯстӣ», «арзишҳои ватандӯстӣ», «фарҳанг» ва ғайра корҳо анҷом дода шуданд. Ин ба он асос гардид, ки фарҳанги ватандӯстии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ҳамчун раванди тарбияи бонизоми шахсият, ки дар он низомнокӣ тавассути муҳтавои ҷузъҳои маърифатӣ, рафторӣ ва арзишӣ муайян карда мешавад, ошкор карда шавад.

Самаранокии раванди ташаккули арзишҳои шаҳрвандию ватандӯстии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар сурате таъмин мегардад,

ки дар фаъолияти омӯзгор амсилаи ба ташаккули ин фарҳанг нигаронидашуда истифода шавад. Амсилаи таҳиякардаи мо ба ғояи ҳифзи Ватан, ҳифзи худ ва шаъну эътибори худ асос ёфтааст. Дар ғояи мазкур, объекти асосӣ инсони ватандӯстест, ки ба хизмати Ватан ва халқи худ омода аст. Чунин амсила дар худ майлу хоҳиши ҷавонмардро дар зиндагӣ бо омодагӣ ба иҷрои корҳои аҳамияти ҷамъиятидошта ба нафъи оила, мактаб, синф ва Ватани хурди худ ба ҳам пайвастааст. Амсила мафҳуми чигуна ташаккулҳои эҳсоси иззати нафсро дар бар мегирад, ки метавонад эҳтироми ҳамсинфон ва дигар одамонро ба хонандагони муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ таъмин намояд. [2-М; 3-М; 8-М]

Амсилае, ки ба ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстии хонандагони муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ нигаронида шудааст, тибқи нақшаи муайяни таълимӣ, самти фаъолияти омӯзгор, ки ба унсурҳои алоҳидаи фарҳанги ватандӯстӣ мувофиқ аст, амалӣ карда мешавад. [1-М; 2-М; 7-М]

Амсила аз ҷузъҳои зерин иборат аст: мақсад, равишҳо ва сохтори ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстӣ, вижагиҳои фаъолияти омӯзгор, ки ба ташаккули фарҳанги ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ дар ҷараёни корҳои таълимӣ ва беруназсинфӣ, натиҷаи пешбинишаванда нигаронида шудааст, бояд ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстӣ бошад.

Яке аз муҳимтарин масъалаҳои таҳқиқоти мо муайян кардани равишҳои муассир барои ҳалли проблемаҳои ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ буд. Дар раванди кори таҳқиқотӣ асоснокии зарурати истифодаи равишҳои фарҳангшиносӣ ва фаъолияти оварда шуда, муҳтавои равиши аксиологӣ, ки ба ташаккули фарҳанги ватандӯстии хонандагон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нигаронида шудааст, ошкор ва мушаххас карда мешавад. [2-М; 5-М]

Бо ёрии равишҳои дар боло зикршуда хонандагон донишҳо оид ба таърихи Ватан, диёри азиз, ватандӯстиро аз худ намуда, мафҳумҳои «қарз», «садоқат», «сулҳ», «шаъну шараф», «ватанпарастӣ», «муҳаббат ба Ватан» ва ғайраро мулоҳиза менамоянд, ки ба рушди қобилияти хонандагон ба кирдорҳои ба манфиати ҳамсинфон, мактаб, оила, Ватани хурд нигаронида шуда, ташаккули

ҳавасмандии иштироки фаъолона дар чорабиниҳои ватандӯстиро инкишоф медиҳанд. 3-М;10-М]

Таҳқиқоти иҷрошуда бо сарчашмаҳои назариявӣ имкон дод, ки муҳтавои раванди ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, инчунин самтҳои фаъолияти омӯзгорон дар ташаккули фарҳанги ватандӯстии хонандагон муайян карда шавад.

Дар савияи таълими ташаккули фарҳанг ва арзишҳои ватандӯстӣ дар пойгоҳи маводи таълимии фанни «Таърихи умумӣ», дар савияи тарбия муҳтавои раванди мазкур маводи чорабиниҳои самти ватандӯстӣ, соатҳои дарси мактабӣ асос ёфта буданд. Ғайр аз ин, дар қор бо хонандагон таҷрибаи ҷамъбастгардида истифода бурда шуд, ки он ба тарбияи ватандӯстии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёна асос ёфтааст. [2-М;9-М]

Раванди ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ ҷузъҳои зеринро дар бар мегирад:

- ташаккули донишҳо дар бораи таърихи Тоҷикистон, диёри азиз, гузашта ва имрӯзи қаҳрамононаи халқ, рамзҳои давлатӣ, анъанаҳо, расму ойинҳо, ҷашнҳои мардумӣ;

- ошноӣ бо арзишҳое, ки дар тафаккури ҷавонон тағйири шакл намуда, ангега барои анҷом додани амалҳои ватандӯстӣ мегардад. Ба ин арзишҳо –~~не~~кӣ”, –~~қ~~арз”, –~~в~~атандӯстӣ”, –~~м~~ухаббат ба Ватан”, –~~ш~~аъну шараф”, –~~в~~ичдон”, –~~э~~ҳтиром” ва ғайра дохил мешаванд;

- рушди қобилияти хонандагони синфҳои болоӣ ҷиҳати арзёбии рӯйдодҳо кирдорҳои худ ва кирдорҳои одамони дигар бо арзишҳои дар муқоиса бо арзишҳои дар ҷомеа қабулшуда, меъёрҳои фарҳанги ватандӯстӣ;

- ташаккули талаботи донишомӯз ҷиҳати иштироки бошуурона дар чорабиниҳои ватандӯстӣ ва дарки аҳамияти онҳо. [1-М;2-М;7-М]

Фаъолияти омӯзгори муассисаи таҳсилоти умумӣ, ки ба ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстии хонандагон нигаронида шудааст, бояд ба методҳои мувофиқ ба ин ё он шакли таълиму тарбия асос ёбад. Дар фаъолияти

таълимӣ ташаккули донишҳои хонандагон дар бораи гузаштаи таърихии кишвари худ, Ватани хурд, корнамоиҳои ҳарбӣ ва меҳнатӣ ҳангоми дарсҳо аз ҷанҳои гуногун дар шакли дарси паёмҳо, ҷамъбастанӣ, ислоҳот, назорати дониш амалӣ мегардад. Ин раванд бо чунин методҳо ба монанди ҳикоя, гузориш, суҳбат, пурсиш, санҷиш, шарҳ ва ғайра гузаронида мешавад. [1-М;7-М]

Ҳангоми машғулиятҳои дарсӣ дар шакли дарсҳои бозӣ, амсиласозии вазъият, семинарҳо хонандагонро бо арзишҳои шахрвандию ватандӯстӣ ошно месозад ва ин раванд инчунин бо корҳои беруназсинфӣ: соатҳои дарсӣ, озмунҳои ватандӯстӣ, ҷашнвораҳо, мусобиқаҳо ва ғайра тавҷам мебошад. Дар ин гуна машғулиятҳо методҳои кори гурӯҳӣ ва инфиродӣ, муҳоҷиса, бовар кунондан, муколамаи проблемавӣ, намунаи мусбат ва ғайра истифода мешаванд.

Ҳавасмандии хонандагон ба содир намудани кирдорҳои тавсифкунанда ба нафъи ҷомеа, халқ, Ватан, оила, одамони дигар, ташаккули талаботи иштироки бошууроно дар ҷорабиниҳои ватандӯстӣ аз ҷиҳати ҷиҳат бо шаклҳои беруназсинфӣ кори тарбиявӣ: идҳои мактабӣ, намоишгоҳҳо, иқдоми меҳнатӣ кумак расонидан дар оро додани осорхонаи муассисаи таҳсилотӣ, стендҳо бахшида ба санаҳои ботантана таъмин карда мешавад. Фаъолияти дарсӣ, ки ҳамчун дарс-воқуниш ё дарс-экскурсия ташкил карда шудааст, низ ба ин фаъолият мусоидат мекунад. [3-М;5-М]

Масъалаи муҳими таҳқиқоти мо ин ошкор сохтани муҳтавои раванде буд, ки ба ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстии хонандагони синфҳои 9-10 дар самтҳои гуногуни фаъолияти омӯзгори муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ нигаронида шудааст. Ин муҳтаворо мо тавассути мафҳумҳои «Ватан», «садоқат», «ватанпарастӣ», «шаъну шараф» ва ғайра баррасӣ мекардем. Муҳтавои раванди ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстӣ тавассути маводи таълимии ҷанни мактабии «таърихи умумӣ», инчунин ҷорабиниҳои ватандӯстӣ ва соатҳои дарсӣ амалӣ карда мешуд. [1-М;5-М]

Дар ҷараёни таҳқиқот мушкилоти муайяне дар муайян намудани мафҳумҳо, ки барои ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстии хонандагони муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ заруранд, ба миён омаданд.

Корҳои минбаъдаи озмоишӣ имкон доданд, ки ин проблемаҳо ҳал карда шаванд. Масалан, дар маводи таълимии фанҳои гуногун тақсимои нобаробари мафҳумҳои ба мавзӯи таҳқиқот мувофиқ қайд карда шудааст. Агар дар фанни «таърихи умумӣ» ин гуна мафҳумҳо тақрибан ҳар як мавзӯро ҳамроҳӣ карда бошанд, пас дар дигар фанҳо онҳо худро суст нишон медоданд. Аммо бо истифода аз фанни «таърихи умумӣ» мазмуни мафҳумҳоеро, ки арзишҳои шаҳрвандию ватандӯстиро ташкил медиҳанд, пурра ошкор кардан ғайриимкон аст. [2-М;3-М]

Мушкилоти дар боло зикршуда ба раванди ташаккули тасаввуроти хонандагони синфҳои 9-10 оид ба ватандӯстӣ низ таъсир расониданд. Барои баланд бардоштани самаранокии кор дар ин самт аз шаклҳои таълиму тарбияи мусоидаткунанда ба амалигардонии воқуниши хонандагон, ҳавасмандгардонии онҳо ба кирдорҳои ватандӯстӣ дар ҳолатҳои воқеӣ ё амсилашаванда ҳангоми дарс, фаъолияти берун аз синфӣ истифода бурдан лозим гардид. [2-М;3-М]

Натиҷаҳои таҳқиқоти назариявӣ ва амалӣ ҷамъбаст гардида, дар асоси хулосаҳои баровардашуда шароити асосии педагогии зарурӣ барои ташаккули арзишҳои шаҳрвандию ватандӯстии хонандагони муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ муайян карда шуданд. Мо ба ин шароити педагогӣ инҳоро мансуб донистем:

- ташаккули донишҳои хонандагон дар бораи мафҳумҳое, ки бо калимаи «ватандӯстӣ» муттаҳид шудаанд ва аз аҳамияти арзишӣ бархӯрдоранд;
- ошноии наврасон бо арзишҳои фарҳанги ватандӯстӣ, ки бояд ангезаи анҷом додани кирдорҳои ватандӯстӣ гардад;
- ташаккули омодагии хонандагон ба манфиати Ватан, ҷомеа, оила, ҳамсинфон ва одамони дигар, талаботи иштироки шахсӣ дар ҷорабиниҳои ватандӯстӣ, баёни ошкорои муносибати худ ба арзишҳои ҷомеа; кирдорҳои одамон. [2-М; 3-М;8-М]

Натиҷаҳои кори таҳқиқотии мо, ки ба масъалаҳои ташаккули арзишҳои шаҳрвандию ватандӯстии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳангоми дарсҳо аз фанни «Таърихи умумӣ» асос ёфта буд, имкон доданд, ки масъалаи ташаккули амсилаи педагогии рушди фарҳанги ватандӯстии насли наврас ба дараҷаи муайян ҳаллу ҷалб гардад. [3-М;5-М]

Дар баробари ин мо мефаҳмем, ки на ҳамаи вазифаҳои дар оғози таҳқиқот дар назди худ гузоштамон, пурра, амиқ, ҳамаҷаҳа ҳалли ҳудро ёфтаанд. Бинобар ин, корро дар ин самт давом додан лозим аст. Яке аз проблемаи ҳалношуда ташаккули фарҳанги ватандӯстии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар робита ба фазои таҳсилоти гуногунфарҳангӣ мебошад.

2. Таърихи оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот:

1. Яке аз вазифаҳои асосие, ки давлат дар назди низомии муносири таҳсилот гузоштааст, тарбияи насли наврас дар руҳияи ватандӯстӣ, ҳамчун ҷузъи муҳими рушди маънавияю ахлоқии ҳам шахсияти алоҳида, шахрванд ва ҳам ҷомеа маҳсуб меёбад, аз ин рӯ, ин раванд бояд ба ошносозии хонандагон бо арзишҳои ватандӯстӣ, ки арзишҳои мондагон ва доимии шахсияти инсон мебошанд, равона карда шавад.

2. Омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон раванди тарбияи хонандагонро дар руҳияи муҳаббат ба Ватан, эҳтиром ба таърих, рамзҳои давлатӣ ташкил намуда, бояд донанд, ки арзишҳои асосии тарбияи шахрвандию ватандӯстӣ ҳуд ба ҳуд дар хонандагон ангеҷаҳои амалҳои ватандӯстонаро ташаккул намедиханд ва на ҳамеша дар наврасон эҳтиёҷоти саҳм гузоштан ба ободиву пешрафти давлату ҷомеаи тоҷикон инкишоф намеёбад. Ҳамчун роҳи муассири ҳалли ин ихтилоф пешниҳод менамоем, ки раванди ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстии хонандагон бояд ба ҳайси таҳсилоти шахсии онҳо истифода шавад.

3. Дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстии хонандагони синфҳои 9-10 ҳангоми дарсҳо аз фанни «Таърихи умумӣ» бояд дар асоси ҳуд амсилаи заминавие дошта бошад, ки имкон диҳад, ба ташаккули дониши хонандагон оид ба таърихи Ватан,

ватандӯстӣ, ҳомиёни Ватан, арзишҳои ватандӯстӣ, аз қабилӣ мафҳумҳои «шаъну шараф», «эътибор», «қарз», «эҳтиром» ва ғайра фаъолияти воқеии амал фароҳам оварда шавад.

Асоси чунин амсилаи педагогиро бояд ғояи ҳифзи Ватан ҳамчун шаъну эътибори худ, ошкор намудани ангеҷаҳои ормонҳои ватандӯсте, ки ба хидмат ба Модар-Ватан, меҳру муҳаббат ба Ватан, омодагӣ ба ҳифзи манфиатҳои кишвар аст, ташкил диҳад. Барои ба амал баровардани ғояи мазкур дар хонандагон эҳсоси эътибор нисбат ба худ, эҳтиром ба шахсияти инсонӣ дигар, принсипи баробарҳуқуқии одамонро ба асос гирифта, нисбат ба кӯшишҳои суиқасд ба дахлнопазирӣ ва асолати шахсият оштинопазирро тарбия кардан лозим аст.

4. Асоси ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстии хонандагонӣ синфҳои 9-10 дар чараёни дарсҳои «Таърихи умумӣ» дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ равишҳои аксиологӣ, фарҳангшиносӣ ва фаъолиятӣ мебошанд, ки татбиқи онҳо бо шакли методҳои мувофиқ амалӣ мегардад ва он ба ташаккули фарҳанги ватандӯстии насли наврас мусоидат мекунад.

5. Муҳтавои таҳсилот ҳамеша бояд заминаи фарҳангӣ дошта бошад, зеро бо ёрии равиши фарҳангшиносӣ дар шакли намудҳои гуногуни фаъолияти таълимӣ, бо шумули дарсҳои муошират, конфронсҳо, ҷамъбасткунӣ, назорат ва тасҳеҳот, инчунин методҳои кори дарсӣ, аз қабилӣ маъруза, суҳбат, кор бо ҳуҷҷатҳо ва манбаъҳои иттилоот, харита, асарҳои бадеӣ, диктант, пурсиши хаттӣ, санҷиш ва ғайра амалӣ мегардад.

6. Муносибати аксиологӣ имкон медиҳад, арзишҳои шахрвандию ватандӯстӣ, ки дастури ҳаётӣ барои хонандагон ва амалу рафтори онҳо мегарданд, мунтазам талқин карда шаванд. Он тавассути корҳои синфӣ ва фаъолияти беруназсинфӣ дар шакли корҳои амалӣ, бозиҳо, дарсҳои видеоӣ, амсиласозии вазъият, соатҳои дарсӣ, озмунҳои ватандӯстӣ, фестивалҳо, мусобиқаҳо амалӣ карда мешавад. Барои ин методҳои муқолама, кори гурӯҳӣ ва инфиродӣ, баҳо додан ба фаъолияти одамон, шахсиятҳои таърихӣ ва намунаи мусбат истифода мешаванд.

7. Равиши фаъолиятӣ ба рушди ҳавасмандии қобилияти хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ барои анҷом додани амалҳои мусбат ба нафъи Ватан, оила ва дар хонандагон тарбия намудани эҳтиёҷоти иштироки шахсӣ дар чорабиниҳои ватандӯстӣ, ки дар шакли дарс ва фаъолиятҳои беруназсинфӣ (экскурсияҳо, соатҳои синфӣ, намоишгоҳҳо, идҳо, дарс-рӯнамоиҳо, вохӯрӣ бо собиқадорон, десантҳои меҳнатӣ, кӯмаки сарпарастӣ ва ғайра) гузаронида мешаванд, мусоидат мекунад.

8. Муҳтавои раванди таълиму тарбия бояд ба ташаккули арзишҳои шаҳрвандию ватандӯстии хонандагони синфҳои 9-10 дар чараёни дарсҳои таърихи умумӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Тоҷикистон нигаронида шуда, ба мазмуни мафҳуми «ватандӯстӣ» асос ёбад ва тамоми маҷмуи унсурҳои сохтори арзишҳои шаҳрвандию ватандӯстиро ба назар гирад. Барои амалӣ намудани муҳтавои мазкур маводи таълимии фанни «Таърихи умумӣ», маводи тарбиявии чорабиниҳои ватандӯстӣ ва соатҳои синфӣ бояд истифода шаванд. Ҳангоми фаъолияти дарсӣ донишҳои хонандагонро ташаккул додан лозим аст, ки он ба рушди ҷузъи таркибии маърифатии тарбияи ватандӯстӣ, фарҳанг ва арзишҳо мусоидат мекунад.

РҶҶҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Абдуллоев А.Т. Формирование гражданско-правовых компетенций учащихся. – М.: Наука, 2020. – 250 с.
2. Абдурахмонзода, Р.А. Вопросы военно-политического, патриотического воспитания молодежи в Республике Таджикистан / Р. А. Абдурахмонзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2019. – № 3-1. – С. 265-269.
3. Абдухоликова К. Ватандӯстӣ – пояи давлатдорӣ. – Кӯлоб, Мерос, 2017. – 80 с.
4. Адаева, Н.В. Гражданско-патриотическое воспитание молодёжи в современных условиях / Н.В. Адаева // Вестник Челябинского государственного педагогического университета. – 2015. - №2. – С. 9-15.
5. Айнабекова, Н. Т. Место учителя - педагога в формировании жизненных ценностей учеников старших классов / Н. Т. Айнабекова, Ш. А. Умирханова // Вестник Казахского государственного женского педагогического университета. – 2018. – № 1. – С. 159-164.
6. Азарова, А.В. Патриотизм как фактор консолидации российского общества / А.В. Азаров // Власть. – 2009. - №4. – С. 12-15.
7. Азизов А.А. Ватандӯстӣ – ифтихори миллӣ. – Душанбе, Ирфон, 2016. – 144 с.
8. Алиев А.Х. Традиции обучения и воспитания предков-таджиков в контексте современных проблем образования: дис. ... канд.пед.наук.- Душанбе: АОТ.-2012.-167 с.
9. Аммаева, А. А. Разнообразие форм и методов гражданско-патриотического воспитания в начальной школе как условие формирования патриотизма у учащихся / А. А. Аммаева // Смоленск: МНИЦ «Наукосфера», 2019. – С. 13-15.

10. Амонов Р., Абдувалиев А. Китоби хониш барои синфи 3 наشري IX. / Амонов Р. Абдувалиев А. – Маориф, Душанбе: 1981. – 272 с.
11. Аракелян, Ю. С. Использование регионального компонента в формировании гражданско-патриотических качеств обучающихся при организации исследовательской деятельности / Ю. С. Аракелян // Научный лидер. – 2021. – № 1(3). – С. 23-25.
12. Аронов. А.А. Патриотическое воспитание: содержание, формы, методы / А.А. Аронов // - Москва: Русская цивилизация, 2003. – 224 с.
13. Бережнова, Е.В. Методология педагогики. Новый этап: учебное пособие для студ. высш. учеб. заведений / Е.В. Бережнова, В.В. Краевский. - М.: Изд. центр «Академия», 2008. - 400 с. Бобоев Ю. Б. Таърихи халки тоҷик. Китоби дарсӣ барои синфи 10. – Душанбе, Маориф, 2010. – 320 с.
14. Бозоров С. Арзишҳои миллӣ ва тарбияи ватандӯстӣ. – Хучанд, Нури маърифат, 2012. – 144 с.
15. Бондаренко, Т. В. Традиционные духовно-нравственные и гражданско-патриотические ценности в формировании личности в системе образования / Т. В. Бондаренко // Донецк: Донецкий национальный университет, 2018. – С. 44-46.
16. Булыгина, Т. П. Роль педагога в формировании гражданско-патриотических качеств личности обучающихся / Т. П. Булыгина // Вестник научных конференций. – 2017. – № 6-1(22). – С. 17-18.
17. Булыгина, Т. П. Роль педагога в формировании гражданско-патриотических качеств обучающихся / Т. П. Булыгина // Вестник научных конференций. – 2019. – № 4-3(44). – С. 21-23.
18. Бурлакова, И.В. Социально-ценностные тематические мероприятия как форма воспитания в учреждении дополнительного образования / И.В. Бурлакова // Воспитание школьников.- 2015.- №7. - С. 38-44.
19. Виндельбанд, В. Избранное: дух и история/ В. Виндельбанд. – Москва: Юрист, 1995. –687 с.

20. Владимиров, В. А. Актуальность применения проектных технологий в процессе формирования гражданско-патриотической компетенции на уроках истории в старших классах / В. А. Владимиров // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. – 2021. – № 5-1(56). – С. 183-185.
21. Воронин, А.С. Словарь терминов по общей и социальной педагогике: учебное электронное текстовое издание /А.С. Воронин. - Екатеринбург: Издательство ГОУ-ВПО УГТУ-УПИ, 2006. – С. 38.
22. Ворсобина, Н. В. Роль исследовательской деятельности в формировании гражданско-патриотических качеств школьников / Н. В. Ворсобина, Л. Б. Астахова // Вестник Калужского университета. – 2020. – № 4(49). – С. 134-137.
23. Гадоев, Б. С. Совершенствование законодательства Республики Таджикистан о выборах Маджлиси Оли Республики Таджикистан / Б. С. Гадоев // Правовая жизнь. – 2019. – № 2(26). – С. 63-68.
24. Гарданова, Э. С. Сущность формирования нравственных ценностей учащихся начальной школы / Э. С. Гарданова // София, Болгария: Научно-издательский центр "Мир науки" (ИП Вострецов Александр Ильич), 2017. – С. 585-588.
25. Гармаев, Б.Б. Гражданско-патриотическое воспитание студенческой молодёжи: региональный аспект / Б.Б. Гармаев // Вестник Бурятского университета. – 2011. - №14. – С. 144-148.
26. Гафуров Б. Ғ. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим ва асримиёнагӣ. – Душанбе, Ирфон, 1989. – 704 с.
27. Гиёев, А. Х. Формирование нравственных ценностей учащихся в средних общеобразовательных учреждениях / А. Х. Гиёев, С. Нуриддинзода // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2021. – № 1-4(92). – С. 83-88.

28. Гизоев, С. Э. Модель формирования у будущих учителей устойчивой гражданско-патриотической позиции / С. Э. Гизоев // Вопросы педагогики. – 2020. – № 8-2. – С. 29-35.
29. Гофман, И. Н. Гражданско-патриотическое воспитание учащихся в общеобразовательной школе / И. Н. Гофман // Философские, социологические и психолого-педагогические проблемы современного образования. – 2020. – № 2. – С. 231-234.
30. Гулямов, Ч. Ф. Роҳҳои татбиқи сиёсати ҳарбӣ - ватандӯстӣ дар соҳаи таҳсилот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ч. Ф. Гулямов // Идоракунии давлатӣ. – 2021. – № 1(50). – Р. 284-290.
31. Гулямов, Ч. Ф. Роҳҳои татбиқи сиёсати ҳарбӣ - ватандӯстӣ дар соҳаи таҳсилот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ч. Ф. Гулямов // Вестник Военного института Министерства обороны. Серия политических, военных и общественных наук. – 2021. – № 2(28). – Р. 16-23.
32. Гусейнов, А. Что такое патриотизм сегодня / А. Гусейнов // Pro et Contra. Т. 10, №1. – С. 6-13.
33. Давлатов М.Х. Тарзи таълим ва ташаккули шахрвандии хонандагон / М.Х. Давлатов. – М.: Сомон, 2021. – 300 с.
34. Давыдова, А. В. Динамика личностных ценностей учеников старших классов / А. В. Давыдова // Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия: Психология. – 2018. – № 1(23). – С. 61-69.
35. Долгачева, М. В. Виртуальная экскурсия как средство формирования гражданско-патриотической позиции учащихся на уроках иностранного языка / М. В. Долгачева // Рязань: Рязанское высшее воздушно-десантное командное училище им. В.Ф. Маргелова, 2017. – С. 30-33.
36. Дряхлова, Т. Е. Концепт "любовь" как один из основополагающих для формирования общекультурных ценностей среди учащихся среднего школьного возраста / Т. Е. Дряхлова // Успехи современной науки. – 2017. – Т. 1. – № 4. – С. 81-84.

37. Ефремов, Д. А. Социально-психологический тренинг как средство формирования коллектива подростков в системе гражданско-патриотического воспитания средней общеобразовательной школы / Д. А. Ефремов, Е. М. Гущина, И. В. Клочкова // Молодой ученый. – 2020. – № 20(310). – С. 576-578.
38. Жаркова, М. В. Партнерство семьи и школы как субъектов воспитательного пространства в формировании базовых национальных ценностей учащейся молодежи / М. В. Жаркова, Т. В. Свадьбина // Alma Mater (Вестник высшей школы). – 2020. – № 4. – С. 22-27.
39. Журба, А. Ф. Стратегия формирования гражданско-патриотических и гуманистических ценностей у учащихся младшего школьного возраста / А. Ф. Журба, Л. А. Лисовский // Мозырь: Учреждение образования «Мозырский государственный педагогический университет имени И. П. Шамякина», 2020. – С. 171-173.
40. Закирова, Э. И. Гражданско - патриотическое воспитание в классе / Э. И. Закирова, И. М. Алексеева, Г. Х. Гисматуллина // Актуальные проблемы инновационного педагогического образования. – 2018. – № 1(4). – С. 24-26.
41. Закон «Об образовании Республики Таджикистан». – Душанбе, 2004 г.
42. Закон Республики Таджикистан от 23 декабря 2021 года №1830 «О молодежи и государственной молодежной политике», Принят Постановлением МН МОРТ от 23 июня 2021 года №457
43. Зубелевич, Е. И. Роль школьного музея в формировании гражданско-патриотических качеств учащихся / Е. И. Зубелевич // Петрозаводск: Международный центр научного партнерства «Новая Наука» (ИП Ивановская И.И.), 2022. – С. 241-246.
44. Исмоилов Ш. И. Педагогикаи ватандӯстӣ. – Душанбе, Ирфон, 2018. – 192 с.

45. Қаландаров А. Ташккули арзишҳои шаҳрвандию ватандӯстии хонандагон. – Душанбе, Маориф, 2010. – 160 с.
46. Камышанова, Н. В. Эвристические средства формирования духовно-нравственных ценностей учащихся сельской школы национального поселка / Н. В. Камышанова // Эйдос. – 2019. – № 4. – С. 12.
47. Каримов, Р. Э. Краеведческая деятельность как средство формирования патриотических чувств и убеждений учащихся общеобразовательной школы в Республике Таджикистан / Р. Э. Каримов // Ростов-на-Дону: Южный федеральный университет, 2018. – С. 37-45.
48. Каримов, Р. Э. Краеведческая деятельность как средство формирования патриотических чувств и убеждений учащихся общеобразовательной школы в Республике Таджикистан / Р. Э. Каримов // Ростов-на-Дону: Южный федеральный университет, 2018. – С. 37-45.
49. Каримов, Р. Э. Организация внеклассной краеведческой деятельности по патриотическому воспитанию учащихся в общеобразовательных учреждениях Республики Таджикистан / Р. Э. Каримов // Вестник Академии образования Таджикистана. – 2019. – № 2(31). – С. 87-92.
50. Каримов И. Ватандӯстӣ – ифтихори миллӣ. – Душанбе, Ирфон, 2005. – 120 с.
51. Каюмов, М.Д. Идеи патриотизма и физическое воспитание в педагогических учениях таджикских мыслителей IX – X вв. / Каюмов М.Д. Диссертация на соис. канд. пед. наук. – Душанбе, 2016. - С. 21-33.
52. Каюмов М. Ватандӯстӣ ва худшиносии миллӣ. – Душанбе, Пайванд, 2006. – 128 с.
53. Квитковская, А. А. К вопросу о гражданско-патриотической позиции студенческой молодежи и необходимости ее формирования / А. А. Квитковская, Н. А. Береза // Профилактика зависимостей. – 2020. – № 1(21). – С. 166-171.

54. Коган, Л.Н. Теория культуры: учебное пособие / Л.Н. Коган. – Уральский государственный университет, 1993. – 160 с.
55. Қодиров К., Назаров Х.Д. Аҳамият ва шаклҳои истифодаи достони “Ғуруғӣ” дар ҷараёни таълимӣ – тарбиявии хонандагон. // “Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ” (маҷаллаи илмӣ), бахши илмҳои педагогӣ. – Душанбе: Сино, 2019. - №109/1. – С.26-30. ISSN2219-5408.
56. Козырев, С.А. Некоторые подходы к патриотическому воспитанию молодежи / С.А. Козырев // Образовательная среда сегодня: стратегии развития: материалы III Международной научно-практической конференции. Чебоксары, 4 окт. 2015 г. / редкол.: О.Н. Широков и др. - Чебоксары: ЦНС «Интерактив плюс». - 2015. - № 2 (3). - С. 228-234.
57. Козьяков, Р. В. Технология формирование гражданско - патриотических ценностей, в процессе изучения курса "отечественная история" / Р. В. Козьяков, В. А. Крылов // Оренбург: Общество с ограниченной ответственностью "ОМЕГА САЙНС", 2020. – С. 151-158.
58. Кон, И.С. Психология юношеского возраста (Проблемы формирования личности) / И.С. Кон. – Москва: Просвещение, 1979. – 175 с.
59. Копаев, Н. Ю. Формирование патриотических ценностей у молодежи как фактор патриотического воспитания / Н. Ю. Копаев, С. А. Меганов // Молодежный инновационный вестник. – 2020. – Т. 9. – № 1. – С. 70-72.
60. Кораблева, Е.Е. Музейная педагогика как средство формирования гражданского образования и патриотического воспитания дошкольников / Е.Е. Кораблева, И.А. Агапова // Методист. Мастер-класс. - 2015. - №10. – С. 51.
61. Корниенко, Н. А. О ценностях гражданско-патриотического воспитания / Н. А. Корниенко // Сибирский учитель. – 2019. – № 1(122). – С. 25-32.
62. Крылов, В. А. Формирование гражданско - патриотических ценностей в процессе изучения курса "отечественная история", в рамках

диалога культур / В. А. Крылов, Р. В. Козьяков // Оренбург, 29 марта 2020 года. – Оренбург: Общество с ограниченной ответственностью "ОМЕГА САЙНС", 2020. – С. 158-167.

63. Кузнецова, С. В. Гражданско-патриотическое воспитание - основа формирования личности / С. В. Кузнецова, Е. А. Тайлакова // Вестник научных конференций. – 2018. – № 4-4(32). – С. 53-54.

64. Курбонзода, Х. Система повышения квалификации учителя в Таджикистане / Х. Курбонзода // Сибирский учитель. – 2016. - №6 (109). – с. 74 – 77.

65. Курбонов, Г. Такмили салоҳиятҳои касбии омӯзгор дар курсҳои такмили ихтисос / Г. Курбонов // Ученые записки Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова. Гуманитарные науки. – 2016. - №4 (49). – с. 270 – 275.

66. Лебедева, О.В. Условия разрешения противоречий в процессе патриотического воспитания школьников / О.В. Лебедева // Воспитание школьников. - 2015. - №7. - С. 3-11.

67. Леднёв, Д. Ю. Роль проектного менеджмента в гражданско-патриотическом воспитании учащихся общеобразовательной школы / Д. Ю. Леднёв // Молодёжь и наука: актуальные проблемы педагогики и психологии. – 2021. – № 6. – С. 62-66.

68. Леонова, А. А. Формирование семейных ценностей у учащихся школы и их родителей / А. А. Леонова, О. О. Шатерникова // Великий Новгород: Новгородский государственный университет имени Ярослава Мудрого, 2017. – С. 206-212.

69. Литке, Н. В. Адаптация учеников 10 классов к новым условиям обучения / Н. В. Литке // Вестник научных конференций. – 2021. – № 1-3(65). – С. 85-87.

70. Лихачёв, Б.Т. Педагогика: курс лекций / Б.Т. Лихачёв. – Москва: Прометей, 1992. – 528 с.

71. Лутфуллозода М. Наҳши таълими ватандӯстӣ дар ташаккули шахсият. – Душанбе, Дониш, 2015. – 180 с.
72. Лутфуллоев М. Дидактикаи муосир. / М. Лутфуллоев. - Душанбе, 2001. – 336 с.
73. Лутфуллоев М. Тоҷикистони соҳибистиклол ва масъалаҳои тарбия. / М. Лутфуллоев. - Душанбе, 2001. – 149с.
74. Лутфуллоев М. Шарафномаи миллат. Душанбе, 2003. - 228 с.
75. Макаренко, И. А. Формирование военно - патриотического воспитания учащихся в общеобразовательной школе / И. А. Макаренко // Тюмень: Общество с ограниченной ответственностью "Агентство международных исследований", 2018. – С. 58-60.
76. Маликова, Т. И. Педагогические возможности проектной деятельности как средства формирования гражданско-патриотических ценностей у студентов колледжа / Т. И. Маликова // Тамбов: Издательский дом «Державинский», 2021. – С. 251-255.
77. Маликова, Т. И. Проблемы формирования гражданско-патриотических ценностей современной молодежи / Т. И. Маликова // Тамбов: Издательский дом "Державинский", 2021. – С. 34-37.
78. Мамурова, Г. К. Славный герой Таджикистана - основатель мира и национального единства лидер нации, президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон / Г. К. Мамурова // Политическая школа Лидера нации. – 2022. – № 3. – С. 231-236.
79. Маркушевич, М. В. Использование отечественного программного обеспечения в учебном процессе общеобразовательной школы как фактор гражданско-патриотического воспитания учащихся / М. В. Маркушевич // Информатика в школе. – 2018. – № 7(140). – С. 13-16.
80. Мартынов, М. Л. Роль ветеранских организаций в формировании патриотических ценностей у учащихся старших классов / М. Л. Мартынов // Вопросы устойчивого развития общества. – 2020. – № 10. – С. 251-254.

81. Масленникова, В. Ш. К проблеме формирования ценностей гражданско-патриотического самосознания в системе профессионального образования / В. Ш. Масленникова, Т. М. Трегубова // Казань: Издательство "Данис", 2018. – С. 25-32.

82. Милованов, К. Ю. Гражданско-патриотические ценности как категория отечественной педагогической науки / К. Ю. Милованов, А. В. Овчинников // Проблемы современного образования. – 2022. – № 5. – С. 84-93.

83. Милованов, К. Ю. Проблемы трансляции гражданско-патриотических ценностей в истории отечественного просвещения / К. Ю. Милованов // Историко-педагогический журнал. – 2022. – № 4. – С. 52-65.

84. Миненко, Е. Ю. Изучение гражданско-патриотических качеств молодежи / Е. Ю. Миненко // Молодой ученый. – 2022. – № 25(420). – С. 323-325.

85. Мирзоев А. М. Роль истории в формировании патриотизма у школьников. – Душанбе, Дониш, 2008. – 120 с.

86. Мозуляк, А. А. Гражданско-патриотическое воспитание учащихся подросткового возраста во внеурочной деятельности в общеобразовательной школе / А. А. Мозуляк // Владимир: Владимирский государственный университет имени Александра Григорьевича и Николая Григорьевича Столетовых, 2021. – С. 2531-2539.

87. Муравьева, Н.В. Народное творчество - источник патриотического воспитания // Гражданско-патриотическое воспитание в образовательном учреждении: проблемы, опыт, перспективы: материалы Всероссийской научно-практической конференции. 11 декабря 2015 г. / сост. и науч. ред. Е.И. Тихомирова. - Самара: ООО «Научно-технический центр», 2016. - С. 115-117.

88. Мусина, В.Е. Патриотическое воспитание школьников: учебно-методическое пособие / В.Е. Мусина. - Белгород: ИД «Белгород» НИУ «БелГУ», 2013. – С. 73.

89. Назаров Ш. Таърихи халқи тоҷик. Китоби дарсӣ барои синфи 9. – Душанбе, Маориф, 2014. – 304 с.
90. Нарыков, Н.В. Социокультурный подход к национальной идее, отечеству, патриотизму / Н.В. Нарыков // Общество и право. - 2014. - №1 (47). – С. 247-250.
91. Насурова, Б. А. Проблемы патриотического воспитания молодежи в современном Таджикистане / Б. А. Насурова // Известия Института философии, политологии и права имени А. Баховаддинова Академии наук Республики Таджикистан. – 2019. – № 4. – С. 48-52.
92. Наумова, И. О. Идеологическая ценность урока ОДНКНР в контексте формирования патриотических идеалов учащихся средней школы / И. О. Наумова // Человек. Общество. Культура. Социализация: материалы XV Международной молодежной научно-практической конференции, Уфа, 18–19 апреля 2019 года. – Уфа: Башкирский государственный педагогический университет им. М. Акмуллы, 2019. – С. 372-374.
93. Нестерович, И.Л. Формирование гражданственности и патриотизма у старшеклассников в процессе обучения истории: дис. ...канд.пед.наук / И.Л. Нестерович. – Москва, 2005. – 216 с.
94. Новикова, Г. П. Воспитание гражданина-патриота и формирование гражданско-патриотической культуры личности / Г. П. Новикова // Профилактика зависимостей. – 2019. – № 4(20). – С. 97-101.
95. Нуров Ф.А. Роль истории в формировании гражданственности молодёжи / Ф.А. Нуров. – М.: Просвещение, 2022. – 275 с.
96. Нуров А. Рахимов Б. Программа по воспитанию молодёжи. – Душанбе. – ТГПУ. Душанбе, – 2000.
97. Обидов И. Арзишҳои умумииinsonӣ ва ватандӯстӣ. – Курғонтеппа, Хуросон, 2008. – 112 с.
98. Огурцова, Е.В. Гражданско-патриотическое воспитание старших дошкольников в проектной деятельности / Е.В. Огурцова // Гражданско-патриотическое воспитание в образовательном учреждении: проблемы,

опыт, перспективы: материалы Всероссийской научно-практической конференции. 11 декабря 2015 г. / сост. и науч. ред. Е.И. Тихомирова. - Самара: ООО «Научно-технический центр», 2016. - С. 123-126.

99. Омонов, Р. И. Состояние патриотического и интернационального воспитания молодёжи в период независимости Республики Таджикистан / Р. И. Омонов // Вестник Педагогического университета. – 2017. – № 1-2(68-69). – С. 71-77.

100. Осколкова, И. В. Диагностика уровня сформированности гражданско-патриотических качеств среднего и старшего звена образовательного учреждения / И. В. Осколкова // Студенческий вестник. – 2019. – № 45-1(95). – С. 39-45.

101. Панова, В. Н. Краеведение как средство патриотического воспитания / В. Н. Панова. // Образование и воспитание. – 2015. - № 2 (2). – С. 43-45.

102. Пелипенко, К. А. Особенности применения культуроохранных технологий в формировании гражданско-патриотических ориентиров молодых семей / К. А. Пелипенко // Молодой ученый. – 2021. – № 45(387). – С. 301-304.

103. Писаренко, В.И. Методологические проблемы современной педагогики / В.И. Писаренко // Известия ЮФУ. Технические науки. - 2013. - №10. – С. 104-116.

104. Писаренко, В.И. Методология инновационного образования в контексте динамики общенаучной картины мира / В.И. Писаренко // Известия ЮФУ. Педагогические науки. - 2008. - № 5. – С. 13-21.

105. Полубояринова, Н. М. Роль классного руководителя в организации гражданско-патриотического воспитания в кадетских классах / Н. М. Полубояринова // Большой конференц-зал: дополнительное образование – векторы развития. – 2018. – № 1. – С. 113-117.

106. Прасолова, О. В. Формирование гражданско-патриотических компетентностей школьников посредством информационно-

коммуникативных технологий на уроках гуманитарного цикла / О. В. Прасолова, С. И. Хаустова // Научный альманах. – 2019. – № 11-1(61). – С. 184-187.

107. Примерные программы по учебным предметам. История. 5-9 классы: проект. - М.: Просвещение, 2011. - 94 с.

108. Пунток, М.Н. Роль внеурочной деятельности в воспитании гражданско-патриотических чувств учащихся младших классов / М.Н. Пунток // Самара: ООО «Научно-технический центр», 2016. - С. 137-141.

109. Раджабова, Р. В. Средства реализации гражданско-патриотического воспитания учащихся в условиях школы / Р. В. Раджабова // Известия Дагестанского государственного педагогического университета. Психолого-педагогические науки. – 2019. – Т. 13. – № 2. – С. 124-127.

110. Раҳимов Р.К. Ташаккули худшиносии миллӣ ва ватандӯстии наврасон. – Душанбе, Маориф, 2005. – 160 с.

111. Рахимов С. А. Гражданственность молодёжи: теория и практика / С.А. Рахимов. – М.: Редакция, 2021. – 220 с.

112. Рахмонов Э.Ш. Таджики в зеркале истории. – Душанбе: «Ирфон». – 1996.

113. Раҳмонов Э. Истиқлолият ва худшиносии миллӣ. – Душанбе, Ирфон, 2002. – 240 с.

114. Раҳматзода, А. С. Ҷараёни ташаккулёбии тарбияи ватандӯстии Ҷавонони Тоҷикистон дар шароити соҳибистиқлолии Тоҷикистон / А. С. Раҳматзода // Вестник Военного института Министерства обороны. Серия политических, военных и общественных наук. – 2020. – № 4(26). – Р. 23-29.

115. Раҷабзода, Р. М. Сиёсати ҳукукии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи тарбия ва таҳсилоти ҳукукии кормандони мақомоти қарорӣ дохилӣ / Р. М. Раҷабзода // Маҷаллаи академии ҳуқуқ. – 2021. – № 2(38). – Р. 65-74.

116. Ревенко, Н. Л. Гражданско-патриотическое воспитание патриотическое воспитание молодежи: содержание и роль, методика / Н. Л.

Ревенко // Приложение к журналу "Среднее профессиональное образование". – 2022. – № 5. – С. 57-68.

117. Рӯдакӣ А. Осори Рӯдакӣ. Таҳрири А. Мирзоев, А.Паҳлавонов / А. Мирзоев, А.Паҳлавонов. - Сталинобод. 1958.-519 с.

118. Ружа, В.А. Воспитание патриотизма средствами народной педагогики / В.А. Ружа // Педагогика. – 2004. - №5. – С. 42-46.

119. Рябев, В. В. Историко-культурное наследие как фактор формирования гражданско-патриотических ценностей учащейся молодежи: перспективы использования / В. В. Рябев, В. Д. Алехин // Мурманск: Мурманский арктический государственный университет, 2017. – С. 208-212.

120. Саъдии Шерозӣ. Куллиёт / Саъдии Шерозӣ Ҷ.Ш Саъдии Шерозӣ –Душанбе, Адиб,1990. - 243 с.

121. Садыкова, Т. А. Роль воспитателя в формировании гражданско-патриотических качеств личности воспитанника / Т. А. Садыкова // Москва: Издательство "Перо", 2018. – С. 33-38.

122. Саидов, С. Ш. Формирование отношения учащихся как социальная ценность в сотрудничестве школы, семьи и общества / С. Ш. Саидов // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2018. – № 1-2(53). – С. 115-117.

123. Сайдахмадзода, Д. Вклад Республики Таджикистан в охрану окружающей среды: мировые вопросы окружающей среды и экологическое воспитание общества / Д. Сайдахмадзода // Государственное управление. – 2020. – № 4-1(48). – С. 184-191.

124. Салимов Н.С. Таърихи педагогика. – Душанбе, Маориф, 2006. – 280 с.

125. Самодинская, Г. Ф. Формирование гражданско-патриотического сознания обучающихся во внеурочной деятельности / Г. Ф. Самодинская, К. П. Романенко // Технологии образования. – 2019. – № 2(4). – С. 349-352.

126. Сансызбаева, К. З. Формирование гражданско-патриотического воспитания учащихся на основе национальной идеи "Мәңгілік ел" / К. З. Сансызбаева, А. К. Айпеисова // Молодой ученый. – 2019. – № 48(286). – С. 497-500.

127. Сатпаева, М. Т. Государственная политика по воспитанию гражданско-патриотических ценностей в Казахстане / М. Т. Сатпаева // Новосибирск: Ассоциация научных сотрудников "Сибирская академическая книга", 2019. – С. 91-96.

128. Сафарзода Г. Нақши ҷавонон дар таҳкими ватандӯстӣ. – Душанбе, Эр-Граф, 2019. – 104 с.

129. Сафарзода, Г. Внедрение государственных программ воспитания подрастающего поколения - фактор приумножения духовности (на примере Хатлонской олаи Республики Таджикистан) / Г. Сафарзода // Вестник Таджикского национального университета. – 2019. – № 4. – С. 299-302.

130. Селиванова, З. К. Сравнительный социологический анализ мира ценностей и культурного самосознания учащихся средней школы и студентов вузов / З. К. Селиванова // Ученые записки Крымского федерального университета имени В.И. Вернадского. Социология. Педагогика. Психология. – 2018. – Т. 4 (70). – № 3. – С. 3-11.

131. Сергеева, В.В. Патриотическое воспитание как фактор формирования социальной активности молодёжи: дис. Канд.социол. наук / В.В. Сергеева. – Москва, 2004. – 176 с.

132. Синельников, И.Ю. Гражданско-воспитательный потенциал школьного социально-гуманитарного образования: общественная значимость, риски, подходы к реализации / И.Ю. Синельников // Воспитание школьников. -2015. - №6. – С. 13.

133. Словарь-справочник по теории воспитательных систем / сост. П.В. Степанов. - М.: Педагогическое общество России, 2002. – С. 6.

134. Собиров, Р. Р. Комплексность учебно-воспитательного процесса воспитания свободы совести школьников средних общеобразовательных

школ Республики Таджикистан / Р. Р. Собиров // Вестник Таджикского национального университета. – 2021. – № 3. – С. 208-214.

135. Собиров, Р. Р. Отношения и взаимосвязи методов и форм воспитания свободы совести у учащихся средних общеобразовательных учреждений Республики Таджикистан / Р. Р. Собиров // Вестник Таджикского национального университета. – 2021. – № 1. – С. 196-204.

136. Собиров, Р. Р. Проблемы и состояние воспитания свободы совести школьников средних общеобразовательных учреждений в Республике Таджикистан / Р. Р. Собиров // Вестник Таджикского национального университета. – 2021. – № 2. – С. 199-206.

137. Султонов Р.И. Ватандӯстии ҷавонон / Р.И. Султонов. –М.: Таджикпресс, 2020. – 240 с.

138. Суслов, М. Г. Государство как организатор патриотического воспитания и как ценность для патриотического воспитания / М. Г. Суслов // Альманах Пермского военного института войск национальной гвардии. – 2021. – № 3(3). – С. 143-154.

139. Телегина, Е. И. Формирование гражданско-патриотического сознания обучающихся на уроках Отечественной истории / Е. И. Телегина // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. – 2022. – № 2-2(65). – С. 49-52.

140. Топилина, Н. В. Профессиональное становление будущего учителя, через формирование гражданско-патриотических компетенций / Н. В. Топилина // Таганрог, 20 апреля 2018 года / Научный редактор Т.И. Карнаухова. – Таганрог: Таганрогский государственный педагогический институт им. А.П. Чехова, 2018. – С. 179-184.

141. Туронов, С. Ш. Роль эколого-туристических походов и экскурсий в формировании гражданско-патриотического кругозора старшеклассников / С. Ш. Туронов // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2019. – № 1-4-1(68). – С. 195-199.

142. Умарализода, Ш. Некоторые аспекты правового воспитания молодёжи в Республике Таджикистан / Ш. Умарализода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2022. – № 2. – С. 288-293.

143. Филатова, Л.В. Гражданско-атриотическое воспитание школьников: метод.рекомендации / Л.В. Филатова. – Челябинск: ЧИППКРО, 2006. – 86 с.

144. Филиппченко, С.Н. Гражданско-патриотическое воспитание учащихся в современных условиях / С.Г. Филиппченко // Педагогическое образование в России. – 2011. - №4. – С. 141-144.

145. Фирсова, И. А. Формирование гражданско-патриотических качеств обучающихся в результате учебной и внеучебной деятельности по истории Великой Отечественной войны / И. А. Фирсова // Осовские педагогические чтения "Образование в современном мире: новое время - новые решения". – 2018. – № 1. – С. 238-241.

146. Хандогина, Л. В. Гражданско-патриотическое воспитание школьников как средство формирования личности / Л. В. Хандогина // Вестник научных конференций. – 2021. – № 8-2(72). – С. 102-104.

147. Хачароева, А. Х. Использование проектной деятельности в процессе формирования гражданско-правовой компетенции учащихся в школе / А. Х. Хачароева // Грозный: Чеченский государственный педагогический университет, 2019. – С. 436-442.

148. Хисматуллина, Е. А. Модель формирования гражданско-патриотических ценностей у подростков в военно-патриотических центрах / Е. А. Хисматуллина // Педагогический журнал. – 2018. – Т. 8. – № 3А. – С. 138-145.

149. Хисматуллина, Е. А. Технология формирования гражданско-патриотических ценностей подростков в системе дополнительного образования / Е. А. Хисматуллина // Педагогический журнал. – 2018. – Т. 8. – № 2А. – С. 78-86.

150. Холова К.А. Ташаккули ҳисси ватандорӣ дар наврасон. – Душанбе, Сино, 2014. – 136 с.
151. Холов А. С. Тарбияи ватандӯстии хонандагон / А.С. Холов. М.: Ориентир, 2018. – 180 с.
152. Холова, К. А., Абдухоликова, К. Методы и критерии выбора содержания воспитания в соответствии с национальной концепцией воспитания в Республике Таджикистан / К. Холова, К. Абдухоликова // Вестник Педагогического университета. Серия 2: Педагогики и психологии, методики преподавания гуманитарных и естественных дисциплин. – 2020. – № 4(4). – С. 169-172.
153. Холова, Қ. А. Асосҳои қонунгузории тарбияи маънавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Қ. А. Холова // Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф. – 2020. – № 2(30). – Р. 200-204.
154. Холова, Қ. А. Масъалаҳои алоқаи оила ва мактаб дар татбиқи концепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Қ. А. Холова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2020. – № 3. – Р. 253-258.
155. Холова, Қ. А. Технологияи тарбияи маънавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Қ. А. Холова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2020. – № 4. – С. 306-311.
156. Хохрина, Е.Н. Формирование патриотизма у подростков в процессе внеурочной деятельности: дис. ... канд.пед.наук / Е.Н. Хохрина. – Кострома, 2006. – 222 с.
157. Циулина, М.В. Модель патриотического воспитания молодежи в условиях современной школы / М.В. Циулина // Мир науки, культуры, образования. - 2009.- №7 (19). – С. 276-278.
158. Циулина, М.В. Патриотическое воспитание школьников возможностями социообразовательной среды: монография / М.В. Циулина. - Челябинск: Цицеро, 2012. – С. 142.

159. Цогоева, Л. Т. Формирование гражданско-патриотических чувств детей на конкретных исторических событиях / Л. Т. Цогоева // Проблемы научной мысли. – 2018. – Т. 7. – № 3. – С. 7-11.

160. Чернышова, Л. Е. История родного края как источник формирования гражданско-патриотического сознания учащихся / Л. Е. Чернышова // Вестник научных конференций. – 2019. – № 6-1(46). – С. 118-120.

161. Чертакова, И. А. Значение духовно-нравственных и гражданско-патриотических ценностей в формировании личности в системе образования / И. А. Чертакова // Донецк: Донецкий национальный университет, 2018. – С. 261-263.

162. Чичаев, И. Н. Долгосрочный исследовательский проект по патриотическому воспитанию "Прерванный полет" для учащихся среднего и старшего звена общеобразовательной школы / И. Н. Чичаев // Юный ученый. – 2021. – № 7(48). – С. 11-13.

163. Чумакова, Е. Ю. Методические аспекты формирования гражданско-патриотической компетенции учащихся на уроках истории / Е. Ю. Чумакова // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. – 2020. – № 6-1(45). – С. 210-213.

164. Шарифзода Ф. Тарбияи ватандӯстӣ дар оила. – Душанбе, Бухоро, 2018. – 96 с.

165. Шарифзода, Ф. Система военно-патриотического воспитания - фактор обеспечения стабильности и безопасности в независимом Таджикистане / Ф. Шарифзода, А. М. Мирзокаримзода // Вестник Таджикского национального университета. – 2019. – № 10-2. – С. 173-176.

166. Шелешкова, Т. А. Формирование гражданско-патриотических качеств личности на занятиях физической культуры / Т. А. Шелешкова, О. В. Головинец // XXV открытая научная сессия профессорско-преподавательского состава: сборник докладов, Витебск, 15 июня 2022 года.

– Витебск: Витебский государственный университет им. П.М. Машерова, 2022. – С. 65-68.

167. Штомпель, О. М. Эффективность просветительской и воспитательной работы: историко-культурная память студентов как основа формирования их гражданско-патриотических позиций / О. М. Штомпель // Санкт-Петербург: Центр научно-информационных технологий "Астерион", 2017. – С. 121-131.

168. Щупленков, Н. О. Нравственно-патриотическое воспитание на уроках истории - как элемент формирования гражданско-патриотической компетенции / Н. О. Щупленков, М. Ю. Найденов, И. И. Стуликов // Вестник научных конференций. – 2019. – № 11-3(51). – С. 138-140.

169. Яковлев, Е.В. Аксиологический подход в педагогическом исследовании: сущность, значение, проблемы реализации / Е.В. Яковлев, Н.О. Яковлева // Современная высшая школа: инновационный аспект. - 2010. - №3. - С. 85-92.

170. Якубова, С. Н. Нақши Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар раванди қонунгузори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон / С. Н. Якубова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – № 10-2. – Р. 254-259.

Феҳристи интишороти илмӣ довталаби дараҷаи илмӣ:

а) Мақолаҳои, ки дар маҷаллаҳои тақризшаванда ва тавсиякардаи Комиссияи олии аттестатсионӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таъъ расидаанд:

[1-М] Рустамзода С.Ҳ. Асосҳои маънавӣ-таърихӣ тарбияи шахрвандӣ-ватандустӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. / Рустамзода С.Ҳ. //Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. Маҷаллаи илмӣ, маърифатӣ ва таълимию методӣ № 4 (45), 2022.-С.161-167. ISSN 2222-9809

[2-М] Рустамзода С.Ҳ. Развитие содержания формирования гражданско-патриотических ценностей учащихся средних общеобразовательных учреждений. / Рустамзода С.Ҳ. // Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. Маҷаллаи илмӣ, маърифатӣ ва таълимию методӣ № 4 (49), 2023. -С.57-62. ISSN 2222-9809

[3-М] Рустамзода С.Ҳ. Асосҳои назариявии ташаккули арзишҳои шахрвандӣ-ватандӯстии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ / Рустамзода С.Ҳ. // Маҷаллаи Номаи донишгоҳ ,сиҳсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ -№ 4(77), 2023, - С.76-84. ISSN 2077-4990

б) Мақолаҳои илмие, ки дар маҷмуаҳо ва дигар нашрияҳои илмӣ-амалӣ ҷоп шудаанд:

[4-М] Рустамзода С.Ҳ. Истифодаи падидаҳои фарҳангии халқи тоҷик дар ҷараёни дарсҳои таърих / Рустамзода С.Ҳ. // Маводи конференсияи илмӣ-назариявии ҷумҳуриявӣ таҳти унвони «Таҳсилоти фарогир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: муаммо,стратегия ва рушди он» (шаҳри Хуҷанд, 19-20-уми декабри соли 2023). Хуҷанд: матбааи “С.И.Шарипов”, 2023. – С.260-264.

[5-М] Рустамзода С.Ҳ. Марҳилаҳои назариявии муайянкунандаи мафҳуми ватандӯстӣ / Рустамзода С.Ҳ. // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ - амалии “Муаммоҳо ва дурнамои рушди илмҳои педагогӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ” (ш.Хуҷанд, 25-26 октябри соли 2024).- Хуҷанд, матбааи “СИ Шарипов”, 2024.-С.426-430.

[6-М] Рустамзода С.Ҳ. Тарбияи ватандӯстӣ ва байналмиллалӣ хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар ҷараёни дарси таърих / Рустамзода С.Ҳ. // Маводи конференсияи илмӣ- методии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи “Масъалаҳои мубрами таълими таърих: мушкилот ва дурнамо дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, миёна ва олиии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон” бахшида ба 115 солагии Қаҳрамони Тоҷикистон,

академик Бобочон Ғафуров (ш.Душанбе, 23 декабри 2023). Душанбе, Матбааи ДДОТ ба номи С.Айнӣ. -С.293-296.

[7-М] Рустамзода С.Ҳ. Ғояҳои ватандӯстӣ дар педагогикаи мардумии халқи тоҷик / Рустамзода С.Ҳ. // Дар маҷмӯи мақолаҳои” Педагогика ва психология: муаммоҳои муосири назария ва амалия” Хуҷанд: матбааи “С.И.Шарипов”, 2023. – С.312-316.

[8-М] Рустамзода С.Ҳ. Мавқеи иқдомҳои созандаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тарбияи ватандӯстии насли наврас / Рустамзода С.Ҳ. // Маводи конференсияи илмӣ-назариявии ҷумҳуриявӣ таҳти унвони «Муаммоҳои муосири педагогӣ-психологии таълим ва тарбияи кӯдакони синни томактабӣ» (шаҳри Хуҷанд, 11.02.2025). Хуҷанд: матбааи парки технологии ДДҲБСТ, 2025. – С. 419-421.

[9-М] Рустамзода С.Ҳ. Шароитҳои ташкилию педагогӣ ва амсилаи ташаккули салоҳиятҳои маърифатӣ эҷодии кӯдакон / Рустамзода С.Ҳ.// Маводи конференсияи илмӣ-назариявии ҷумҳуриявӣ таҳти унвони «Муаммоҳои таълим ва тарбия дар педагогикаи муосир» (шаҳри Хуҷанд, 28-уми март соли 2025). Хуҷанд: нашриёти “Меъроҷ”, 2025. – С.30-34.